

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI,

Pagrindinė šio numerio tema – Sąjūdžio 35-metis. Jai skiriama Lietuvos valstybės naujojo archyvo parengta paroda apie Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio įsikūrimą. „Dokumentų“ skyrelyje pirmą kartą spausdinama Romualdo Ozolo kalba LPS iniciatyvinės grupės narių susitikime su visuomene Respublikinio agroskaičiavimo centro salėje 1988 m. birželio 13 d. Dalyvaujant keliems šimtams žmonių, LPS apibrėžė bendruosius veikimo tikslus ir principus: „Vienas konkretus žingsnis vertesnis už tūkstantį programų. Viena realiai veikianti persitvarkymo rėmimo grupė gali būti vertesnė už visą Sąjūdį“ (p. 31). Sąjūdžio gimimo temą tęsia LPS iniciatyvinės grupės nariai Bronius Genzelis ir Virgilijus Čepaitis. Prof. B. Genzelis prisimena kultūrininkų veiksmus, artinusius Sąjūdį vėlyvuju sovietmečiu. V. Čepaitis, remdamasis 1988–1990 metų rankraščiniais įrašais, atkuria LPS ir valdžios santykių peripetijas.

Pasiaukojamą kovą dėl savos ir mūsų laisvės tęsia Ukrainos tauta. Giliai prasmingas Seimo sprendimas 2022 metų Laisvės premiją skirti Ukrainos prezidentui Volodymyrui Zelenskiui – už laisvę ir nepriklausomybę kovojančios Ukrainos lyderiui. Skaitytojų dėmesiui – jo kalba Laisvės gynėjų dienos minėjime 2023 m. sausio 13 d. Lietuvos Respublikos Seime.

Šio numerio „Mūsų didysis“ – Pranas Dielininkaitis (1902–1942). Pirmosios Lietuvos Respublikos užaugintas, pirmasis Baltijos šalyse Sorbonos universiteto sociologijos daktaras, reikšmingos 1936 metų deklaracijos „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ signataras, autoritetingas darbininkų reikalų gynėjas – tokį šios iškilios asmenybės portretą pateikia Algimantas Jankauskas. Ankstyva P. Dielininkaičio mirtis ir atminties tylos uždanga sovietmečiu nepelnytai ištrynė 1936 metų generacijos valstybininko nuopelnus tautai ir valstybei.

„Faktuose ir įžvalgose“ – kultūros istorikės prof. Rasos Čepaitienės straipsnis „Vilniaus mitai“, skirtas Vilniaus 700 metų sukakčiai. Autorė pristato pagrindinius pasakojimus apie Vilnių ir klausia: kas lemia mitologinio Vilniaus mąstymo gajumą?

Skyrelyje „Iš Romualdo Ozolo palikimo“ spausdiname R. Ozolo pamąstymus apie istorijoje užkoduotą Vilniaus idėją, Vilnių kaip Rytų ir Vakarų civilizacijų tvarinį. R. Ozolo surašyta įvykių chronologija primins reikšmingiausius žingsnius, artinusius Sąjūdžio gimimą.

Mąstymuose“ skaitytojų dėmesiui – dvi temos. Tai Vytauto Sinicos interviu apie pašalinimo kultūrą svetur ir Lietuvoje. Kaip ją atpažinti? Kokios grėsmės kyla demokratijai ir valstybei? Vytautas Plečkaitis, Lietuvos Respublikos ambasadorius Ukrainoje 1996–2001 metais, dalijasi prisiminimais apie Lietuvos ir Ukrainos santykius, analizuoja įvykius, lėmusius Rusijos agresiją prieš Ukrainą. Žymus ukrainiečių analitikas Oleksijus Arestovičius pokalbyje su „Neredaguota“ redaktoriumi Edvinu Jusiu pabrėžia: „/.../ po karo ateisiantis rekonstrukcijos periodas yra sudėtingesnė užduotis nei pergale kare“ (p. 60).

„Paminėjimuose“ dar viena sukaktis – Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos šimtmetis. Klaipėdos universiteto mokslininkas Vytautas Jokubauskas dalijasi mintimis apie Klaipėdos krašto istoriją, jo prijungimo prie Lietuvos vidines ir tarptautines aplinkybes.

„Pristatymuose“ – Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos šimtmečiui skirtas dokumentinis leidinys „1923-ieji: Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos. Dalyviai ir jų liudijimai“. Tai Klaipėdos mokslininkų dovana Lietuvai sukakties proga.

Redakcinė kolegija

MŪSŲ DIDIEJI

ALGIMANTAS JANKAUSKAS

PRANAS DIELININKAITIS: 1936 METŲ GENERACIJOS VALSTYBININKAS

*Kas jį pavaduos? Tokio dar neturime.
Juozas Brazaitis*

Tokius žodžius apie Praną Dielininkaitį (1902–1942), įvertindamas jo nuopelnus lietuvių tautai ir valstybingumui, 1947 metais pasakė bendražygis Juozas Brazaitis. Šiandien P. Dielininkaičio pavardė žinoma nedaugeliui, nors jis buvo pirmasis Baltijos šalyse sociologijos daktaras, Sorbonoje apgynęs disertaciją, vienas aktyviausių jaunosios kartos katalikiškosios srovės veikėjų, reikšminga visuomenine ir politine veikla nusipelnęs mūsų pagarbos ir atminimo.

Iš Prano Dielininkaičio autobiografijos

Esu gimęs 1902 m. gegužės 5 d. Naumiesčio (Šakių) parapijoje. Prieš Didįjį karą baigiau keturis Naumiesčio dviklasės mokyklos skyrius. 1919–1920 mokslo metais baigiau keturias klases Naumiesčio gimnazijoje, 1923–1924 metais – Marijampolės mokytojų seminariją ir 1924–1928 metais Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto Filosofijos skyrių (sociologija, pedagogika-psichologija ir naujųjų amžių istorija).

Nuo 1928 m. pavasario tęsiu studijas Prancūzijoje. Pagyvenęs šešis mėn. Grenobly, persikėliau į Paryžių, kur Sorbonoj ir Katalikų institute gilinau savo sociologijos mokslo ir visuomenės gyvenimo žinias.

Taip pat man teko eiti metus liaudies ir metus gimnazijos mokytojo pareigas.

Į Ateitininkų organizaciją esu įstojęs 1919 metais. Nuo to laiko, beveik nuolatos, toje organizacijoje man teko eiti ir atlikinėti įvairias pareigas ir uždavinius.

Mano asmenybės formavimesi ir teorinės bei praktinės pasaulėžiūros nusistatymui Ateitininkų organizacija yra atlikusi labai didelį vaidmenį. Ir aš jaučiu dėkingumą Apvaizdai, kad ji man yra lėmusi patekti į tos jaunų pasiryžėlių organizacijos eiles¹.

Šiame rašinyje P. Dielininkaitis pristatomas kaip 1936 metų generacijos atstovas, ateitininkų sąjūdžio aktyvus dalyvis, deklaracijos „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ signataras, dienraščio „XX amžius“ steigėjas ir redaktorius, autoritetingas darbininkų reikalų gynėjas. Katalikiškojo socialinio mokymo idėjų vedinas, demokratijos sutemų metais jis rūpinosi socialiniais klausimais, gilinosi į korporatyvinės santvarkos idėjas ir praktinį taikymą, žadino katalikiškąją visuomenę permainingoms. Tai, ką Vokietijoje nuveikė Emanuelis Ketteleris (Wilhelm Emmanuel von Ketteler), Austrijoje – Karlus Vogelsangas (Karl Freiherr Vogelsang), Šveicarijoje – Kasparas Dekurtinsas (Caspar Decurtins), Lietuvos socialiniame katalikiškame sąjūdyje padarė P. Dielininkaitis. „Žodyje į katalikus inteligentus darbininkų reikalų“ jis ragino „įveikti vis didėjančią prarają tarp naujai išaugusios inteligentijos ir plačiųjų masių“², įsteigus dienraštį „XX amžius“ ėmėsi redaguoti darbininkų reikalų skyrių „Darbas ir duona“, kartu su Pranu Dovydaičiu darbininkus telkė į Krikščionių darbininkų sąjungą.

¹ Prano Dielininkaičio autobiografija. Donatos Dielininkaitytės-Linčiuviėnės šeimos archyvas.

² Žodis į katalikus inteligentus darbininkų reikalų // Rytas, 1935 m. gegužės 1 d.

Su globėju prelatu Pranu Kuraičiu. Kaunas, 1934 m.

P. Dielininkaitis nebuvo kabinetinis intelektualas. Jis brandino socialines idėjas tam, kad jas įgyvendintų, kad jos pasiektų žmones. Jis mėgo būti su žmonėmis. Pokalbių dalyvių nesirinkdavęs, rasdavęs bendrą kalbą ir su kiemsargiu, ir su vairuotoju. Tai, kad darbininkų nebuvo gausu tarp gėlėmis pasitinkančiųjų Raudonąją armiją 1940 m. birželio 15 d., o prasidėjus 1941 metų birželio sukilimui Kauno fabrikų darbininkai vieni pirmųjų ėmėsi ginklo – reikšmingas P. Dielininkaičio organizuoto veikimo nuopelnas. Neatsitiktinai P. Dielininkaitis (kaip ir jo bendražygis Ignas Skrupskelis) jau 1940 m. naktį iš liepos 11 d. į 12-ąją bolševikų areštuotas, kalintas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime, vėliau – IX forte, už akių nuteistas aštuoneriems metams kalėti Vladivostoko sunkiųjų darbų kalėjime. Prasidėjus Birželio sukilimui ištrūkęs į laisvę, tuojau pat pasinėrė į politinę veiklą – padėjo formuoti Laikinąją vyriausybę, redagavo laikraštį „Į laisvę“, trumpai ėjo darbo ministro pareigas, vėliau dėstė universitete, buvo sociologijos ir žurnalistikos katedros vedėjas. Deja, netikėta mirtis 1942 m. balandžio 6 d. išplėšė iš aktyviųjų gretų. Nesulaukęs keturiasdešimties P. Dielininkaitis atgulė Šiaulių kapinėse šalia didžiojo mokytojo Stasio Šalkauskio.

Pranas Dielininkaitis – 1936 metų generacijos signataras

1936 metų generacijos vardu vadinama trečioji nuo Atgimimo lietuvių krikščioniškosios kultūros karta, nepriklausomos Lietuvos užauginta, subrendusi Vakarų universitetuose. Jos žymiausieji yra Juozas Ambrazevičius-Brazaitis, Pranas Dielininkaitis, Jonas Grinius, Zenonas Ivinskis, Stasys Yla, Juozas Keliuotis, Antanas Maceina, Pranas Mantvydas, Ignas Skrupskelis. Nepriklausomybės metais jie telkėsi apie mėnesinį žurnalą „Židiny“¹, savaitinę „Naująją Romuvą“ ir dienraštį „XX amžius“, veiklą pradėjo kaip kultūrinis sąjūdis. 1936 metai – simboliniai šios kartos gimimo metai. 1936 m. vasario 23 d. „Naujojoje Romuvoje“ paskelbta deklaracija „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, „vienas garsiausių tarpukario Lietuvos politinės minties dokumentų“¹, o per Jonines pradėtas leisti naujas modernus katalikiškas tautinis dienraštis „XX amžius“. Artėjant geopolitinėms sutemoms ryškėjo kartos politinis veidas. Netekus nepriklausomybės šie žmonės buvo vieni pirmųjų,

¹ Jankauskas A., Jokubaitis A. Tarp individualizmo ir kolektyvizmo: politiško paieškos tarpukario Lietuvoje // Lietuvos politinės minties antologija. I tomas. Lietuvos politinė mintis 1918–1940. Sud. J. Dementavičius, K. Gėrius, A. Jankauskas, A. Jokubaitis, V. Radžvilas. Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 17.

suvokusių įvykusios tragedijos mastą ir pradėjusių telkti pasipriešinimo jėgas prieš sovietų ir nacių okupacijas. Jie sudarė 1941 metų birželio sukilimo ir Lietuvos laikinosios vyriausybės branduolį. Išlikę gyvi veikė Lietuvių fronto bičiulių gretose, subrandino studiją „Į pilnutinę demokratiją“ – politinę programą ateities Lietuvai, kuri, deja, netapo Kovo 11-ąją atkurtos valstybės idėjine gaire. P. Dielininkaitis buvo aktyvus šios kartos atstovas.

Amžininkai P. Dielininkaitį vadino visuomenininku. J. Ambrazevičius-Brazaitis atminimo kalboje 1942 metais P. Dielininkaitį pavadino „visuomeninio gyvenimo menininku“¹, palikusių aiškių pėdsakų lietuvių visuomenės formacijoje. Z. Ivinskis antrino J. Brazaičiui, sakydamas, kad P. Dielininkaitis „savo jėgas ir energiją paskyrė visuomenei, su kuria nuolat išlaikė gyvą kontaktą“².

P. Dielininkaičio amžininkų vartojama visuomenininko sąvoka neturėtų suklaidinti. Tarpukario laikų visuomenininkas turėjo gilesnį prasminį krūvį nei mūsų laikų visuomenininkas ar nevyriausybininkas, šiandien žymintis labiau funkcinę poziciją nei valstybinę jauseną ir laikyseną. Įprasminant P. Dielininkaičio socialinį ir politinį veikimą labiau pritiktų valstybininko sąvoka. Ji būtų autentiškesnė, adekvatesnė, įvardijant jo trumpo gyvenimo nuopelnus.

P. Dielininkaitis buvo 1936 metų generacijos valstybininkas, jei valstybininką, sekdami klasikinės politinės filosofijos tradicija ir normatyviniu valstybininko idealu, suprasime ne kaip eilinį politiką, o kaip valstybės kūrimui nusipelnusį žmogų. Alvydas Jokubaitis, mąstęs apie valstybininko ir politiko perskyrą, išskyrė du dalykus: „valstybės interesus ginantį žmogų ir tokio žmogaus moralinį bei politinį idealą“³. Šio idealo turinys nurodo valstybės sampratą ir valstybės interesų gynimo standartus. Valstybininkas, pasak A. Jokubaičio, yra savo dalyko meistras ir virtuožas. Valstybininkas pasipriešina nepalankioms politinio gyvenimo tendencijoms ir veda visuomenę į naują politinio gyvenimo formą. Valstybininkų misija yra siejama su piliečių telkimu, sugražinimu prie bendrų politinių siekių⁴.

Kokį gyvą turinį sutalpiname į valstybininko P. Dielininkaičio asmenį? Pirmoji dedamoji būtų deklaracijos „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ signataras. Apie Deklaracijos pasirodymo aplinkybes ir reikšmę detaliau yra rašę Ramūnas Labanauskas, Tatjana Maceinienė, Kęstutis Skrupskelis⁵.

Tik keletas apibendrinimų. Deklaracijos paskelbimas buvo 1936 metų generacijos gimimo simbolis. Kodėl 1936 metai? Lietuva jau išgyvenusi seiminio valdymo tarpsnį (1920–1926) ir tautininkų valdymo dešimtmetį. Deklaracijos autoriai kritiškai dėl abiejų valdymo tarpsnių. Deklaracija – tai alternatyva abiem valdymo praktikoms. Deklaracijos autorių siūloma alternatyva – organiška demokratija. Deklaracijos kūrėjai „spragotai ir iš dalies nesavai liberalistinės demokratijos formai“ ir iš viršaus kuriamam tautininkų *etatistiniam* organiškumui priešpriešino iš apačios kylantį laisvo asmens idėja grindžiamą ir ant savivaldžios visuomenės pamatų statomą valstybės rūmą, *bendruomeninį* organiškumą. Pasak Deklaracijos autorių, organiška demokratija, papildyta tarpiniais socialiniais-ekonominiais institutais (korporatyvinė santvarka) ir autonomiškais kultūriniais pasaulėžiūriniais susigrupavimais, atvertų kelius savivaldžiai visuomenei, padidintų sprendimų kompetentingumą, valdančiųjų iniciatyvumą ir atsakomybę, demokratijai suteiktų autentišką prasmę – politinės tautos (demoso) valdymą. Deklaracijos autorių žodžiais, „per Seimo rinkimus į valstybės valdžią turėtų reikiamą dalį įtakos visi piliečiai, per korporatyvinę santvarką įvairūs profesiniai, socialiniai ir ekonominiai vienetai, per kultūrinę autonomiją – organiškai tautoje egzistuoją ideologiniai kultūriniai susigrupavimai“⁶.

Deklaracijos signataro statusas reiškia, kad P. Dielininkaitis buvo ne tik vienas iš šešiolikos pasirašiusiųjų Deklaraciją (kas tuometinėmis sąlygomis jau buvo žygdarbis). P. Dielininkaitis buvo vienas Deklaracijos teksto autorių ir uoliausių Deklaracijos idėjų skleidėjų. Ši faktą patvirtina jo parašas ant Deklaracijos rankraščio (žr. Deklaracijos vieno iš rankraščio

¹ Ambrazevičius J. Pranas Dielininkaitis visuomeniniame darbe // *Dielininkaitis P. Mokyklos laisvė ir valstybė. Šiauliai, Saulės delta, 2000, p. 16.*

² *Filosofijos fakulteto dekanas prof. dr. Zenono Ivinskio išanginis žodis Prano Dielininkaičio garbei surengtame Filosofijos fakulteto minėjime 1942 m. balandžio 26 d. Rankraštis, p. 2. Donatos Dielininkaitytės-Linčiuvieneš šeimos archyvas.*

³ Jokubaitis A. Valstybininkas: pretenzija į sąvokos analizę // Jokubaitis A., Lopata R. Lietuva kaip problema. *Filosofiniai istoriniai politikos tyrinėjimai. Vilnius, Tyto alba, 2014, p. 306.*

⁴ Ten pat, p. 315.

⁵ Labanauskas R. *Jaunųjų katalikų sąjūdis: politinės formavimosi aplinkybės 1935–1936 m. // Naujasis židinys-Aidai, 2006, nr. 6–7, p. 248–257; Maceinienė T. Tikėjimas ir ateitis. Ignas Skrupskelis ir Pranas Dielininkaitis. Vilnius, Aidai, 2006, p. 95–151; Skrupskelis K. 1936-ųjų metų deklaracija // Naujasis židinys-Aidai, 2012, nr. 6, p. 380–386.*

⁶ *Lietuvos politinės minties antologija. I tomas. Lietuvos politinė mintis 1918–1940, p. 563.*

variantų faksimilę). Nekyla abejonių, kad P. Dielininkaičio plunksnai priklauso Deklaracijos svarstymų apie korporatyvinę santvarką dalis. Liberaliai demokratijai išgyvenant krizę korporatyvizmas tarpukariu aktualizuojamas kaip profesinio visuomenės susiorganizavimo ir tarpininkavimo viešasis institutas. Korporatyvizmo idėja P. Dielininkaitis bus užsidegęs dar studijų metais, kai ypač domėjosi šveicariškuoju korporatyvizmo modeliu¹. Vėlesniuose straipsniuose P. Dielininkaitis ieškojo korporatyvizmui vietos atnaujintos demokratijos svarstymuose². Jo pasiūlyta *etatistinio* ir *draugijinio* (bendruomeniško) korporatyvizmo skirtis yra svarbus argumentas polemikoje dėl Deklaracijos autoriams metamo fašizmo šešėlio³. P. Dielininkaičio korporatyvinės santvarkos idėjos vėlesniuose pilnutinės demokratijos palikimo tekstuose evoliucionavo į *socialinės demokratijos* sąvoką (studija „Į pilnutinę demokratiją“).

Disertacijos gynimas Sorbonoje. Paryžius, 1933 m.

Jaunųjų katalikų įžiebtą, S. Šalkauskio ir Kazio Pakšto entuziastingai palaikoma diskusija dėl Deklaracijos idėjų neužgeso. 1938–1939 metais atgijusi opoziciniame judėjime „Ašis“, ji turėjo tąsą okupacijų metais (Fabijono Kemėšio „Lietuva po II Didžiojo karo“ ir „Į reformuotą demokratiją 1943–1944 m. „Į laisvę“). O išėivijoje išlikę gyvi jaunieji katalikai susitelkė į Lietuvos fronto bičiulius ir 1954–1955 metais paskelbė studiją „Į pilnutinę demokratiją“ – politinę programą ateities Lietuvai⁴.

Opozicinio judėjimo „Ašis“ organizatorius

1936 metų generacijos žmonės buvo tarp pirmųjų, suvokusių artėjančių geopolitinių lūžių pavojų Lietuvai (Lenkijos ultimatas dėl Vilniaus, Klaipėdos netektis), prisiėmusių moralinę pareigą telkti tautą ir rūpintis valstybės saugumu. P. Dielininkaitis – vienas šios kartos atstovų, ėmėsis ryžtingų politinių veiksmų. Jo pavardė dažnai minima tarp opozicinio judėjimo „Ašis“ organizatorių. „Ašis“ – tai 1938–1939 metais organizuotas tautininkų režimui opozicinis judėjimas, vienijęs krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų,

¹ Dielininkaitis P. Socialinė korporatyvinė santvarka Šveicarijoje // *Židinys*, 1933, nr. 8–9, p. 203–206.

² Dielininkaitis P. Korporacinė santvarka. Jos supratimas, bandymai realizuoti ir du pagrindiniai tipai // *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*. 1936. II tomas. Kaunas, 1937, p. 336–359.

³ Skrupskelis K. Tauriamasis jaunųjų katalikų fašizmas // *Naujasis židinys*, 1999, nr. 4, p. 212–227.

⁴ Pilnutinės demokratijos svarstymų tekstus žr. kn. *Lietuva, kurios nebuvo. Pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*. Sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis. Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2016.

vėliau – ir voldemarininkų atstovus, siekęs pakeisti vienpartinį tautininkų valdymą nauja veiklia, plačiųjų Lietuvos gyventojų sluoksnių pasitikėjimą turinčia vyriausybe. Programiniame judėjimo dokumente „Lietuvos ateities santvarkos pagrindai“ teigiama: „Gyvenamas metas tiek yra rimtas, kad mūsų akyse vyksta atsitikimai gali ilgam nulemti lietuvių tautos ir valstybės likimą. Tokią valandą kiekvienas žmogus, vis viena kas jis būtų, privalo jausti moralinę pareigą savuosius veiksmus bei sprendimus derinti su visos tautos ir valstybės reikalais. Visų pirma valdžia turi būti betarpiškame ir nuolatiname kontakte su valstybės piliečiais. Ji privalo sudaryti tokias gyvenimo sąlygas, kad visi piliečiai, vis viena kokios padėties ar pažiūrų jie būtų, jaustų vienodą reikalą ir vienodą moralinę pareigą valstybės saugumu susirūpinti ir jos nepriklausomybę ginti.“¹ Dokumente skelbiama bendruose krikščionių demokratų ir liaudininkų pasitarimuose parengta alternatyva tautininkų režimui. Jame numatyti demokratiniais pagrindais formuojami valstybės institucijų ir visuomenės organizavimo principai. Šiame svarbiame politinės minties dokumente apibrėžti: 1) santykiai su užsienio valstybėmis; 2) krašto saugumas; 3) valstybės tarnyba; 4) Lietuvos valstybės valdymo pagrindai; 5) savivalda; 6) piliečių teisinė lygybė ir socialinis teisingumas; 7) mokslo ir dvasinės kultūros reikalai; 8) žmogaus darbas ir socialinė globa. Pagal dokumentą Lietuvos valstybės valdymo pagrindą privalo sudaryti teisinė santvarka, kurioje valstybės reikalus tvarko: Lietuvos piliečių tiesiogiai septyneriems metams renkamas Respublikos Prezidentas; Prezidentui ir Seimui atsakingas Ministrų kabinetas; dvejų rūmų parlamentas, sudarytas piliečių visuotiniu, lygiu ir slaptu balsavimu proporcinė sistema renkamas Seimas ir iš mokslinių, kultūrinių, socialinių bei ekonominių grupių atstovų sudaryta Valstybės Taryba. Išimtinoje Seimo kompetencijoje yra užsienio ir bendrųjų vidaus politikos, krašto saugumo reikalai ir valstybės biudžetas, o Seimo ir Valstybės Tarybos kartu – socialinių ir ekonominių įstatymų leidimas. Kandidatus į Valstybės Tarybą kelia socialinės-ekonominės grupės tiesiogiai arba jų profesiniai junginiai, arba teisėtos atstovybės, taip pat mokslo, meno ir kulto institucijos. Buvusieji prezidentai *ex officio* tampa Tarybos nariais. Kandidatus į Seimą kelia socialinės ir politiškai ideologinės organizacijos. Dokumente platūs įgaliojimai suteikiami vietos savivaldai, suprantant ją kaip „visuomenės organizacijos ir tautos kultūros ugdymo ir atsparos faktorių“.

Studentų ateitininkų valdyba. 1927 m.

¹ Lietuvos ateities santvarkos pagrindai // Žygis, 1938 m. gruodžio 12 d.

Akivaizdi „Žygio“ programinio dokumento idėjinė giminystė ir tęstinumas su 1936 metų Deklaracija, ekonominio ir kultūrinio korporatyvizmo nuostatomis. Neatsitiktinai P. Dielininkaitis buvo vienas aktyviausių „Ašies“ judėjimo organizatorių ir programinio dokumento, išspausdinto laikraštyje „Žygis“ rengėjų¹.

Išsipildė dar jaunystėje, P. Dielininkaičiui mokytojaujant, pasakyti kunigo Mykolo Krupavičiaus žodžiai: „Tu, broli, neik į pedagogus. Tau pritiktų politika.“² Už opozicinę veiklą P. Dielininkaitis tautininkų valdžios buvo suimtas ir nuteistas. Tik dukrelės Donatos gimimas ir aktyvūs bendražygių protestai privertė vidaus reikalų ministrą pakeisti sprendimą. Varnių koncentracijos stovykla pakeista namų areštu gimtuosiuose Juškuose. Deja, dėl vidinių nesutarimų, pirmiausia dėl išsiskyrusios voldemarininkų radikalios pozicijos, „Ašis“ galios neįgijo, viltys esmingai pakeisti tautininkų režimą blėso. Lietuva 1940 metų okupaciją pasitiko be pasipriešinimo.

„Skurdo žaizdų gydytojas“: veikla Krikščionių darbininkų sąjungoje

P. Dovydaitis ir P. Dielininkaitis – duetas, lietuviškajam krikščionių darbininkų sąjūdžiui suteikęs naują impulsą. 1934 metais vykęs reorganizacinis Darbo federacijos suvažiavimas davė pradžią Krikščionių darbininkų sąjungai ir duetą iškėlė į sąjungos vadus. Anot J. Ambrazevičiaus-Brazaičio, „darbo visuomenėje P. Dielininkaitis pasijuto kaip žuvis vandenyje. Metalistai, šoferiai, kiemsargiai, žemės ūkio darbininkai, miesto tarnaitės, darbininkų jaunimas – tai tie vardai, kuriuose jis nenuilstamai nardė. Susirinkimai, suvažiavimai, pranešimai, paskaitos, iškylos, stovyklos – kasdienė duona.“³ Krikščionių darbininkų sąjunga plėtė veiklos sritis ir iš politinės tapo profesine kultūrine organizacija. 1936 metais Krikščionių darbininkų sąjungos suvažiavime P. Dielininkaitis suformulavo programinį uždavinį: „Lietuvių tautai, jei ji nori išlikti laisva ir būti laiminga, vėl reikia naujo atgimimo. Atgimimas turi ateiti iš liaudies sluoksnių – darbininkijos ir ūkininkijos.“⁴ Pasak P. Dielininkaičio, kiekvienos tautos pagrindinis turtas yra darbininkų skaičius ir kokybė. Todėl valstybė, norinti pagerinti tautos gerovę, turi tobulinti pačią tautą: plėtoti jos teigiamąsias savybes, sumanumo ir iniciatyvumo dvasią, didinti jos bendrą lavinimą, ją profesiskai ir techniškai apginkluoti. Šiems siekiams P. Dielininkaitis atsidavė visu protu ir širdimi.

Vertėtų pažymėti vieną svarbų P. Dielininkaičio biografijos faktą: artėjant 1940-ųjų įvykiams, jis rengė darbininkų mitingus prieš bolševikus⁵. J. Ambrazevičius šį faktą konkretizuoja: „Komunistų pavojui padidėjus ir jau bolševikų įguloms esant Lietuvoje, administracija nebekliudė Dielininkaičiui organizuoti masinius uždarus darbininkų mitingus, kuriuose galutinai komunizmas būtų demaskuotas ir diskredituotas darbininkų akyse. Nors komunistų agentai kėlė obstrukcijas, bet darbininkai patys su jais susitvarkydavo.“⁶

Apie ką kalbėjo darbininkams P. Dielininkaitis 1940 m. gegužės 25 d. ir birželio 15 d. susirinkimuose? Ar galima pranešimuose rasti tiesioginių ar tarp eilučių esančių užuominų apie artėjančią grėsmę – nepriklausomybės praradimą?

1940 m. gegužės 25 d. paskaitoje „Darbas, darbininkai ir jų opiejai reikalai“ P. Dielininkaitis gilinasi į darbo sąvoką. Darbą paskaitininkas apibrėžė kaip „sąmoningą ir planingą žmogaus veikimą, turint naudingą tikslą“⁷. Darbo tikslas gali būti ir ne vien uždarbys pragyventi. Kur kas labiau motyvuojantis siekis yra darbu pakelti savo žmogiškąjį vertingumą, išgyventi gerai atlikto darbo džiaugsmą ir užimti garbingesnę vietą visuomenėje. Ilgesnis nedarbas žmogų demoralizuoja. Gaunama pašalpa nekompensuoja darbo netekties. Darbo idėja, pasak P. Dielininkaičio, yra glaudžiai susijusi su nauda ir ypač su dirbančiojo siekimu būti nepriklausomu nuo kitų.

Visas kultūringųjų tautų gyvenimas grindžiamas darbu. Kiek civilizacija plėtojasi, tiek darbas tampa gyvybiniu būtinumu. Pažanga skatina žmogų ne mažiau, bet tik kitaip dirbti. „Vienas pagrindinių darbo tikslų ir pirmasis civilizacijos pasiekimas – tai yra sudarymas

¹ Rudis G. Jungtinis antismetoninis opozicijos sąjūdis 1938–1939 m. // Lietuvos istorijos metraštis. 1996. Vilnius, 1997, p. 194–195.

² Brazaitis J. Raštai. IV tomas. Čikaga, I laisvę fondas, 1983, p. 314.

³ Ten pat, p. 316.

⁴ Darbininkas, 1936 m. birželio 13 d., nr. 23–24.

⁵ Lietuvių enciklopedija. IV tomas. Bostonas, 1954, p. 532.

⁶ Ambrazevičius J. Pranas Dielininkaitis visuomeniniame darbe // Dielininkaitis P. Mokyklos laisvė ir valstybė, p. 15.

⁷ Dielininkaitis P. Darbas, darbininkas ir jų opiejai reikalai. Paskaitos, skaitytos 1940 m. gegužės 25 d., rankraštis, p. 4. Donatos Dielininkaitytės-Linčiuvienės šeimos archyvas.

galimumo žmogui žymia dalimi išsilaisvinti iš materialinių rūpesčių ir atsiverti savo protiniam, meniniam ir dvasiniam tobulėjimui“, – apibendrino paskaitininkas.

Lemtingąją Lietuvai 1940 m. birželio 15-ąją paskaitoje tema „Darbininkų laisvalaikis ir jo sunaudojimas“ P. Dielininkaitis kalbėjo: „Mūsų laikais vienoje ar kitoje valstybėje plintą politiniai, visuomeniniai ir apskritai idėjiniai sąjūdžiai veikia ir kaimynines tautas. Tarpusavės įtakos, teigiamos ir pragaištingos, persiduoda sukontroliuojamais ir nesukontroliuojamais keliais. Ypačiai dėl šitų reiškinių, šalia teisingos socialinės politikos, reikalingas rūpestingai paruoštas planingas ir pastovus darbininkų auklėjimas ir švietimas.“¹ Nepaprastai svarbu, kad darbininko laisvo laiko padidėjimas virstų jo ir visuomenės gyvenime nauju pažangos veiksmu. Darbininkams auklėti ir šviesti turi būti panaudotos visos priemonės, visi būdai, kurie padidintų jų išsilavinimą, susipratimą ir visuomeniškumą. Paskaitininkas pabrėžė darbininkų lavinimuisi būtinų savitų, kitokių nei įprasti mokykliniai metodai svarbą, pateikė organizuotų darbininkų atostogų siūlymus. Kalbą užbaigė apibendrinimu: „Rūpintis darbininkų auklėjimu ir švietimu reikalauja ne tik socialinis teisingumas, bet ir viešoji visuomenės tvarka.“² Tokiu rūpesčių dalijosi su darbininkais P. Dielininkaitis lemtingomis Lietuvai 1940-ųjų birželio dienomis.

Darbininkų suvažiavime Pažaislyje. 1938 m.

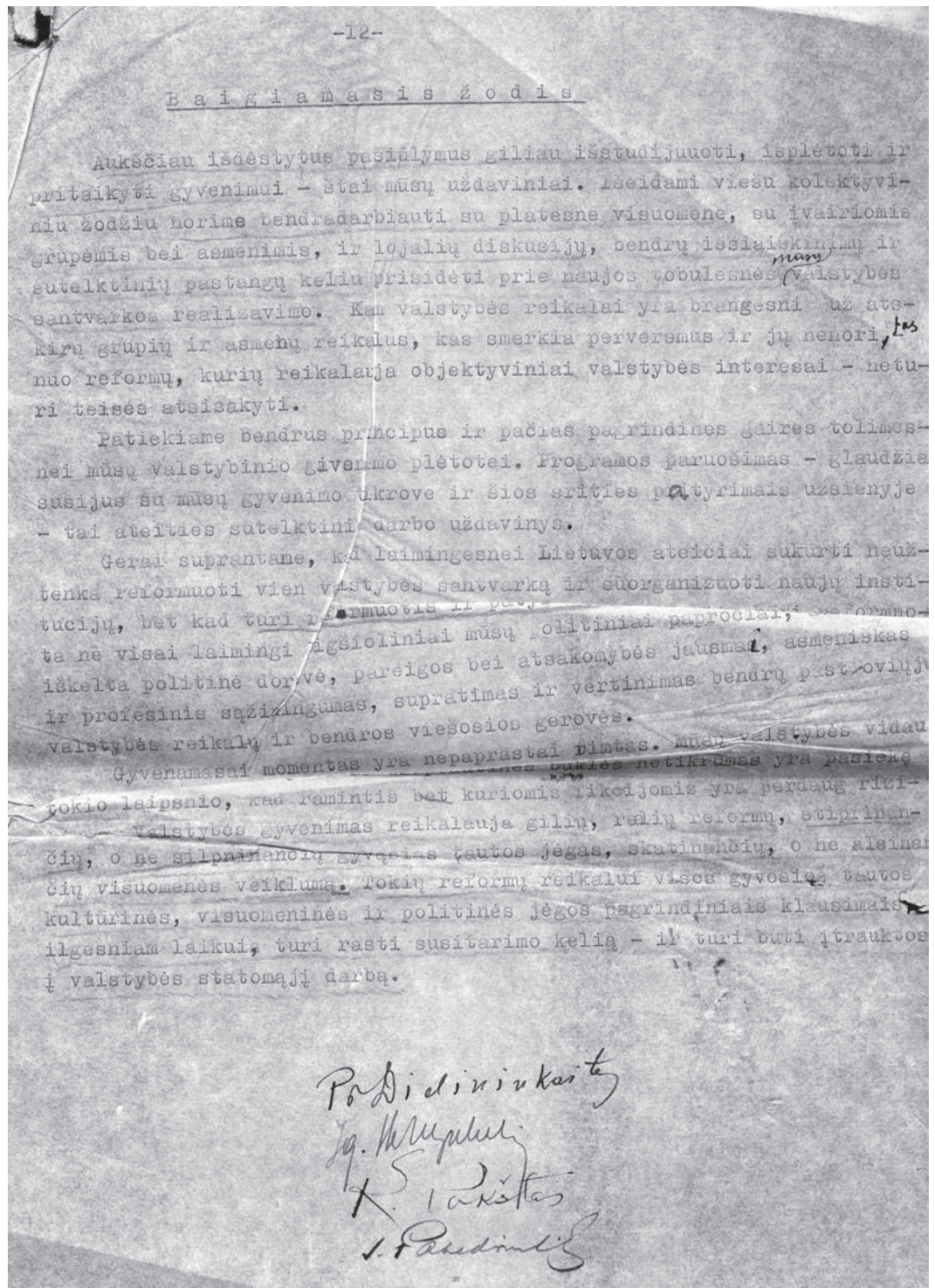
P. Dielininkaitis – pirmasis Baltijos šalyse profesionalus sociologas, aktyvia socialine ir politine veikla nusipelnantis valstybininko rango. Valstybininkas, žymintis išskirtinai valstybės interesus ginantį žmogų, jo moralinį ir politinį idealą, P. Dielininkaičio asmenyje reiškia jį kaip pilnutinės demokratijos tradicijos kūrėją, apsisprendusį aktyviam politiniam veikimui artėjant lemtingiems tautos ir valstybės gyvenimo įvykiams, autoritetingai veiklai krikščioniškosios darbininkijos gretose.

¹ Dielininkaitis P. *Darbininkų laisvalaikis ir jo sunaudojimas. Paskaitos, skaitytos 1940 m. birželio 15 d., rankraštis, p. 1.* Donatos Dielininkaitės-Linčiuviienės šeimos archyvas.

² *Ten pat, p. 4.*

Jei JAV ar kitų valstybių pavyzdžiu Lietuvoje būtų kuriamas tautos ir valstybės tėvų kūrėjų kanonas (o tam puiki proga buvo modernios Lietuvos valstybės šimtmečio minėjimas), Pranas Dielininkaitis pelnytai taikytų į jų gretas.

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą mokslinėje konferencijoje „Katalikiškas socialinis mokymas Lietuvoje: istorija ir aktualumas šiandien“ 2021 m. gruodžio 7 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje.

Deklaracijos „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ paskutinis puslapis su parašais. Faksimilė

FAKTAI IR IŽVALGOS

RASA ČEPAITIENĖ

VILNIAUS MITAI

„Nedaug Europoje yra miestų, taip mitologizuojamų kaip Vilnius. Turiu omenyje iš praeities paimtus pasakojimus, kurie nebūtinai privalo atitikti faktus. Šio miesto istorija tokia keista, kad ji prašyte prašosi būti perkelta į pasakos erdvę, kas jau ne kartą buvo daroma, ir pasakojimai skirdavosi, nelygu, kas juos pasakojo: lietuviai, lenkai, žydai ar baltarusiai“¹, – rašė Nobelio premijos laureatas Česlovas Milošas, kurio vaikystės ir jaunystės metai prabėgo čia. Iš tiesų ne tik Vilniaus praeitis, bet ir jo dabarties vertinimai iki šiol nepaklūsta šaltai objektyviai analizei. Visi jam skirti tekstai ir pasakojimai, išskyrus gal kanoniniu mediniu žargonu persmelktą sovietinę miesto istorijos versiją², nepriklausomai nuo to, ar jų autorius būtų įkvėptas poetas, profesionalus istorikas ar gidas, kasdien dirbantis su turistų grupėmis, paženklinanti ypatingo emocinio tono. Įsitvirtinęs Vilniaus, kaip paslaptingo įkvėpimo šaltinio daugybei įvairių laikų, tautybių ir tikėjimų poetams, mąstytojams, mistikams ir pranašams, vaizdinys kelia klausimus apie jo ypatingą vietą regiono tautų savimonėje. Specifinio Vilniaus *genius loci* pajautimas suvaidino reikšmingą vaidmenį ir kuriant įvairias šio nedidelio Europos paribio miesto išskirtinės civilizacinės misijos ar reikšmingas (geo)politines, religines ir kultūrines koncepcijas: Šiaurės Jeruzalės, Šiaurės Atėnų, Dievo gailėstingumo sostinės, antrojo Kijevo.

Vilniaus kaip Šiaurės Jeruzalės, tiksliau – Lietuvos Jeruzalės (*Yerushalaim d’Lita*), idėja vietos žydų bendruomenėje gimė XVIII amžiuje, kai mišnagdų dvasinio vadovo Vilniaus Gaono Elijahu gyvenimo laikotarpiu miestas tapo svarbiu šios bendruomenės dvasiniu centru. Tačiau jį kaip Jeruzalę jau XVII a. antrojoje pusėje suvokė ir katalikiškoji miesto dalis: taip vadinosi kaimas (dabar miesto rajonas), šalia kurio buvo įkurtos Vilniaus Kalvarijos, netrukus tapusios viena pagrindinių piligrimystės vietų regione. Taip vietovė simboliškai ir fiziškai tapo Šventosios Žemės nuoroda. Beje, pačiam miestui istoriškai būdingą religinę įvairovę irgi galima laikyti savotiška aliuzija į Jeruzalę, tai atsispindi ir sakraliniame miesto kraštovaizdyje. Čia gyvenusios etninės ir religinės bendruomenės kūrė savo dvasinius centrus ir sakralines erdves, kurios kartais buvo atskirtos matomomis užtvaramis, o kartais savotiškai persidengdavo, sukurdamos kelioms grupėms ir denominacijoms svarbias ir pagarbos vertas vietas. Garsiausia jų, nors anaipatol ne vienintelė, yra Aušros vartai ir stebuklingasis Dievo Motinos paveikslas, garbinamas tiek katalikų, tiek stačiatikių, tiek unitų.

Nors Vilniaus kaip lenkų naujosios kultūros Atėnų idėja buvo prabėgomis paminėta jau 1921 metų Vaclovo Gizberto-Studnickio žinyne, šios koncepcijos kūrėju galima laikyti Oskarą Milašį (1877–1939) – poetą, mistiką, diplomata, sąmoningai pasirinkusį lietuvišką tapatybę, nors daug metų gyvenusį Paryžiuje, rėmusį jauną Lietuvos valstybę atstovaujant jai Prancūzijoje. Antrojo pasaulinio karo išvakarėse jis išpranašavo, kad Europa atsidūrusi ant katastrofos slenksčio ir kad po ilgų vargų lietuvių tauta pakils ir suvaidins tokį pat moralinį vaidmenį Europoje, kokį Antikos laikais suvaidino Atėnai, ir kad būtent Vilniuje sudygs naujos Europos civilizacijos viltys. Poeto vizijoje Lietuva buvo suvokiama kaip gryniausia forma išsaugojusi tas (pro)europietiškas vertybes ir idealus, kuriuos Vakarai tuo metu jau buvo beveik praradę, ir dėl to tampanti (potencialia) paskutine Europos civilizacijos

¹ Grass G., Milosz Cz., Szymborska W., Venclova T. *Pokalbiai apie atminties ateitį. Gesprāshe über die Zukunft der Erinnerung. Rozmowy o przyszłości pomieci. Vilnius, Baltos lankos, 2001, p. 79.*

² 1968 m. buvo išleista J. Jurginio, B. Merkio ir A. Tautavičiaus „Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų ir Spalio revoliucijos“, o 1972 m., vadovaujant svarbiausiam to meto istorijos mokslo ideologui, Lietuvos istorijos instituto direktoriui J. Žiugždai, – „Vilniaus miesto istorija nuo Spalio revoliucijos iki dabartinių dienų“.

tvirtove. Ši O. Milašiaus vizija vėl buvo prisiminta XX a. devintajame dešimtmetyje, per tautinį atgimimą. Tuo metu trys Lietuvos Sąjūdžio aktyvistai Arvydas Juozaitis, Saulius Stoma ir Saulius Šaltenis paskelbė Šiaurės Atėnų manifestą ir įsteigė to paties pavadinimo kultūros žurnalą, kuris gyvuoja iki šiol.

Dievo Gailestingumo sostine Vilnius vadinamas kitos mistikės, lenkų vienuolės šv. Faustinos Kovalskos (1905–1938) dėka. Šiame mieste ji gyveno 1933–1936 metais, taigi tik trejus metus, tačiau būtent šis trumpas laikotarpis buvo labai svarbus jos dvasiniam gyvenimui ir Dievo Gailestingumo kulto formavimuisi. Remdamasi mistinėmis Kristaus vizijomis ir padedama savo dvasios tėvo, vietinio kunigo Mykolo Sopočkos, ji inicijavo Gailestingą Kristaus paveikslą nutapymą, o šį darbą atliko vilnietis dailininkas Eugenijus Kazimirovskis. Vėliau šį paveikslą ir jo kultą ėmė garbinti viso pasaulio katalikai (pats paveikslas dabar yra Dievo Gailestingumo šventovėje Vilniaus senamiestyje).

O Vilniaus kaip „antrojo Kijevo“ idėja pasirodo žinomo sociologo prof. Zenono Norkaus veikale „Nepasiskelbusioji imperija“, kuriame jis pamėgino teoriškai pagrįsti imperinį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pobūdį. Jo aiškinimu, XIV amžiuje didysis kunigaikštis Gediminas pareiškė pretenzijas į visos Kijevo Rusios paveldą. Jei jo palikuonims tuomet būtų pavykę sustabdyti arba gerokai susilpninti Maskvos valstybės kaip „Trečiosios Romos“ formavimąsi, LDK būtų tapusi „antrąja Kijevo Rusios valstybe“ ir jos palikimas nebūtų padalytas tarp trijų rytų slavų etninių grupių, į kurias vėliau, žlugus LDK imperiniam projektui, suskilo rytų slavai. Dėl šios priežasties Vilniaus iškilimas tapo ne rusėnų vienybės atkūrimo centru, bet sąlygojo jų skilimą į atskiras baltarusių ir ukrainiečių tautas. Beje, Ukrainos istorijai Vilnius dar kartą suvaidino ypatingą vaidmenį jau naujaisiais laikais, tapdamas pretekstu ir postūmiu Orumo revoliucijai, – kaip žinome, būtent Vilniaus Rytų partnerystės viršūnių susitikime 2013 metais prezidentas Viktoras Janukovyčius atsisakė pasirašyti Asociacijos sutartį su Europos Sąjunga ir tai davė impulsą kilti Maidanui.

Vilniaus senamiestis apie 1912 m. Jan Bulhak. Vilnius. I knyga. Lietuvos nacionalinis muziejus

Šimtmečius besitęsiantį miesto mitologizavimo procesą įrėmina ne tik poezijos eilės, bet ir fotografija, pradedant paslaptinga Juozapo Čechavičiaus ar Jano Bulhako nuotraukose užčiuopta aura ir baigiant dabarties fotografų, tokių kaip Juozas Valiušaitis ar Arūnas Baltėnas ir kt., tęsiančių romantinio, kontempliatyvaus žvilgsnio į miestą tradiciją, darbais.

Laimonas Briedis, parašęs knygą „Vilnius – savas ir svetimas“ (2008 m.), kurioje parodo miestą jį lankiusių užsienio keliautojų akimis, vienas pirmųjų atkreipė dėmesį į keistą Lietuvos sostinės bruožą – palyginti nedidelis provincijos miestas sugebėjo per savo istoriją tapti centrine vieta toms tautoms, kurių periferijoje atsidūrė, – lietuviams, lenkams, žydams, baltarusiams ir net rusams¹. Nors tebelaukiame naujausios Vilniaus istorijos sintezės², tačiau šią istoriografinę spragą iš dalies užpildo įvairaus žanro ir kokybės literatūra, pradedant pirmuoju lietuvių postmoderniu romanu – Ričardo Gavelio „Vilniaus pokeris“ (1989 m.) ar fundamentalia Vlado Drėmos studija-albumu „Dingęs Vilnius“ (1991 m.), tęsiant Tomo Venclovos populiariais vadovais po miestą, išleistais įvairiomis kalbomis, paauglių auditorijai skirtu Justino Žilinsko komiksiniu nuotykių romanu-kelionių vadovu „Mano Vilnius mano“ (2015 m.) ir baigiant pastaruoju metu tiesiog sprogusia pačių įvairiausių žanrų lektūra. Pažymėtina, kad domėjimasis miesto praeitimi masinėje kultūroje jau virtęs net savotišku kultiniu reiškiniu. Pavyzdžiui, ir Kristinos Sabaliauskaitės istorinė tetralogija „Silva rerum“, pagal kurią buvo pradėtos rengti teminės ekskursijos, ir Andriaus Tapino *steampunk* romanai „Vilko valanda“ (2013 m.) ir „Maro diena“ (2015 m.), kuriuose žinomos miesto vietos tapo alternatyvios XX a. pradžios istorijos pasakojimo scena, pasirodė esantys komerciškai labai sėkmingi ir publikos mėgstami.

Kaip paaiškinti šį susidomėjimo Vilniaus istorija bumą, dažniausiai pasireiškiantį gana aukštos meninės kokybės istoriniais romanais ar vis labiau gausėjančia mokslo populiarinimo literatūra apie Vilnių ir vilniečius, juolab kad profesionalūs istorikai šiame darbe kiek atsilieka arba jų atradimai ir naujos interpretacijos vis dar išbarstytos siaurai orientuotuose ir menkai skaitomuose akademinuose straipsniuose bei monografijose? Atrodo, kad atsakymo į šį klausimą pirmiausia reikėtų ieškoti kartų kaitoje. Lietuviams, gimusiems ir augusiems šiame mieste sovietmečiu ir vėliau, svetimi jo praeities laikotarpiai ir materialaus paveldo relikvai jau nebeatrodo grėsmingi jų tapatumui ir teisei valdyti šį miestą, o tą dar jautė jų seneliai ir tėvai, atsikėlę čia po karo. Tačiau kintantis miestiečių mentalitetas, kuriam iššūkį šiandien jau meta naujoji rusakalbių pabėgėlių banga iš Rytų, anaipatol nereiškia, kad Vilniaus mitologizavimo debesis pradeda sklaidytis.

Kas lemia mitologinio mąstymo, susijusio su šiuo miestu, atsparumą ir stiprumą? Šiame straipsnyje bandysiu identifikuoti pagrindinius mitologinius pasakojimus apie Vilnių, ypač atkreipdama dėmesį į tai, kaip jie atsispindėjo / atsispindi praeities kultūroje ir politikoje, kurią Lietuvos sostinėje vykdė skirtingi politiniai režimai, siekdami čia įtvirtinti savo ideologiją, pradedant jos įkūrimo laikais ir baigiant šiandieną. Darau prielaidą, kad nors ir įmanoma, jog įvairūs socialiniai veikėjai, imdamiesi aktyvių veiksmų kurti / stiprinti savąją šio miesto pasakojimo ir jo simboliškai prisotintos viešosios erdvės interpretacijos versiją, pirmiausia gali turėti visiškai pragmatiškų ir trumpalaikių motyvų bei tikslų, tačiau jie taip pat yra priversti pasiduoti visapersmelkiančiam miesto mitų gajumo logikai.

Mitas apie pradžią

Kaip žinia, vizualinis miesto vaizdas apima tai, kas vadinama *vietos tapatumu* – įvairialypę ir daugiaprasmę simbolių bei ženklų sistemą, kuri savo materialiuoju ir dvasiniu pavidalais kodifikuoja jį sukūrusios ir palaikančios visuomenės pasaulėžiūros pokyčius. Vilniaus senosios urbanistinės struktūros dalies tyrinėtojai jau seniai pastebėjo kai kuriuos specifinius morfologinius bruožus, leidžiančius identifikuoti juose užkoduotą savitą

¹ Briedis L. *Vilniaus istorijos tiesiog bijoma. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-01-04-laimonas-briedis-vilniaus-istorijos-tiesiog-bijoma/74445>.*

² Šiais jubiliejiniais metais Lietuvos istorijos institute turi būti baigta rengti ir publikuota naujausias duomenimis paremta kolektyvinė Vilniaus miesto istorijos sintezė.

prasmų tvarką, kurios pagrindas – sakralinė topografija. Jos šaknys siekia legendos apie miesto įkūrimą atsiradimo laikus.

Pilies kalnas ir Bernardinų sodas nuo Užupio. 1928–1929 m. Jan Bulhak. Vilnius. I knyga. Lietuvos nacionalinis muziejus

Šią istoriją žino kiekvienas vaikas: didysis kunigaikštis Gediminas (apie 1275–1341 m.), pavargęs po tauro medžioklės Šventaragio slėnyje, kurį anuomet supo Vilnia, įtekanti į Viliją / Nerį¹, užmiega ir sapnuoja ant kalno garsiai staugiantį geležinį vilką. Sapnas kunigaikščiui padaro stiprų įspūdį ir jis paprašo vyriausiojo krivio išaiškinti šį regėjimą. Pagonių šventikas Lizdeika sapną apibūdina kaip pranašišką – čia turys būti pastatytas miestas, kuris vėliau visame pasaulyje išgarsėsias kaip staugiantis vilkas. Kunigaikštis paklūsta kriviui ir įsako ant kalno pastatyti Aukštutinę pilį, o kalno papėdėje įkurti miestą. Geležinio vilko legenda turi keletą įdomių aspektų. Nors archeologiniai kasinėjimai rodo, kad gyvenvietės miesto teritorijoje iš tiesų būta daug senesnės nei 1323 metų, kai kunigaikščio Gedimino laiškuose Europos valdovams ir miestams pirmą kartą buvo paminėtas sostinės Vilniaus vardas, vis dėlto miesto įkūrėjui duoklę atiduoti būtina. Archeologinis datavimas jau seniai patvirtino, kad Aukštutinė pilis pastatyta būtent jo valdymo laikotarpiu (1316–1341 m.). Be to, archeologo Gedimino Vaitkevičiaus knygoje „Vilniaus įkūrimas“ (2010 m.) pateiktas daugelio miesto kasinėjimų apibendrinimas centrinės miesto dalies struktūros formavimąsi įtikinamai pagrindžia buvus sąmoningos ir kryptingos politinės valios rezultatu. Būtent kunigaikštis Gediminas sostinę iš Trakų perkėlė į Vilnių ir suteikė jau egzistuojančiai gyvenvietei valstybės centro statusą, įsteigdamas tam reikiamas institucijas. Specialistai spėja, kad kunigaikščio siekį sostinę kurti ne tik kaip politinio, bet ir kaip religinio gyvenimo centrą lėmė poreikis atkurti čia kitur kryžiuočių sunaikintas pagrindines pagoniškas šventvietes. Vilniaus centras išlaikė sakralinę funkciją ir po Lietuvos krikšto 1387 metais, kai buvo pastatyta svarbiausia šalies katalikų bažnyčia (vėliau kelis kartus perstatyta, dabartinę Katedros išvaizdą klasicistiniu stiliumi 1753–1798 metais sukūrė žymiausias lietuvių architektas Laurynas Gucevičius). Senųjų – pagoniškųjų – miesto laikų pėdsakai

¹Miestas pavadintas mažos upės Vilnios vardu, kurią lietuviai meiliai vadina Vilnele (vilnia, vilnis – banga). Lotynų ar kitomis Europos kalbomis parašytuose šaltiniuose, taip pat senesniuose žemėlapiuose dažniausiai vartojamas šis miesto pavadinimas, kurį iki šių dienų išsaugojo ir baltarusiai. Patys lietuviai jau XVI amžiuje pradėjo vartoti vyriškąją vardo formą – Vilnius. Žr. Vaitkevičius V. Vilija-Neris: vardo istorijos vingiai // *Lituanistica*, 2005, nr. 6, p. 10–16.

šiandien matomi ne tik Katedros rūsiuose išlikusioje akmeninėje numanomos pagonių šventovės konstrukcijoje, bet ir šalia Katedros ir Pilies kalno esančiame miške. Vargu ar dar esama kitos Europos sostinės, kurios pačioje širdyje vešėtų natūralus miškas. Žymus religijotyryninkas Gintaras Beresnevičius Vilniaus įkūrimo legendoje išvelgė universalius archetipinius senųjų religinių praktikų pėdsakus, kai prieš priimdamas lemtingą sprendimą herojus nueina į ypatingą vietą, kreipiasi į šventąją sferą ir per sapną ar mistinę išvalgą gauna reikiamą atsakymą¹. Ir nors G. Vaitkevičius skeptiškai vertino mėginimą aiškinti Vilniaus kilmę remiantis lyginamosios religijotyros duomenimis, galima sakyti, kad mitologinė ir archeologinė sostinės įkūrimo interpretacija viena kitą papildo, o ne paneigia.

Akivaizdu, kad miesto, dėl kurio teritorinės ir kultūrinės priklausomybės naujaisiais laikais taip dažnai buvo kovota ir ginčytasi, įkūrimo mitas politinę reikšmę turi iki šiol. Jis patvirtina būtent lietuvišką Vilniaus kilmę ir tapatybę, nors jau Gedimino laikais mieste gyventa įvairių etninių ir konfesinių bendruomenių, o tai aiškiai atsispindi ir jo urbanistinėje struktūroje, ir iki šių dienų išlikusioje toponimikoje, dalijančioje senąjį miestą į kelias dalis – pagonišką, katalikišką ir stačiatikišką (*civitas Ruthenica*). Neatsitiktinai paminklas kunigaikščiui Gediminui (skulptoriai Vytautas Kašuba ir Mindaugas Šnipas, pastatytas 1996 metais Katedros aikštėje) po SSRS žlugimo ir nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo mieste atsirado vienas pirmųjų. Paminklą kunigaikščiui miesto valdžia planavo pastatyti dar 1973 metais, švenčiant miesto 650 metų jubiliejų, tačiau, matyt, dėl ideologinių sumetimų šio sumanymo buvo atsisakyta pasitenkinus paminkliniu akmeniu su iškalta jubiliejaus data. O jeigu ieškotume miesto totemo (jo vietos *genijaus* senąja, mitologine prasme), Geležinis vilkas neabejotinai taptų pirmuoju pretendentu. Su juo varžytusi nebent šventasis Kristoforas – krikščioniškasis miesto globėjas. Apskritai vilko motyvas, pasak rusų mitologo Vladimiro Toporovo, glaudžiai susijęs su Vilniumi ir jo apylinkėmis²: daugybė rytinės Lietuvos dalies hidronimų ir toponimų turi šaknį *vilk-*. Įdomu ir tai, kad rusų metraščiuose vienas Gedimino protėvių minimas vardu (pravarde?) Vilkas, taigi tai galėjo būti ir šios kunigaikštiskos giminės totemas. Šiandien Geležinio vilko vardu pavadinta viena pagrindinių sostinės transporto arterijų, mechanizuoja pėstininkų brigada, regbio klubas, Vilniaus ledo ritulio mokykla, futbolo ir krepšinio klubai ir kt. Jis pasitinka atvykusius Vilniaus geležinkelio ir autobusų stotyse ir prie įvažiavimų į miestą.

Išsilaisvinimo ir vienybės mitai

Kadangi kalbant apie Vilnių šiedu mitai sutampa, paanalizuokime juos kartu. Po Abiejų Tautų Respublikos padalijimo ir didelės buvusios LDK žemių dalies patekimo į Rusijos imperiją, vėliau pervadintų Šiaurės Vakarų kraštu, Vilniaus politinis ir administracinis statusas bei socialinis ir ekonominis vaidmuo regione, po 1832 metų sukilimo numalšinimo, smarkiai sumenko, ypač kai buvo uždarytas Vilniaus universitetas. Tuo metu sąmoningai ir sistemingai buvo keičiama miesto viešoji erdvė, siekiant perkoduoti simboliais siunčiamas komunikacines žinutes. Buvusios valstybės ir sostinės statuso atributai turėjo būti ištrinti (Valdovų rūmų griuvėsiai buvo sulyginti su žeme 1801 metais) arba bent jau paslėpti, keičiami naujais, imperiniais. Taip pat cariniai ideologai, siekdami įrodyti istorinę Rusijos teisę į šias teritorijas, vietos kultūroje ieškojo „rusiškų pradų“. Vilniaus mokyklų apygardos kuratoriui Ivanui Kornilovui (1864–1868 m.) Lietuva tebuvo „senovinė stačiatikių rusų–lietuvių žemė“, o Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vadinta „Lietuvos Rusia“, taigi vakarine Rusijos valstybe. Iš „rusiško Vilniaus“ formulės kilo ir jo kaip lietuvių–rusų valstybės sostinės ir senovės stačiatikybės centro supratimas – „rusų stačiatikių Vilnius“³. Šios koncepcijos inertiškumas išsilaikė ir tarpukariu, ką liudija Ivano Lapo knygos pavadinimas „Vakarinė Rusija ir jos susijungimas su Lenkija istorinėje praeityje“ (Praha, 1924). Šių idėjų ištakos siekia dar 1867 metus, kai išėjo Vasilijaus Ratčo knyga apie 1863 metų

¹ Beresnevičius G. *Gediminas ir Lizdeika // Miestelėnai. Tauros almanachas. Vilnius, Kultūros draugija „Taura“, 1991, p. 85–92.*

² Toporov V. *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai. Vilnius, Aidai, 2000.*

³ Корнилов И. П. *Задачи русского просвещения в его прошлом и настоящем. С.-Петербург: Тип. А. П. Лопухина, 1902, с. 431, 441.*

lenkų maištą Šiaurės Vakarų Rusijoje. Jos įvade „Šiaurės Vakarų Rusija prieš Žečpospolitos žlugimą“ tvirtinta, kad „rusų papročiai, rusų kalba, rusų įstatymai“ suteikė „iki tol pusiau laukinei genčiai rusiško gyvenimo elementų“, stačiatikybė čia plito taikiai, „be jokios prievartos“, ir neatsitiktinai naujoji Lietuvos sostinė iškilo „rusų įtakos ir stačiatikybės plitimo sąlygomis, rusų genties pakraštyje“.

Nestoro Kukolniko romano „Alfas ir Aldona“ vienas herojų dalyvauja legendiniame Vilniaus įkūrimo. Kijevietis stačiatikis statosi sau dvarą, o kaimynystėje – cerkvę su namu popui Gerantijui. Taigi rusų stačiatikių kilmės žmonių buvimas mieste įsivaizduotas kaip siekęs pačią jo pradžią. Pasak romano, kunigaikščio Olgerdo (Algirdo) laikais mieste jau neva būta keliolikos stačiatikių cerkvių; jos dominavusios miesto panoramoje¹. Šio, kaip ir kitų rusų rašytojų, teiginiai dėsningi: cerkvių egzistavimas neva turėjęs paliudyti pirmąją stačiatikybę Vilniuje, tapatinamą su rusiškais pradais, taigi ir su rusų kilmės gyventojais. Pavyzdžiui, 1863 m. pabaigoje, pralaimėjus antrajam sukilimui, Vilniuje lankėsi religinis rašytojas Aleksandras Muravjovas, tuometinio generalgubernatoriaus jaunesnysis brolis. Šio vizito rezultatas – A. Muravjovo knyga „Rusiškasis Vilnius“, kurioje „iškalbingai aprašyti visi senovės stačiatikybės paminklai šiame mieste“². Taigi istoriografinė schema, atitinkanti rusų–lietuvių valstybės doktriną, vaizdavo Vilnių buvus stačiatikybės klestėjimo vieta, kur dominavo „rusiškasis elementas“, tik vėliau užgožtas katalikybės ir lenkų įsigalėjimo. Šiaurės Vakarų krašto administracija savo užduotimi laikė rasti argumentų šiai ideologinei schemai paremti ir „atkurti istorinį teisingumą“, t. y. sugrąžinti kraštui ir jo buvusiai sostinei prarastą „rusišką charakterį“³. Tuometiniai vadovai po miestą taip pat tapdavo šių idėjų nešėjais plačiajai visuomenei⁴.

XIX–XX amžių sandūroje Vilniaus centre iškilo keletas paminklų, atspindinčių imperijos politinę ir karinę galią bei vietos pareigūnų lojalumą imperiniam centrui. 1898 metais Rūmų aikštėje (dabar Daukanto aikštė), šalia Generalgubernatoriaus rūmų (dabar Lietuvos Respublikos prezidentūra), buvo pastatytas paminklas krašto generalgubernatoriui grafui Michailui Muravjovui (skulptorius Matvejus Čižovas), kuris, žiauriai numalšinęs 1863 metų sukilimą, įgijo Koriko pravardę. 1904 metais Katedros aikštėje buvo atidengtas ir paminklas imperatorei Jekaterinai II (skulptorius Markas Antokolskis). Šių paminklų vietos ir krypties orientacija į rytus, matyt, nebuvo atsitiktinė – taip miesto valdžia stengėsi suteikti jiems ritualinės kompozicijos bruožų⁵. Tai buvo pirmieji viešieji paminklai mieste, kaip ir koplyčia, pastatyta vienoje iš aikščių (dabar Vinco Kudirkos aikštė) netoli tuomet nutiesto šv. Georgijaus (dabar Gedimino) prospekto sukilimą malšinusiems ir jo metu žuvusiems rusų kariams atminti. Jie taip pat tapo caro pergalės prieš Abiejų Tautų Respubliką ir rusų kultūrinio pranašumo simboliais, šalia kurių atsiduria ir 1900 metais Aukštutinės pilies papėdėje atidengtas Aleksandro Puškino biustas. Nors, beje, būta netiesioginių poeto ryšių su Vilniumi – sklando legenda, neva Šv. Paraskevos cerkvėje caro Petro I įsakymu buvo pakrikštytas poeto prosnelis Hanibalas (šį įvykį šiandien primena vietos rusų bendruomenės iniciatyva jos šventoriuje atidengtas paminklas); ten susituokė ir jo sūnus Georgijus Aleksandrovičius, kuris paskutinius gyvenimo metus praleido žmonos gimtinėje Markučiuose prie Vilniaus. Į šią memorialinę sodybą poeto biustas buvo perkeltas posovietiniais laikais ir tebėra iki šiol, čia veikia ir memorialinis muziejus.

Iš caro laikų išlikusi kuriozinė istorija, liudijanti miestelėnų išradingumą parodant jų tikrąjį santykį su svetima represine valdžia – vieną naktį nežinomi asmenys paminklo M. Muravjovui postamentą ištepė vilko taukais ir prie jo kaukė susirinkęs būrys valkataujančių šunų... Šis paminklas, kaip ir paminklas Jekaterinai II, buvo nugriautas per Pirmąją pasaulinį karą (yra išlikusi J. Bulhako nuotrauka, kurioje matyti, kaip paminklas nukeliamas ant kaklo užnėrus kilpą).

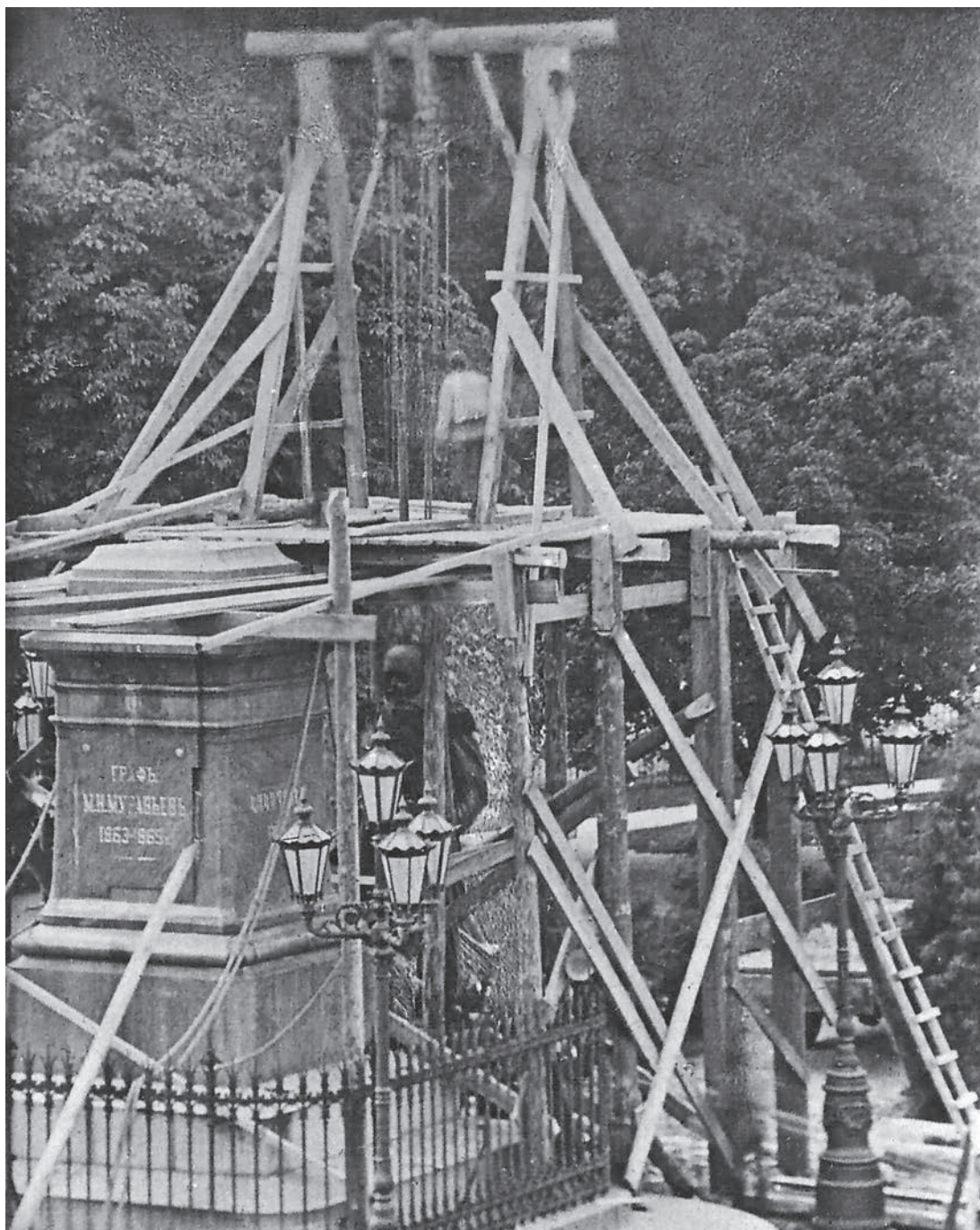
¹ Кукольник Н. Альф и Альдона. Исторический роман в четырех томах. Санкт-Петербург, Тип. И. Глазунова и К^о, 1842, т. I.

² [Муравьев А. Н.]. Русская Вильна. Приложение к «Путешествию по Св. местам Русским». Санкт-Петербург, Тип. Второго Отдел. Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1864, р. 3, 24.

³ Лавринец П. М. Русская Вильна. Приеіга per internetą: <http://zapadrus.su/zaprus/strbel/12-q-q.html>.

⁴ Виноградов А. А. Путеводитель по городу Вильнь и его окрестностям. В 2 х частях. Вильна, типографія Штаба Виленскаго военного Округа, 1904; Лавринец П. М. Русские путеводители по Вильнюсу XIX–XX вв.: принципы композиции и отбора объектов. Путеводитель как семиотический объект (HUMANIORA, Litterae Russicae). Tartu, 2009, р. 219–239; Лавринец П. М. Выбор объектов в путеводителях по Вильнюсу XIX–XX вв. // *Kalbotyra, Slavistica Vilnensis*, 2009, no. 54, р. 259–265.

⁵ Novickas A. Skulptūriniai monumentai Vilniaus miesto aikštėse XIX a. ir XX a. sandūroje // *Urbanistika ir architektūra*, 2000, t. XXIV, nr. 1, p. 14–16.

Nukeliamas Vilniaus generalgubernatoriaus Michailo Muravjovo paminklas. 1915 m. rugsėjis. Jan Bulhak. Vilnius. III knyga. Lietuvos nacionalinis muziejus

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė iš esmės visada buvo daugiakultūris ir daugiareliginis miestas. Tačiau XIX a. pabaigoje besirandantys įvairių tautų nacionalistai šį jo ypatumą suvokė ne kaip bendrą turtą, o kaip problemą, kurią reikia vienaip ar kitaip išspręsti. Tautoms, pretenduojančioms į politinį Lenkijos ir Lietuvos sandraugos palikimą, Pirmasis pasaulinis karas ir imperijų subyrėjimas suteikė dingstį pamėginti išspręsti šį klausimą savo naudai. Per trumpą 1915–1920 metų laikotarpį miestas kelis kartus ėjo iš rankų į rankas: iš vokiečių į lietuvių, lenkų ir bolševikų, kurie čia net pamėgino sukurti savotišką LDK reinkarnaciją – Litbelą¹. 1918 m. vasario 16 d. Vilniuje Lietuvos Taryba pasirašė Nepriklausomos Lietuvos Respublikos su sostine Vilniumi atkūrimo Aktą. Nors netrukus, vadovaujant generolui Liucjanui Želigovskiui (kuris kaip ir maršalas Juzefas

¹ Litbelas – Lietuvos ir Baltarusijos Tarybų Socialistinė Respublika – bolševikų sukurta valstybė, egzistavusi 1919 m. vasario–rugsėjo mėnesiais Raudonosios armijos okupuotoje Baltarusijoje ir dalyje Lietuvos su sostine Vilniumi. Jos vadovai buvo Kazimieras Čichovskis ir Vincas Mickevičius-Kapsukas.

Pilsudskis buvo kilęs iš buvusių LDK žemių), miestą užėmė Lenkijos kariuomenė, o naujai sudaryta Lietuvos vyriausybė buvo priversta persikelti į Kauną, lietuviai niekada neatsisakė pretenzijų į savo istorinę sostinę. Būtent šios pretenzijos leido susieti tautinę tapatybę ir valstybinę tradiciją su herojiška viduramžiais buvusios didžiausia Europos valstybe, kunigaikščių laikais. Tarpukariu su Lenkija išliko nuožmus abipusis priešiškas, nebuvo užmegzti diplomatiniai santykiai, o Lietuvos Respublikos žemėlapis visada buvo piešiamas kartu pažymint ir okupuotas teritorijas. Lietuviai aktyviai dalyvavo Vilniaus vadavimo veikloje, apie prarastą sostinę dainuotos dainos, ji vaizduota ant 1928 ir 1938 metų statytų nepriklausomybės paminklų ir t. t.¹

Tuo tarpu Vilnius – kaip ir Gardinas bei Lvovas – tapo vadinamųjų rytų kresų – prie Lenkijos prijungtų rytinių buvusios LDK teritorijų – dalimi. (Beje, garsiam lenkų politikui J. Pilsudskiui, kurio giminė kilusi iš vakarinės Lietuvos dalies, iš Pilsūdų, o jis pats gimęs Zalave prie Vilniaus, priskiriamas posakis, neva Lenkija panaši į riestainį – visa, kas geriausia, yra pakraščiuose.) Kalbant apie kresus, po trumpo tam tikrų dvejonų laikotarpio, kai lenkų politikai negalėjo apsispręsti tarp J. Pilsudskio propagotos federacinės koncepcijos, skatinusios vietinį, lietuviškąjį, identitetą, ir Romano Dmowski unitarinio, etnolingvistinio lenkų nacionalizmo modelio, nugalėjo pastarasis. Tarpukariu Lenkijos valstybė mažai prisidėjo prie Vilniaus krašto mažumų teisių apsaugos, priešingai, kartais prieš jas, ypač lietuvius, būdavo griebiamasi atvirų represijų². Tuo pačiu buvo inicijuoti Vilniaus, anuomet šešto pagal dydį Lenkijos miesto ir vaivadijos centro, simbolinio kraštovaizdžio pokyčiai, siekiant jį labiau integruoti į lenkų didžiojo nacionalinio naratyvo erdvę. Tačiau bandymai užpildyti viešąsias miesto erdves naujais paminklais ir kitais ideologiškai prisodrintais ženklais nebuvo itin sėkmingi³. Pavyzdžiui, paminklo Adomui Mickevičiui projektas taip ir nebuvo įgyvendintas, nors įvyko jo meninės idėjos konkursas, o pagrindinėje miesto arterijoje, pervadintoje jo vardu, pastatytas tik laikinas paminklas. Žinomiausią ir svarbiausią to meto paminklą Vilniuje galima rasti šalia garsiųjų Vilniaus Rasų kapinių, kur 1935 metais buvo palaidota maršalo J. Pilsudskio širdis. Iki šių dienų memorialas yra lenkų turistų gausiai lankoma vieta⁴. Galima daryti išvadą, kad tarpukario miesto atminimo kultūroje dominavo pastangos įamžinti vietinės kilmės lenkų kultūros asmenybes (A. Mickevičių, J. Pilsudskį, kompozitorių Stanislovą Moniuską, mecenatą Juzefą Montvilą (abu pastarieji paminklai išlikę iki šiol) ir kt.), kurios vis dėlto buvo ganėtinai nesunkiai integruotos į pagrindinį Lenkijos istorinį pasakojimą.

Ideologinis Vilniaus lenkiškumo įrodinėjimas atsispindi ir to meto vadovuose po miestą. Ypač populiarus tarp jų buvo 1921 metais – „pirmaisiais Vilniaus išlaisvinimo metais“ – pakartotinai išleistas Vilniaus archyvaro V. Gizberto-Studnickio vadovas⁵, skirtas labiau skatinti susidomėjimą miestu, vadintu Jogailaičių rezidencija. Jame Vilnius pristatomas kaip Lenkijos Naujieji Atėnai. Kaip ir kiti tarpukario autoriai, pabrėžę lenkiškas (arba rusėniškas) miesto šaknis, jis teigė, esą šviesiausios miesto gyvenimo dienos buvusios XVI amžiuje ir XVII a. pradžioje – karaliaus Žygimanto Augusto epocha, laikoma miesto kultūros aukso amžiumi. Be to, Vilnius esąs toks brangus kiekvieno lenko širdžiai, nes čia „žmonės daug kentėjo dėl Lenkijos“⁶. O tarpukario Lietuvoje, nors ir nebuvo išleistas atskiras gidas po istorinę sostinę (tuo metu lietuviams ji buvo fiziškai neprieinama), tačiau kelionių vadovuose ji ne kartą minėta ne tik su apmaudo ir pasipiktinimo gaidomis, bet ir su neblėstančia viltimi, kad anksčiau ar vėliau bus susigrąžinta.

Po Lenkijos pralaimėjimo ir jos padalijimo tarp SSRS ir nacistinės Vokietijos, 1939 m. spalio 10 d. SSRS išties grąžino Vilnių ir Vilniaus kraštą Lietuvai. Tačiau naujai įgyta sostinė netrukus tapo savotišku Trojos arkliu, su kurio pagalba Sovietų Sąjunga įvedė savo kariuomenę į Lietuvos teritoriją. Tuometines liaudies nuotaikas taikliai išreiškė Pupų dėdės (Petro Biržio) paleistas posakis „Vilnius mūsų, o mes rusų“. Po metų, 1940 m. birželio 15 d.,

¹ Mačiulis D. *Vilniaus vaizdinys Vilnių va-duojančioje Lietuvoje* // *Acta litteraria comparativa*, 2009, vol. 4, p. 80–97.

² Nowak A. *Reborn Poland or reconstructed empire? Questions on the course and results of Polish eastern policy (1918–1921)* // *Lithuanian historical studies*, 2008, no. 13, p. 127–150.

³ Ilgievič H. *Lenkų visuomenės pastangos įamžinti Vilniuje iškilų asmenybių atminimą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje* // *Kultūrologija*, 2010, t. 18, p. 242–257.

⁴ *Vilniaus paminklai. Kaitos istorija. Vilnius Monuments. A Story of Change. Sud. E. Mikalajūnė, R. Antanavičiūtė. Vilnius, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.*

⁵ Przewodnik W. *Studnickiego. Prof. J. Klos: Rozwój architektury Wilna, wydanie drugie. Wilno, 1921.*

⁶ *Ten pat*, p. 8.

prasidėjo pirmoji sovietų okupacija, trukusi iki 1941 m. birželio 22 d., kai į šalį įsiveržė nacių kariuomenė. 1944 m. liepos 13 d. sovietų pajėgos vėl okupavo miestą. Vilniuje ir kituose Lietuvos miestuose atnaujinta viešosios erdvės sovietizacija buvo vykdoma brutaliai, stalinistiniais metodais. Kaip ir prieškarui, visuotinai diegiamai sovietinei vizualinei propagandai buvo būdinga ideologinės sinchronizacijos strategija: nors iš dalies ir buvo atsižvelgiama į vietinius skirtumus (*nacionalinė forma*), visur siekta įgyvendinti tą patį ideologinį komunizmo naratyvą (*socialistinis turinys*). Jam pasitarnavo tokios temos kaip Leninas, Stalinas, „didžioji Spalio revoliucija“, „pergalė prieš fašizmą“, „vadovaujantis komunistų partijos vaidmuo“, „tautų draugystė“ ir pan. Todėl sovietmečiu ypač reprezentacinėse miesto viešosiose erdvėse buvo siekiama sukurti vienmačius, tarpusavyje vertybiškai susietus „simbolių mazgus“, kurie įvairiomis vizualinėmis, estetinėmis, techninėmis, diskursyviomis ir kitomis priemonėmis sovietiniams piliečiams turėjo transliuoti paprastas, aiškias ir nedviprasmiškas propagandines žinutes. Šiam tikslui dažniausiai buvo naudojamas objektų ir toponimų kompleksas – vizualinis akcentas (paminklas) aikštėje ar skvere, ideologizuoti gatvių pavadinimai, aikštę supančių pastatų vyriausybinės funkcijos ir pan. Tokia komunikacinės homogenizacijos strategija buvo būdinga ne tik sovietiniam režimui, bet ir visiems XX amžiaus totalitariniams režimams, siekiantiems sukurti vientisą simbolinį kraštovaizdį¹.

Po karo Vilniaus gyventojų demografinė sudėtis smarkiai pasikeitė. Viena didžiausių miesto bendruomenių – žydai – buvo beveik visiškai sunaikinti per Holokaustą ar pasitraukė į Rytus, o didelę dalį lenkų sovietų valdžia privertė repatrijuoti². Šių bendruomenių kultūrinio gyvenimo pėdsakai buvo sąmoningai naikinami arba užgožiami. Dėl prastų gyvenimo sąlygų lietuviai taip pat iš pradžių nenorėjo persikelti į savo mylimą sostinę, todėl tuščias darbo vietas veikiai užpildė atvykėliai iš Rusijos, Ukrainos ir Baltarusijos. Tačiau laikui bėgant situacija keitėsi ir lietuvių gyventojų pamažu ėmė daugėti, tad stiprėjo ir lietuviškoji miesto tapatybė. Ypatingą vaidmenį šiuose procesuose suvaidino Vilniaus universitetas, į kurio lituanizaciją palankiai žiūrėjo ir to meto respublikos vadovybė, o tai ilgainiui prisidėjo prie lietuvių inteligentijos ir kultūros sluoksnio susiformavimo³. Miesto vaizdas taip pat labai pasikeitė. Vilnius, kurio senamiestyje dominavo istoriškai susiklostę įvairių religijų sakralinio kraštovaizdžio atributai, patyrė net dvi desakralizacijos bangas. 1948 metai buvo intensyviausias priverstinės pirmosios bangos ateizacijos metas – tada uždaryta dauguma įvairių konfesijų maldos namų, taip pat sunaikinti viešieji religiniai ženklai, tokie kaip vienas iš miesto simbolių – Trys kryžiai ir t. t. O chruščiovinės kovos už ateizaciją metu, septintojo dešimtmečio pradžioje, buvo sunaikintos Vilniaus Kalvarijų (Kryžiaus kelio) stotys ir daugybė nereliginio pobūdžio skulptūrų.

Apie tai, kokiomis formomis vienybės mitas siejamas su to meto sovietiniu naratyvu, geriausia būtų galima spręsti iš mėginimų pabrėžti tuos įvykius ir asmenybes, kurie galėjo (kad ir iliuzoriškai) sujungti Lietuvą ir jos sostinę su sovietinės ideologijos centrinėmis figūromis. Pavyzdžiui, Lenino asmenybė vietos memorialinėje kultūroje buvo iškelta ne tik kaip tuo metu įprastas vaizdinės propagandos doktrininis antspaudas, bet ir kaip neva turinti tiesioginį ryšį su Vilniumi. Ant geležinkelio stoties pastato 1955 metais buvo atidengta memorialinė lenta, primenanti jo (greičiausiai išgalvotą) susitikimą su vietiniais marksistais 1895 metais. Taip pat pabrėžta jo asmeninė pažintis su *lietuvių* komunistinio judėjimo lyderiu, vienu iš Litbelo vadovų V. Mickevičiumi-Kapsuku: paminklas „V. Leninas ir Kapsukas Poronine“ 1979 metais buvo pastatytas prie naujųjų Vilniaus universiteto, kuris dar 1944 metais buvo pavadintas šio svarbiausio Lietuvos komunisto vardu, pastatų, taip parodant organišką jo bandymų sukurti sovietinį režimą Lietuvoje 1918–1919 metais ir centrinių revoliucijos figūrų bei įvykių Petrograde ryšį. Režimo simbolis – Nikolajaus Tomskio paminklo proletariato vadui kopija – 1953 metais atsirado ir tuometinėje Lenino (dabar

¹ Милерюс Н. Синхронизация и десинхронизация настоящего и прошлого на советском и постсоветском пространствах. P.S. ландшафты: оптики городских исследований. Вильнюс, ЕГУ, 2008, p. 37–62.

² Stravinskienė V. Lenkų demografiniai pokyčiai Lietuvoje 1947–1959 metais // *Lituanistica*, 2006, t. 66, nr. 2, p. 20–33.

³ Snyder T. *The Reconstruction of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus in 1569–1999*. Yale University Press, 2003, p. 93–95.

Lukiškių) aikštėje, kuri buvo pagrindinė ideologiškai prisodrinta viešoji respublikos erdvė, turėjusi tapti ideologine atsvara uždarytos ir koncertų sale paverstos Katedros aikštei. Joje vykdavo visi oficialūs renginiai, parada ir šventės. O paminklas Stalinui stovėjo Stoties aikštėje ir 1961 metais buvo nugriautas vykdant chruščiovinės destalinizacijos kampaniją.

Kaip ir kitų sąjunginių respublikų nacionalinės istorijos sovietizacijos atvejais, taip ir Lietuvoje buvo reikalaujama istorinių precedentų ir įrodymų apie tariamą organišką bei natūralų lietuvių tautos polinkį į socializmo idėjas. Toks precedentas pirmiausia buvo Litbelas, kuris iš tiesų egzistavo labai trumpai – tik kelis 1919 metų mėnesius, tačiau to pakako, kad šis faktas taptų tezės apie „sovietų valdžios atkūrimą“ Lietuvoje 1940 metais kaip akivaizdaus mėginimo nuslėpti pirmosios sovietų okupacijos faktą pagrindu. Svarbu pažymėti, kad remdamasi šiuo mitu, taip pat plačiai propagandos tiražuojamais pasakojimais apie tarpukario autoritarinio režimo vykdytą žiaurų lietuvių komunistinio pogrindžio persekiojimą, sovietinė lietuviškoji nomenklatūra grindė savo legitimumą vietos gyventojų akyse, nes nenorėjo būti žmonių suvokiama tik kaip okupacinės valdžios parankinė, mainais už privilegijas ir ribotą valdžią klusniai vykdanti savo šeiminkų nurodymus. Leonido Brežnevo laikais ne tik sostinėje, bet jau ir bet kuriame Lietuvos mieste ar miestelyje neapsieita be „vietinio didvyrio“ – komunisto ar komjaunuolio – atradimo ir įamžinimo, nors ideologinis lietuviškosios komunistinės tradicijos išradimas prasidėjo dar stalininiu laikotarpiu.

Pokario Vilniaus atminties politikoje, kurios tikslas pirmiausia buvo legitimuoti centrinę ir vietinę valdžią, nemažai reikšmės turėjo ir išlaisvinimo mito – sovietų armijos karių, žuvusių kovose dėl miesto – įamžinimo įtvirtinimas, kurį vainikavo 1952 metais vienoje centrinių aikščių pastatytas paminklas generolui Ivanui Černiachovskiui (skulptorius N. Tomskis), taip pat viena Žaliojo tilto skulptūrinių grupių ir 1982 metais rekonstruotas memorialas sovietų kariams Antakalnio kapinėse. Apskritai 1944–1990 metais Vilniuje buvo pastatyta apie dvidešimt memorialinių paminklų, biustų ar skulptūrinių grupių, skirtų asmenims ir įvykiams, tiesiogiai ar simboliškai susijusiems su sovietiniu režimu ir didžiuoju komunizmo naratyvu. Tai paminklai ir atminimo lentos Leninui, Feliksui Dzeržinskiui, vietinės socialistinės tradicijos atstovams (V. Mickevičiui-Kapsukui ir kitiems Litbello įkūrėjams), pirmosios sovietinės okupacijos veikėjams, ypač lietuvių rašytojams, 1940 metais iš Maskvos parvežusiems Stalino saulę, – Petruui Cvirkaui, Salomėjai Nėriai ir Liudui Girai. Sovietinio miesto ideologinis kraštovaizdis susiformavo Nikitos Chruščiovo ir L. Brežnevo valdymo laikais, tačiau kitaip nei Kijeve ir ypač Minske¹ vis dėlto jis čia buvo gana kuklus ir fragmentiškas.

Po Sovietų Sąjungos žlugimo Vilnius, kaip ir kiti posovietinių valstybių miestai, turėjo tapti atgauto suvereniteto bei tautinės lietuvių bendruomenės politiniu centru. Miesto viešoji erdvė buvo dar kartą pertvarkyta ir pasipildė naujais simboliais. Todėl Lietuvos nacionalinio istorinio naratyvo ženklų koncentracija dabar ypač akivaizdi pačioje sostinės širdyje, Aukštutinės ir Žemutinės pilių teritorijoje ir Gedimino prospekte. Tam pasitelkiamas ne tik *in situ* ar Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomas archeologinis, etnografinis ar architektūrinis paveldas, bet ir naujai pastatyti elementai: atkurtieji Žemutinės pilies Valdovų rūmai, paminklai miesto įkūrėjui kunigaikščiui Gediminui ir Lietuvos valstybės kūrėjui karaliui Mindaugui, 2003 metais nutiestas Karaliaus Mindaugo tiltas ir kt. Daug vietos skirta ir Lietuvos žmonių kovoms bei kančioms – nuo Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus iki Tuskulėnų rimties parko, įkurto stalinistinių represijų aukoms atminti. Naujasis miesto įvaizdis taip pat kuriamas naikinant ar išstumiant simbolinį sovietmečio kraštovaizdį. Tai ypač ryšku centrinėje miesto dalyje, Gedimino prospekte, kur keturiuose pagrindinėse aikštėse pasakojama lietuvių tautos istorija nuo ištakų pagonybės laikais iki nepriklausomybės atgavimo 1990 metais, o kitų tautų paveldo ir atminties vietos

¹ Ластовский А.,
Балочкайте Р.,
Казакевич А.
Память о Второй
мировой войне
в городском
ландшафте
Восточной
Европы. Приёги
per internetą:
http://www.geschichtswerkstatt-europa.org/media/projekte/total%20report_rus.pdf.

išsibarsčiusios po miestą su tarpusavyje nesusijusiais paminklais ir atminimo lentomis įvairių etninių grupių atstovams. Čia galima paminėti paminklus žydų gydytojui Cemachui Šabadui – daktaro Aiskaudos prototipui, garsiam prancūzų rašytojui Romenui Gari, kurio vaikystė prabėgo čia ir tapo garsiojo romano „Aušros pažadas“ pagrindu (abiejų autorius skulptorius Romualdas Kvintas), ukrainiečių nacionaliniam poetui Tarasui Ševčenkai, taip pat praleidusiam keletą jaunystės metų šiame mieste (skulptorius Vitalijus Andrijanovas, 2011 m.) ir kt. Tačiau nepaisant aktyvaus vietos tautinių bendrijų dalyvavimo miesto praeities atminimo įamžinimo procesuose, nemažai Vilniaus aikščių ir skverų, iš kurių buvo pašalinti sovietinės ideologijos atributai, vis dar yra tušti arba – kaip Pylimo gatvės skveras – buvo galop sutvarkyti tik neseniai.

Naujoji sostinės politinė reprezentacija gali remtis ne tik siekiamu demokratinio įvairių interesų grupių polilogu, bet ir iš dalies sovietmečiu išlaikytu istoriniu bei simboliniu paveldu. 1956–1958 metais buvo patvirtintas pirmasis SSRS senamiesčio kompleksinės rekonstrukcijos projektas, kurio įgyvendinimas atskleidė tuo metu politiškai svarbias vakarietiškas – gotikines ir barokines – Lietuvos civilizacines šaknis. Tačiau sovietmečiu kurtas miesto įvaizdžio sluoksnius prieštaravo ne tik atgavus nepriklausomybę tvirtinamai tautinei tapatybei, bet ir Lietuvos siekiui sugrįžti į Europą ir trukdė sparčiau integruotis į tarptautinio saugumo ir bendradarbiavimo struktūras. Todėl šiandien jau tektų gerokai paplušėti ieškant išlikusių sovietinės vaizdinės propagandos atributų (ilgiausiai ginčai tęsėsi dėl socialistinio realizmo stiliumi sukurtų Žaliojo tilto skulptūrų, kurios buvo nukeltos 2015 metais, reaguojant į Ukrainoje kilusį leninakrytį).

Apskritai tyrėjai linkę Vilnių laikyti sėkmingu posovietinės transformacijos pavyzdžiu. Nors jame taip pat gausu globalaus miesto požymių ir atributų (nauja daugiaaukščių biurų architektūra, dideli prekybos centrai, modernaus meno formos viešosiose erdvėse ir t. t.), tačiau, kitaip nei globalaus miesto įvaizdį pasirinkusiuose Maskvoje, Baku ar Astanoje⁴, čia vis dėlto vizualiai dar dominuoja senojo miesto matmuo.

Mitai apie aukso amžių ir toleranciją

Būtent senamiestis, tiksliau – jo romantiškas įvaizdis, kuriuo šiandien aktyviai naudojasi turizmo industrija, leidžia kalbėti ir apie aukso amžiaus mito egzistavimą. Vis dėlto kuriuos Lietuvos istorijos laikotarpius būtų galima laikyti šiuo aukso amžiumi, iki šiol nėra visiškai aišku. Jei su tarpukariu dabarties Vilnius beveik nebeturi nieko bendra, tenka žvelgti į tuometinę laikinąją sostinę Kauną, įtvirtinusį moderniojo lietuviškojo nacionalizmo atributą ir sovietmečiu garsėjusį kaip labiausiai nacionalistiškai ir antirusiškai nusiteikusių Lietuvos miestą. Tačiau poreikis Lietuvos viduramžių istoriją susieti su dabartimi, taip galutinai įtvirtinant Vilniaus lietuviškumą, naujesiems ideologams neduoda ramybės. Todėl 2000-ųjų pradžioje pradėtą Žemutinės pilies Valdovų rūmų atkūrimo projektą neabejotinai būtų galima laikyti svarbiausiu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atminties išsaugojimo kultūriniu projektu, kokio kada nors ėmėsi nepriklausoma Lietuvos valstybė.

Iki 1987 metų, kai Vilniaus centre, prie Katedros, buvo pradėti kompleksiniai archeologiniai kasinėjimai, iš rašytinių šaltinių buvo žinoma, kad keturių aukštų ir kelių korpusų pastatą, kaip didžiojo kunigaikščio rezidenciją, 1520 metais pradėjo statyti Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis. Valdant jo sūnui Žygimantui Augustui, paskutiniam iš Jogailaičių dinastijos, rūmai išgyveno klestėjimo laikotarpį ir tapo Renesanso epochos aukštosios kultūros centru. Baroko stiliumi rūmai buvo perstatyti XVII amžiaus pradžioje, valdant švedų Vazų dinastijai. To amžiaus viduryje, per karą su Maskva, jie buvo nusiaubti, ir vėliau valdovai čia nebegrižo. Rūmų griuvėsiai stovėjo Vilniaus centre iki pat 1801 metų, kai caro valdžios įsakymu jų antžeminė dalis buvo išardyta į plytas ir išparduota, o pati vieta sulyginta su žeme. Dėl didelės simbolinės vertės

⁴Титаренко Л. Г. Городское развитие на постсоветском пространстве: теоретические модели и реальность // Постсоветские столицы: Минск, Вильнюс, Баку. Минск, Издательский центр БГУ, 2009, р. 29.

autentiškos rūmų liekanos niekada nebuvo tik mokslinio intereso vieta. Šią vietą drąsiai galima laikyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atminties vieta *par excellence*. Todėl jos tyrimai ir išsaugojimas visada buvo ne tik paveldosaugos, bet ir politinis, ideologinis reikalas. 2000 metais buvo priimtas politinis sprendimas atkurti rūmų vaizdą. Šiame pasirinkime pažymėtina ryški pirmojo atkurtos nepriklausomos Lietuvos prezidento Algirdo Brazausko asmeninė iniciatyva – be jo tiesioginio įsikišimo, ko gero, specialistai iki šiol tebesiginčytų dėl šio Lietuvos paveldosaugos Gordijo mazgo. Apsisprendami dėl rūmų atkūrimo būdo, restauratoriai pasirinko terminą „atkurti Valdovų rūmų įvaizdį“ kaip moksliskai neutralesnį, tikslesnį ir atitinkantį dalies visuomenės norus susigrąžinti prarastą paminklą. Įdomu tai, kad būsimasis pastatas politinėje retorikoje buvo suvokiamas ir kaip paminklas Lietuvai, 2009 metais besirengiančiai švęsti Tūkstantmetį. Beje, tais metais Vilnius kartu su Austrijos miestu Lincu pasidalijo garbę tapti ir Europos kultūros sostine. Todėl rūmų statybą planuota baigti iki šių renginių pradžios. Tačiau dėl 2008 metais kilusios ekonominės krizės rūmų rekonstrukcija negalėjo būti baigta laiku. Vis dėlto, kad ir vėluojant, projektas buvo įgyvendintas ir rūmai priglaudė elitinio meno muziejų, kuriame eksponuojamas Lietuvos kultūros klestėjimo laikotarpis – XVI amžius. Ta proga, siekiant atkurti epochos atmosferą, Vakarų aukcionuose buvo įsigyta daug senovinių baldų ir renesansinio meno kūrinių. Šiandien Valdovų rūmai jau yra tapę svarbia miesto kultūrine erdve – juose rengiamos parodos, konferencijos, spektakliai, kamerinės muzikos koncertai ir kt. Rūmų ekspozicijos interpretacija atspindi LDK tarptentinę ir tarpkonfesinę toleranciją, kurią buvus liudija ir unikali Vilniaus urbanistinio kraštovaizdžio konfigūracija. Toleranciją taip pat galima laikyti tam tikru mitu, jau ganėtinai įtvirtintu istorinėje savimonėje, nors realiai istorijoje egzistavo tarptentinių įtampų ir konfliktų. Šia tarpkultūrinės pakantos tradicija kaip pavyzdžiu nekart remtasi ir kalbant apie Europos Sąjungos tautų darnaus sugyvenimo perspektyvas.

Pažangos mitas

Pažymėtina, kad pagrindinis Naujųjų laikų urbanistinės erdvės ideologinio teksto kūrimo akstinas apskritai yra modernizacija. Ji remiasi pažangos mitu, pasireiškiančiu kaip išivaizdavimas, kad visa, kas nauja, automatiškai yra geriau ir pažangiau nei sena. Kadangi sovietinė ideologija iš esmės irgi rėmėsi pažangos paradigma, orientuota į šalies socialinio ir ekonominio atsilikimo įveikimą, ir pažadais sukurti gerą gyvenimo sąlygas sovietiniams piliečiams, Vilnius nebuvo išimtis, o kai kuriais atvejais netgi tapo pažangos pavyzdžiu kitiems sovietizuojamiems Lietuvos ir SSRS miestams. Taip atsitiko septintajame dešimtmetyje sukūrus pirmąjį naują gyvenamąjį mikrorajoną – Žirmūnus, nukopijuotus nuo skandinavų, atnešusį jo projektuotojams tuo metu prestižiškiausią SSRS valstybinę premiją (pirmą kartą už masinės gyvenamųjų namų statybos projektą). Po šios Lietuvos urbanistų ir architektų sėkmės ėjo dar didesnis pripažinimas – 1974 metais Lazdynų mikrorajono projektas ne tik pelnė Lenino premiją, bet ir tapo pavyzdžiu visos SSRS projektuotojams.

Šiandien gyvename rinkos principais grindžiamo miestų valdymo laikotarpiu¹. Gamybos būdų perorientavimas į poindustrinį (informacinį) visuomenės raidos etapą turėjo didelės įtakos miestų plėtros strategijų kaitai. Ekonominiai interesai ir poreikiai dabar laikomi svarbesniais už socialinių bei politinių poreikių tenkinimą. Akcentuojamas paslaugų sektorius, formuojamas naujas „globalaus“, „tvaraus“, „išmanaus“ miesto įvaizdis, pagrįstas kultūros industrija (ypač turizmu ir paveldu²), šiuo pagrindu skatinamos vidaus ir užsienio investicijos. Tad XX amžiaus dešimtojo dešimtmečio pabaigoje už Vilniaus senamiesčio ribų, Šnipiškių teritorijoje, ėmė formuotis naujas daugiaaukščių pastatų urbanistinis centras, atidarytas per Lietuvos stojimą į Europos Sąjungą šventę 2004 metais, o jo aikštė, pabrėžiant eurointegracines nuostatas, buvo pavadinta Europos aikšte. Šis prekybos ir pramogų

¹ Branchini F. *Cultural Planning for Urban Sustainability // City and Culture: Cultural Processes and Urban Sustainability* (ed. by L. Nystrom). Kalmar, The Swedish Urban Environment Council, 1999, p. 34–51.

² Boniface P. Fowler P. J. *Heritage and Tourism in „the Global Village“*. London, Routledge, 1996, p. 64.

kompleksas yra puikus pavyzdys, kaip globalaus kapitalizmo kontekste tarptautinių organizacijų investicijos miestus paverčia gana vienodais ir juos nuasmenina, kaip prarandama ir stilistiškai niveliuojama buvusi jų vizualinė įvairovė. Analitikai taip pat su nerimu stebi, kad vis masiškesnio turizmo poreikiai ir išgalėję vartotojiški įpročiai neišvengiamai keičia ne tik miestų fizinę išvaizdą, bet ir jų kultūrą bei gyvenimo būdą. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad visame pasaulyje įgyvendinant vadinamąjį *makdisneilendizacijos* modelį šiuolaikiniai miestai tampa vis panašesni ne tik vienas į kitą, bet ir į teminius parkus¹. Teminių parkų valdymo principų su jiems būdingais atributais ir praktika įtraukimas į didžiuosius prekybos centrus tapo svarbiu postmoderniam vartojimui pritaikytų komercinių erdvių kūrimo proceso elementu. Kai kurie autoriai tokius darinius net vadina postmodernųjų erdvių kvintesencija, pabrėžiančia daugybės skirtingų architektūros stilių derinimą, realybės ir fantazijos suliejimą bei skatinamą vartojimo euforiją². Šios naujosios prekybos erdvės – miestai mieste – yra patrauklios lankytojams, nes čia pristatomos temos yra lengvai lokalizuojamos ir suprantamos. 2002 metais Vilniuje atidarytas didžiulis prekybos centras skambiu pavadinimu „Akropolis“, išdidžiai vadinamas „prekybos ir pramogų sostine“, sulaukė ne tik didžiulės komercinės sėkmės ir neblėstančio populiarumo, bet ir tapo panašių prekybos centrų, pastatytų kituose didžiuosiuose Lietuvos miestuose, prototipu. Palyginimui – netoli jo įkurtos PC „Ozas“ architektūra, atkartojanti Vilniaus ozo kontūrą, mėgina derintis prie vietovės geomorfologinių savybių.

Gedimino sapnas. Juozo Valiušaičio nuotrauka. 2006 m.

Naujausi Vilniaus pažangumo ieškojimai jo valdytojus jau veda prie dažnai keistokų atvirai ideologizuotų sprendimų. Pažangiausia prisistatančios Laisvės partijos atstovai Vilniaus meras Remigijus Šimašius ir jo komanda įrengė LGBT + spalvų perėją Pylimo gatvėje ir suoliuką Rotušės aikštėje, o 2020 metais – daug ginčų sukėlusį paplūdimį Lukiškių aikštėje. Tuo jų užmojai išvesti miestą į modernizacijos avangardą nesibaigė: 2022 m. vasarą tvarumo ir darnumo vardan eksperimentuota liovusis šienauti sostinės žaliuosius plotus, imtos siaurinti Vilniaus gatvės, kad „būtų kaip Amsterdame“ ir „nebūtų kaip Minske“.

¹ Ritzer G. *The McDonaldization of Society*. Thousand Oaks, Pine Forge Press, 1996.

² Misik R. *Simulated Cities, Sedated Living. The Shopping Mall as Paradigmatic Site of Lifestyle Capitalism*. Prieiga per internetą: <http://www.eurozine.com/articles/2006-12-15-misik-en.html>.

Tačiau toks aklas kitų miestų modelių kopijavimas ir perkėlimas rodytų ne tik Vilniaus istorijos bei specifikos nepažinimą, bet ir provincialius nepilnavertiškumo kompleksus.

Išvados

Dėl savo sudėtingos istorijos Vilnius, kaip svarbi vieta regiono tautų kūrimo procesuose, vis dar kelia sudėtingą jo tapatybės apibrėžimo, formavimo ir stabilizavimo problemą. Daugybė įvairių laikų bandymų daugiakultūrę ir įvairiapusę šio gražaus miesto praeitį įsprausti į siaurus vieno ar kito nacionalistinio naratyvo rėmus visada susidurdavo su nemažais sunkumais ir dažniausiai neapsieidavo be ištikimybės istoriniams faktams pažeidimų. Vietoj sudėtingos, nepatogios ir tiesioginėms manipuliacijoms nepasiduodančios miesto istorijos buvo kuriami mitai, patvirtinantys vienos ar kitos politinės jėgos teisę valdyti šį miestą. Tam buvo pasitelkiamos įvairios priemonės – svetimo paveldo liekanos naikinamos, apleidžiamos ar keičiamos, perinterpretuojamos ar pasisavinamos, į viešąją erdvę įvedami nauji ideologiniai ženklai ir simboliai ir t. t. Tačiau miestas, tarsi kantriai visa tai priimdamas, vis tiek sugebėdavo išlikti ištikimas sau, savo tikrajam *genius loci*, su kuriuo anksčiau ar vėliau turėjo skaitytis ir jo tuometiniai šeiminkai. Tad ilga mitų kūrimo tradicija Vilniuje mums paliko turtingą ir įvairiapusį atminties kultūrų paveldą, išpaustą į jo simbolinį kraštovaizdį.

Mitiniai miesto transformacijų pagrindai leido susiformuoti daugiasluoksniams ir daugiaprasmiams vizualiniams tekstui, kuris šiandien taip vilioja turistus. Mitiniai Vilniaus atminties kultūrų bruožai, kuriuos čia pamėginau trumpai atskleisti ir tipologizuoti, leidžia daryti keletą pastebėjimų.

Pirma, XIX ir XX amžiais egzistavę politiniai režimai ir jų palaikomos ideologinės doktrinos stengėsi sukurti tik saviems, „pašvęstiesiems“, savai įsivaizduojamai bendruomenei adresuotą ir pažinų pasakojimą apie „mūsų miestą“. Tačiau kiek plačiau pateikta pradžios, vienybės ir išsilaisvinimo mitų analizė atskleidžia iš esmės neišsprendžiamus semantinius prieštaravimus ir tvirto politinio ar kultūrinio pagrindo, kuris leistų tam tikrai grupei „iki galo“ pasisavinti šį miestą ir įteisinti jame savo valdžią, nebuvimą.

Antra, aukso amžiaus ar tolerancijos mitų funkcija kiek kitokia. Jais sprendžiamos ne tiek vidaus, kiek užsienio politikos problemos – siekiama parodyti miesto ir šalies europietišką šaknis ir demonstruoti turtingą praeitį, tam pasitelkiant tik tuos istorinius precedentus ir artefaktus, kuriais galima remtis kaip sėkmingo ilgalaikio tarptautinio sambūvio pavyzdžiais, o dabar, vykstant gilesnei ES integracijai, jie tapo itin aktualūs. Ir priešingai, pažangos mitas labiau orientuotas ne į stabilų ir ilgalaikių grupinių tapatybių kūrimą, o į universalesnio modernizacijos diskurso įtvirtinimą, taip išreiškiant ir paliudijant sostinėje pasiektą civilizacijos (pastaruoju metu – ir globalizacijos) lygį bei šalies socialinę gerovę. Tai daroma nepaisant fakto, kad taip miestas netenka savitos auros ir darosi vis labiau beveidis ir panašus į kitus globaliuosius miestus.

Trečia, čia pateikta Vilniaus mitų tipologija, žinoma, jokių būdu nėra išsami ir nekvestionuotina. Šis miestas yra daug turtingesnis už visas schemas ar mėginimus į lentynėles sudėlioti jo istoriją ir paveldo vertybes, konstruojamas pasikliaujant vien sausu akademinio objektyvumu ir emociniu bešališkumu. Tačiau kadangi mitai turi galią stiprinti sąryšį su miestu ir išryškinti jo unikalias ypatybes, tad kodėl gi tuo nepasinaudoti? Ne tik jubiliejaus proga.

DOKUMENTAI**LIETUVOS PERSITVARKYMO SAJŪDŽIO
INICIATYVINEI GRUPEI – 35**

2023 m. birželio 3 d. Lietuvos mokslų akademija ir Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariai Mokslų akademijos Didžiojoje konferencijų salėje organizuoja konferenciją „Sąjūdžio istorija ir patirtis“, skirtą Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio 35-čiui. Šia proga Lietuvos valstybės naujasis archyvas parengė parodą. Žurnalo skaitytojams pristatome keletą istorinių Sąjūdžio gimimo akimirų iš šios parodos.

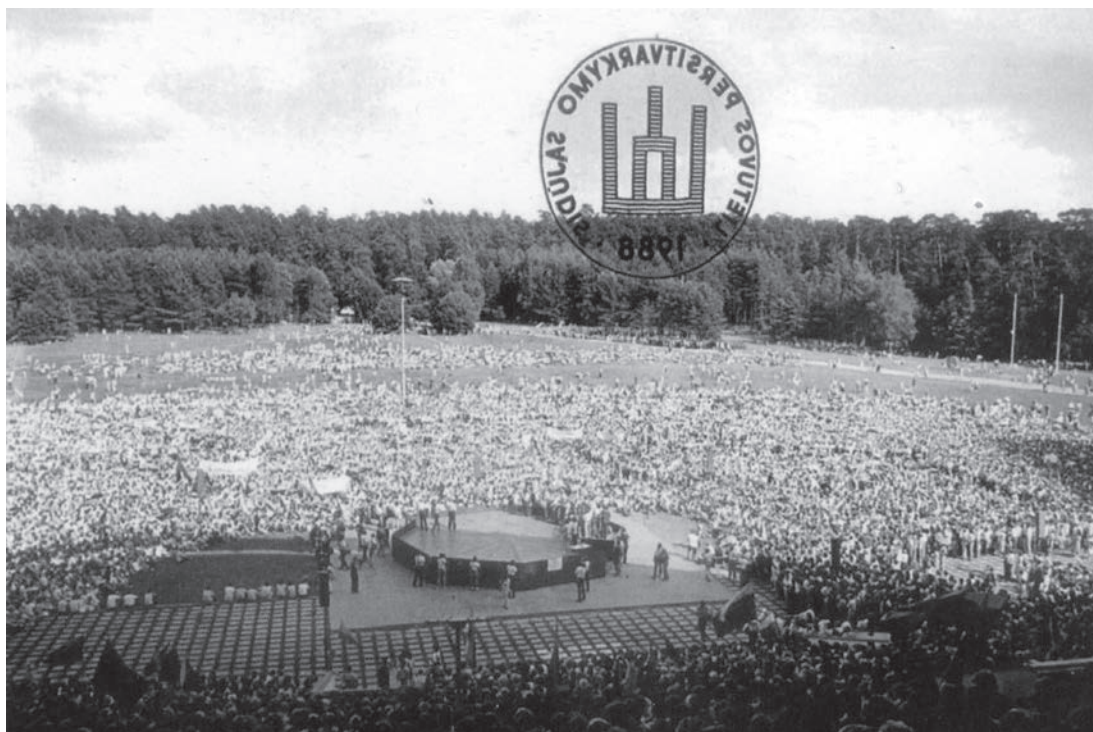
Diskusijos Lietuvos mokslų akademijos Didžiojoje salėje akimirka. Vilnius, 1988 m. birželio 3 d. Algimanto Žižiūno nuotrauka. Lietuvos valstybės naujasis archyvas

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių pasitarimas Lietuvos mokslų akademijos Mažojoje salėje. Iš dešinės: Bronislovas Genzelis, Algimantas Nasvytis, Romualdas Ozolas, Vytautas Radžvilas, Arvydas Juozaitis, Zigmas Vaišvila, Gintaras Songaila. Vilnius, 1988 m. birželio 3 d. Algimanto Žižiūno nuotrauka. Lietuvos centrinis valstybės archyvas

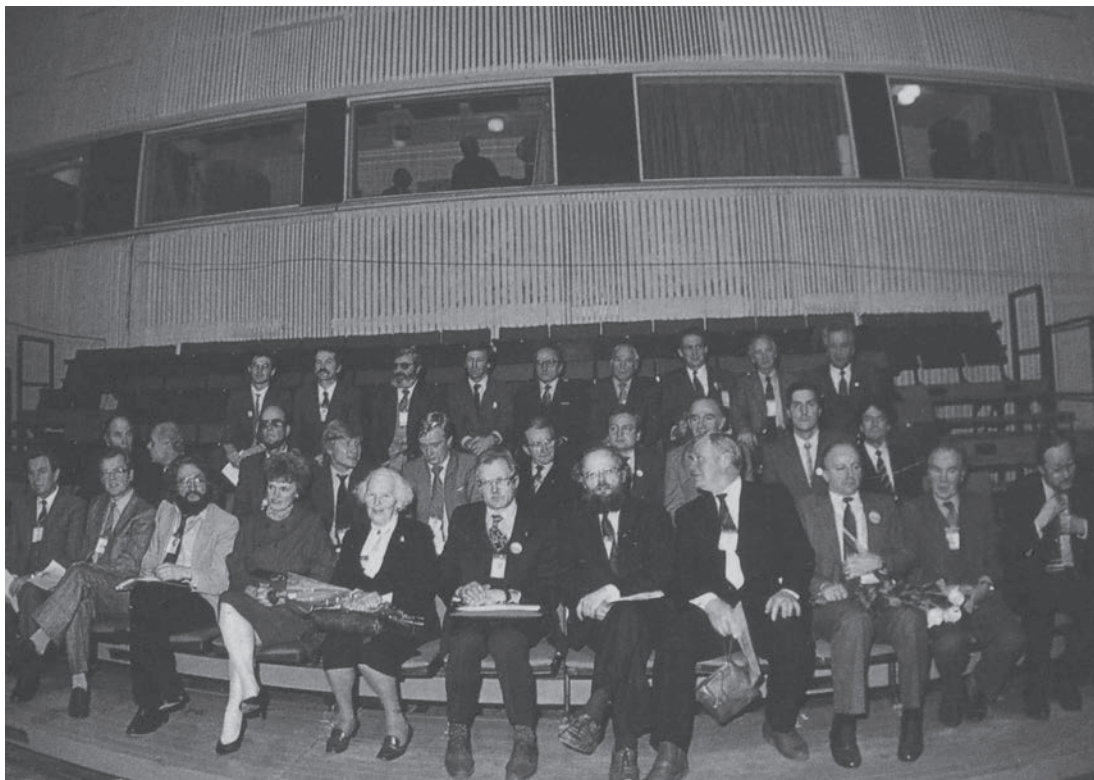
Išrinkti Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariai Lietuvos mokslų akademijos Mažojoje salėje. Vilnius, 1988 m. birželio 3 d. Algimanto Žižiūno nuotrauka. Lietuvos valstybės naujasis archyvas

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio organizuotas mitingas Vilniaus Vingio parke. 1988 m. rugpjūčio 23 d. Raimondo Urbakavičiaus nuotrauka. Lietuvos valstybės naujasis archyvas

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio organizuoto mitingo Jonavos mieste akimirka. Kalba Sąjūdžio Jonavos rajono tarybos pirmininkas Gediminas Ilgūnas. 1988 m. liepos 25 d. Autorius nežinomas. Asmeninis Birutės Ilgūnienės archyvas

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariai Steigiamajame suvažiavime. Vilniaus koncertų ir sporto rūmai, 1988 m. spalio 23 d. Klaudijaus Driskiaus nuotrauka. Lietuvos valstybės naujasis archyvas

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio organizuoto Molotovo–Ribentropo pakto minėjimo mitingas prie Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejaus. 1988 m. rugpjūčio 23 d. Edmundo Katino nuotrauka. Asmeninis Edmundo Katino archyvas

ROMUALDAS OZOLAS

KALBA LIETUVOS PERSITVARKYMO SĄJŪDŽIO INICIATYVINĖS GRUPĖS NARIŲ SUSITIKIME SU VISUOMENE RESPUBLIKINIO AGROSKAIČIAVIMO CENTRO SALĖJE 1988 M. BIRŽELIO 13 D.

Gerbiamieji!

Esu įpareigotas tarti keletą įvadinių žodžių. Juos sakau čia esančių Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių vardu.

TSKP pradėtas persitvarkymas – epochinis ne tik Tarybų Sąjungos, bet ir viso pasaulio įvykis. Tačiau ne apie istorines ir metafizines šio įvykio prasmes norėčiau kalbėti – apie tai ir daug skaitėme, ir dar skaitysime. Šiandien norėtusi kalbėti apie konkrečius mūsų reikalus.

Prieš dešimt dienų, birželio 3-iąją, susikūręs Persitvarkymo Sąjūdis žymi naują persitvarkymo vyksmo Tarybų Lietuvoje etapą – visuomenės iniciatyvos etapą. Iki tol vykę įvairūs susirinkimai, susitikimai, forumai, specialiai susikūrusių tyrimo grupių veikla parodė, kad visuomenėje, iki tol akintoje persitvarkymui iš viršaus, entuziazmo ir pasiryžimo daug, daug ir jėgų dirbti labai konkrečius persitvarkymo darbus, tačiau juo toliau, tuo labiau jaučiamas dubliavimasis, blaškymasis, tikslų lokališkumas, netgi tuščiakalbystė, nors visuomenės akyse ir toliau vykdomi visus jaudinantys, likimišką svarbą turintys dalykai: plečiamos gyvybei pavojingos gamyklos, teršiami žemė ir vandenys, nepaisoma viešumo ir demokratijos reikalavimų ir pan. Žodžiu, daroma tai, kas buvo daroma ir stagnacijos laikais, iš esmės nekreipiant dėmesio į visuomenės grupių pastabas, pageidavimus, protestus. Tokioje situacijoje kalbos, peticijos darėsi beprasmės, didėjo žmonių nepasitenkinimas savimi ir aplinka, brendo noras turėti komunikavimo, jėgų vienijimo ir poveikio biurokratinių elementų veiklai galimybę. Jos ieškant ir buvo sukurta Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinė grupė, kurios tikslu tapo parengti viską, kas reikalinga persitvarkymo jėgoms konsoliduoti ir išvesti į naują – koordinuotą darbų pakopą.

Kad ir neseniai susikūręs, Persitvarkymo Sąjūdis jau susilaukė visuomeninio rezonanso: ėmė kurtis Sąjūdžio rėmimo grupės, pasigirdo pirmieji vertinimai. Greta didžiulio susidomėjimo, pritarimo balsų pasigirdo ir abejonių, ar jis nenukreiptas prieš tarybų valdžią, prieš Komunistų partiją.

Savo jausmams mes pasilieiname įžeidžiančius tų klausimų momentus ir atsakome: ne, nei prieš tarybų valdžią, nei prieš Komunistų partiją Persitvarkymo Sąjūdis nenukreiptas, kaip ir visas šalyje vykstantis persitvarkymas, kurio sudėtinė dalis yra Tarybų Lietuvos persitvarkymas. Persitvarkymo Sąjūdis norėtų būti tarybų valdžios ir Komunistų partijos pagalbininkas tobulinant ir tarybų, ir partijos veiklą. Suprantama, principinis solidarumas su persitvarkančia partija ir tarybų valdžia nereiškia solidarumo su tais jų atstovais, kurie yra prieš persitvarkymą ir veikia kaip jo stabdymo jėgos. O tokių, besidangstančių partijos vardu, dar, matyt, ilgai bus nemaža.

Svarbiausias persitvarkymo rūpestis – rasti pozityvias veiklos ir tvarkos darymo formas. Pavyzdžiui, kaip reikia dirbti mums visiems, jau yra gimę. Tai ir Mokslų akademijos prezidiumo sudarytos komisijos Konstitucijos pataisoms teikti parengta medžiaga, kurios pagrindu galimi konkretūs svarstymai bet kurio lygio institucijose. Tai ir „Žemynos“ klubo

parengta medžiaga apie Ignalinos atominės elektrinės trečiojo bloko statybos pragaištingumą. Tai Dailininkų sąjungos forumo parengtos estetinio lavinimo tobulinimo tezės, kurių svarstymas, pradėtas spaudoje, turėtų išvesti į rimtą programą, galinčia tapti svariu naujos, reformuotos mokyklos modelio komponentu. Tokiomis ir panašiomis darbo programomis reikia aprėpti visą Lietuvos gyvenimą, numatant opiausius klausimus, ir imtis darbo.

Daug kam gali atrodyti, kad tai neįveikiama. Laukia iš tiesų didžiulis darbas. Tačiau kitos išeities nėra. Apie svarbiausius jaudinančius klausimus visuomenė kol kas neturi deramos informacijos, visuomeninės institucijos, kurių pareiga, rodos, būtų tą informaciją pateikti, ją slepia, net klautoja. Pakanka prisiminti išgarsėjusį ELTOS pranešimą apie kai kuriuos užterštumo aspektus, drg. Antano Būdvyčio straipsnį apie žemės ūkio chemizacijos intensyvavimo būtinumą. Kai yra susidariusi tokia situacija, ką kalbėti apie mūsų visų likimui svarbių sprendimų racionalumą?! Svarbiausiais, visą tolesnį mūsų gyvenimą lemti galinčiais klausimais su žmonėmis dar iš viso nesitariama (antai, slapta, skubiai, priešingai mokslininkų rekomendacijoms patvirtintas mūsų chemijos gigantų rekonstrukcijos planas). Ar reikėtų mums rinktis čia, dirbti po savo tiesioginio darbo įvairiose komisijose ir posėdžiuose, jeigu viskas būtų normaliai atliekama žmonių, kuriems tai pridera pagal pareigas? Bet jeigu jie šito nedaro ir nedaro dažnai piktybiškai, mums nebelieka nieko kita, tik pabandyti įtikinti, kad jie – mažų mažiausiai – elgiasi neteisėtai ir neteisingai.

Šiandien mes susirinkome gal kiek skubotai – prie darbo programos metmenų reikėtų dirbti ne savaitę, ne dvi. Kita vertus, pagrindiniai klausimai tiek aiškūs, kad juos gali išvardyti kiekvienas. Tačiau pirmaeiliskumo problema, be abejo, yra. Užtat mes ir nutarėme supažindinti jus su pagrindinių veiklos barų metmenimis ir paklausti: ar teisinga linkme einame, ar gerai siūlome organizuoti veiklą?

Dabar jūs išklausysite trumpus kiekvienos iš septynių – ekonominės, teisinės, socialinės, politinės, ekologinės ir organizacinės – komisijų, sudarytų iš Iniciatyvinės grupės narių, parengtos programos metmenis, o paskui juos aptarsime. Tai pagrindinis mūsų šios dienos darbas.

Dar norėčiau pabrėžti štai ką: nuo Sąjūdžio įkūrimo dienos mūsų susirinkimai turi įgyti naują pobūdį – būti nebe forumai, o aptarimai, blogiausiu atveju – diskusijos, kuriose kolektyviškai ieškoma konkretaus klausimo konkretaus sprendimo, numatomos to sprendimo įgyvendinimo priemonės.

Greta Sąjūdžio programos metmenų aptarimo mums reikia išsiryškinti dar du bendros nuomonės ir neatidėliojamų veiksnių reikalaujančius klausimus. Pirma, koku būdu galima būtų esmingiau stimuliuoti ekologijos problemų sprendimą; antra, kaip geriau įsitraukti į liaudies deputatų tarybų veiklos tobulinimą. Kalbant apie ekologiją svarbu suvokti, kad mes be kokios nors konkrečios akcijos, tokios kaip „Žemyna“ „Vilnelė“, be peticijų rengimo, sakysim, dėl Kuršių marių ar Ignalinos atominės elektrinės, daugiau poveikio priemonių lyg ir neturime. Jos geros ir plėtotinos rėmimo grupių lygiu, tačiau būtina pagalvoti, ar Sąjūdis nepajėgus organizuoti didelį propagandinį rezonansą galinčio turėti ekologinio žygio per labiausiai užterštas Lietuvos vietas? Kalbant apie bendradarbiavimą su liaudies deputatais, svarbiausia yra rasti esmingus, su masių interesais susijusius klausimus, kurių sprendimas leistų pasireikšti deputato kompetencijai, o mums – pasiruošti ateinantiems rinkimams, kurie iš tiesų ir turėtų tapti pirmu tikrai rimtu Sąjūdžio išbandymu, pirmu visų mūsų bendru žygiu į realų gyvenimo demokratizavimą. Ne kalbos apie demokratiją, o galimybė realiai spręsti visuomenę dominančius klausimus liaudies deputatų tarybose yra tikroji mūsų demokratijos ir viešumo, mūsų suvereniteto mokykla. Tai mes turėtume labai rimtai įsisąmoninti.

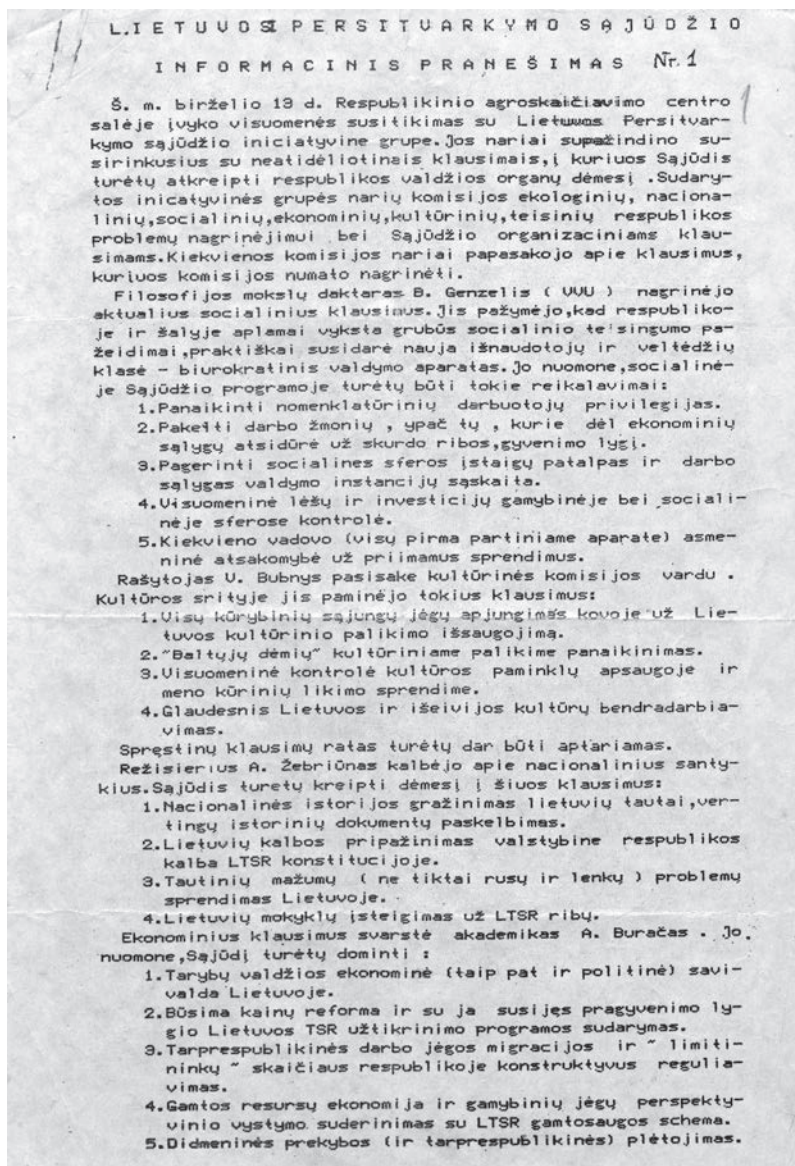
Beje, ta pati realaus darbo pirmaeilės svarbos nuostata turi galioti ir visam mūsų judėjimui. Ką aš turiu galvoje? Mano mintis ta, kad svarbiausia mums ne organizacija, o

iniciatyva. Šia mintimi, šiuo principu turi būti persmelktas ir juo vadovautis visas mūsų judėjimas. Vienas konkretus žingsnis vertesnis už tūkstantį programų. Viena realiai veikianti persitvarkymo rėmimo grupė gali būti vertesnė už visą Sąjūdį. Taip ir dirbkime, darbu įrodinėdami savo vertumą! Sąjūdžio rėmimo grupė verta tiek, kiek ji dirba konkrečių darbą, turi konkrečią iniciatyvą, Sąjūdžio iniciatyvinė grupė ar – paskui – taryba verta tiek, kiek tas iniciatyvas sugeba sujungti į visuotinį sąjūdį. Sąjūdis – ne partija, net, ko gera, ne organizacija, o būtent sąjūdis, banga, kuri išnyksta, atlikusi savo misiją. Persitvarkymo Sąjūdis taps visiškai nebereikalingas, kai galėsime konstatuoti, kad persitvarkymas atliktas, kad valstybinės institucijos funkcionuoja normaliai, o jų liaudies kontrolę vykdo institucionalizuoti kontrolės organai. Sąjūdžio principas veikia ir Inicijatyvinėje grupėje, kurioje nėra formalizuotų lyderių, kur visi dirba tai, kas ką geriau išmano, visų pirma stengdamiesi akumuliuoti ir racionalizuoti visų persitvarkymui pakilusių žmonių protą ir išmintį.

Sėkmingo darbo!

Spausdinama iš rankraščio.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1801, ap. 2, b. 508

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio informacinio pranešimo faksimilė
Lietuvos valstybės naujasis archyvas

VIRGILIJUS ČEPAITIS

SAJŪDIS IR VALDŽIA

Pirmąkart kontroliuoti ką tik susikūrusį Sąjūdį tuometinė valdžia bandė jau pirmajame Iniciatyvinės grupės posėdyje, kuris įvyko praslinkus vos keturioms dienoms nuo balsavimo Mokslų akademijoje. Tąkart susirinkome apgriautuose buvusiuose Pionierių rūmuose, kuriuose šeiminkavo archeologai, tyrinėję Žemutinę pilį (dabar tai vienas Valdovų rūmų korpusų). Į tą posėdį nekviestas atvyko komunistų Centro Komiteto mokslo ir mokymo įstaigų skyriaus vedėjas – turbūt dėlto, kad didelę dalį Iniciatyvinės grupės sudarė mokslininkai LKP nariai. Ta proga išsiaiškinome, kad komunistai sudaro maždaug pusę Iniciatyvinės grupės narių. (LKP nariai: Regimantas Adomaitis, Vytautas Bubnys, Juozas Bulavas, Antanas Buračas, Algimantas Čekuolis, Bronislovas Genzelis, Julius Juzeliūnas, Algirdas Kaušpėdas, Česlovas Kudaba, Alfonsas Maldonis, Justinas Marcinkevičius, Jokūbas Minkevičius, Romualdas Ozolas, Vytautas Petkevičius, Kazimiera Prunskienė, Raimundas Rajeckas, Arūnas Žebriūnas; ne nariai: Virgilijus Čepaitis, Vaclovas Daunoras, Sigitas Geda, Arvydas Juozaitis, Bronislovas Kuzmickas, Vytautas Landsbergis, Bronius Leonavičius, Meilė Lukšienė, Alvydas Medalinskas, Algimantas Nasvytis, Romas Pakalnis, Saulius Pečiulis, Vytautas Radžvilas, Artūras Skučas, Gintaras Songaila, Arvydas Šaltenis, Vitas Tomkus, Zigmantas Vaišvila.) Tačiau jau pirmajame posėdyje balsuota, kad CK atstovas posėdyje nedalyvautų. Ir komunistai, ir nepartiniai vieningai nutarė, kad LKP nedarys įtakos Iniciatyvinės grupės veiklai. Komunistinei valdžiai – pirmą kartą nuo jos smurtinio įvedimo Lietuvoje – atsirado opozicija.

Kai po kelių dienų nuostatą būti opozicija valdžiai pristatėme pirmajame Iniciatyvinės grupės susitikime su visuomene Agropromoninio komiteto skaičiavimo centre, valdantieji pasiūlė susitikti jau su LKP CK sekretoriumi ir transliuoti tai per televiziją. Tame pirmajame susitikime su tiesiogine valdžia kalbėjo daugiausia komunistai, tačiau ir jie protestavo prieš LKP CK sekretoriaus ideologijai Liongino Šepečio, pavadinusio mus savo bendražygiams, pasiūlymą dalyvauti komisijose, į kurias jau buvo parinkti visi Iniciatyvinės grupės nariai. Tose komisijose, kaip sakė L. Šepetys, Sąjūdis galėsias teikti pasiūlymus LKP Centro Komitetui, LSSR Aukščiausiajai Tarybai bei Ministrų Tarybai, ir juos vėliau įgyvendinsią valdžios atstovai. Kai Iniciatyvinės grupės nariai atsisakė dalyvauti tose komisijose, LKP CK sekretorius ideologijai pažadėjo leisti spaudai ir televizijai informuoti apie Sąjūdžio veiklą, net pasiūlė televizijos forumą Sąjūdžio susitikimui su netrukus įvyksiančios SSKP XIX konferencijos delegatais. Tiesa, kaip vykdomi tie pažadai, paaiškėjo jau susitikimo pabaigoje – nors Iniciatyvinės grupės nariai kalbėjo, lyg juos girdėtų visa Lietuva, tačiau televizija tik darė įrašą, bet jo niekada taip ir neparodė.

Iniciatyvinė grupė nutarė, kad plačiosios visuomenės supažindinimui su Sąjūdžio idėjomis lieka vienintelė galimybė – mitingas, kuriam estų Liaudies Frontas jau buvo radęs pretekstą – delegatų į SSKP konferenciją palydos. Leidimą šeštadienio mitingui turėjome išprašyti iš valdžios. 1988-ųjų kalendorėlyje randu tokį įrašą:

1988 06 23, ketvirtadienis

14.00 Susitikimas su verchuška¹.

Songaila². Bandymas anarchija pakeisti demokratiją darbo laiku³. Ks. Kairys⁴ įvaro kamštį⁵. Viešumas – geras daiktas. Smerkia Romą Gudaitį⁶. Ir alkoholizmą, šamarliakus. Ozolo⁷, Žebriūno kalbos. Poškus⁸. Kamštiškas persitvarkymo kamštis. Buračo, Prunskienės kalbos, Genzelis. Stalinizmas Lietuvoje klesti. Laurinčiukas⁹ sako, kad jis už persitvarkymą. Čekuolis šnekėjo apie Sąjūdžio grupių tramdymą ir paklausė, ar buvo instrukcija jas tramdyti. Laurušas¹⁰ prisijungia prie persitvarkymo. Tomkus. Prieš persitvarkymą sujudo visa sistema. Juozaitis. Mūsų susitikimas inicijuotas rytdienos akcijos. Lukšienė šneka apie švietimą, bet niekas nebeklauso. Marcinkevičius. Dėl kultūros vientisumo pažeidimų, dėl kalbos partiniame suvažiavime. Minkevičius. Karo pratęsimas anapus, transcendencijoj. 20 metų buvau partijoje tikėjimo pagrindu, o 27 metus – mąstymo. Kaušpėdas. Už Kauną. Požela¹¹. Kad reikia daugiau aktyvumo, kad keliama nacionalistinė vėliava. „Ne zabegaite vperiod perestroiki“¹², – atsakęs Gorbačiovas Sacharovui¹³ dėl armijos, kalėjimų, žmonių teisų pažeidimo. Juzeliūnas. Klausimas: ar mes pogrindyje, ar ne?

Įtartinais greit kapituliavo¹⁴.

Tai buvo pirmasis Inicijatyvinės grupės susitikimas su LKP CK. Jame buvo pažadėta pranešti apie šeštadienio mitingą spaudoje. Tačiau jau rytojaus dieną dar kartą įsitikinome, kad valdžios pažadai nieko verti.

1988 06 24, penktadienis

„Komjaunimo tiesa“ vis tiek iškirpo Tomkaus informaciją apie Katedros aikštę.

Tai buvo ir vienintelis tą vasarą Inicijatyvinės grupės susitikimas su valdžia. Nors spaudai iš pradžių buvo uždrausta net paminėti Sąjūdį, žmonių, atėdavusių į mitingus visoje Lietuvoje, daugėjo. Ypač daug jų susirinko rugpjūčio pabaigoje Vingio parke į mitingą, skirtą Molotovo–Ribentropo pakto metinėms. Prieš tai valdžia turbūt gavo instrukcijas iš rugpjūčio viduryje į Vilnių atvykusio SSKP sekretoriaus Anatolijaus Jakovlevo, nes panaikino draudimą minėti Sąjūdį. Užsirašiau, kaip apie tai buvo kalbama Inicijatyvinės grupės posėdyje rugpjūčio 16 d.

Buračas. Vakar LKP CK biuras sutiko įteisinti lietuvių kalbą kaip valstybinę. Biuras dar nutarė įkurti viešosios nuomonės tyrimo centrą, įsteigti Vilniaus universitete Sociologijos fakultetą. Ir, kas svarbiausia, biuras leido Sąjūdžiui paminėti Molotovo–Ribentropo pakto metines. Songaila. Iš ryto Vilniaus miesto vykdomajame komitete įvyko susitikimas, kuriame be manęs dar dalyvavo Buračas, Landsbergis ir Ozolas. Vykdomojo komiteto pirmininkas Vileikis ir Vilniaus KP miesto komiteto sekretorius Zaleckas pasiūlė mitingui Vingio parką ir paprašė, kad jį vestų prof. Landsbergis. Miesto prokuroras perspėjo, kad „nebūtų ekstremistinio mąstymo“, o būtų „gedulingas, rimties dalykas“. Mitinge dalyvaus kas nors iš CK. Jie pasakė, kad tikisi, jog Sąjūdis „valdys situaciją“. Be to, miesto vadovai pažadėjo padaryti mitingo įrašą ir vėliau parodyti per televiziją. Landsbergis. Pakto metines reikia paminėti visoje Lietuvoje. Buračas. Tarp kitko, Jakovlevas sakė Ringaudui Songailai, kad istorikai jau rado Molotovo–Ribentropo pakto originalą.

Šį kartą pažadai buvo ištesėti – mitingo eigą atspindėjo spauda, kurią tada kontroliavo LKP CK, jo įrašą parodė per televiziją. Valdžia pradėjo skaitytis su Sąjūdžiu. Kai rugsėjo pabaigoje buvo šiurkščiai išvaikytas Laisvės lygos mitingas, ji neatsisakė priimti kelių

¹ Viršūnė (rus.).

² Ringaudas Songaila – pirmasis LKP CK sekretorius.

³ Turima omenyje pirmoji Sąjūdžio demonstracija prie Aukščiausiosios Tarybos.

⁴ Ksaveras Kairys – LSSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas.

⁵ Tuščias kalbėjimas.

⁶ Romas Gudaitis – Rašytojų sąjungos partinis sekretorius, persitvarkymo šalininkas, vėliau – Sąjūdžio Seimo tarybos narys, Kovo 11-osios Akto signataras.

⁷ Jo ir kitų Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių biografijos žinomos. Kitų čia minimų veikėjų pareigos nurodomos tokios, kokios buvo tuo metu.

⁸ Bolius Poškus – ekonomistas, LKP CK narys.

⁹ Albertas Laurinčiukas – „Tiesos“ redaktorius, LKP CK narys.

¹⁰ Vytautas Laurušas – Lietuvos kompozitorių sąjungos pirmininkas, LKP CK narys.

¹¹ Juras Požela – Lietuvos mokslų akademijos prezidentas, LKP CK narys.

¹² „Neužbėkite už akių persitvarkymui“ (rus.).

¹³ Andrejus Sacharovas – SSRS branduolinės bombos išradėjas, kovotojas už žmogaus teises.

¹⁴ Čia ir toliau cituoju savo užrašus apie susitikimus su valdžia, kurie padaryti 1988, 1989 ir 1990 metais kišeniniuose kalendoriuose, kartais ant atskirų popieriaus lapų, o nuo 1989 m. spalio – užrašų sąsiuvinėje.

Iniciatyvinės grupės narių, pasmerkusių susidorojimą su demonstrantais. Randu kalendorėlyje įrašą apie tą susitikimą LKP Centro Komitete su jo atstovais.

1988 09 29, ketvirtadienis

15.00. CK dėl reakcijos į mitingą. VRM atstovas: penktadienį buvo iškviesta LLL. Milicija perspėjo: jūs nusiteikę agresyviai. Gavom signalų, kad jie mus puls. 18 sumuštų milicininkų. Šlyžius¹: kad Lyga išprovokavo. Žebriūnas: Sąjūdžio ryšys su Lyga egzistuoja. Turim baigti su dviprasmybe. Cėka turi pasitarti su Sąjūdžiu. Maldonis palaiko Žebriūną.

Tame susitikime su vadžios atstovais Sąjūdis pirmą kartą atvirai pareiškė protestą dėl jos vykdomos politikos, o netrukus, spalio 4 d., LKP CK plenumo Iniciatyvinės grupės narys B. Genzelis pareikalavo, kad R. Songaila atsistatydintų. Valdžia tomis dienomis turbūt vėl gavo instrukcijas iš Maskvos nekliudyti Sąjūdžiui, nes jos elgesys staiga pasikeitė. Spalio 10 d. LKP CK biuras susitiko su keliais Iniciatyvinės grupės nariais ir pažadėjo padėti Sąjūdžiui surengti suvažiavimą, net įsakė paviešinti judėjimo programą centriniuose laikraščiuose ir pagaliau leido išspausdinti pirmąjį Sąjūdžio savaitraščio „Atgimimas“ numerį. Po to įvykusioje spaudos konferencijoje V. Landsbergis ir L. Šepetys jau kalbėjo apie bendrą darbą, o spalio 21 d. pasikeitė LKP vadovybė. Pirmuoju sekretoriumi tapo Algirdas Brazauskas, o antruoju, kuriuo paprastai būdavo atsiųstas iš Maskvos patikimas kadras, buvo paskirtas vietinis rusas V. Beriozovas².

1988 10 21, penktadienis

Susitikimas Centro Komitete. Šepetys daro politinį pareiškimą, dėkoja Sąjūdžiui, kad nuvertė Songailą. Tomkus klausia, ką dar išmes iš darbo.

Atrodė, kad su naująja LKP valdžia Sąjūdis galės bendradarbiauti. Pirmasis to bendro darbo išbandymas įvyko jau netrukus. Lapkričio pradžioje Sąjūdžio Seimo taryba grįžo iš susitikimo su Latvijos bei Estijos Liaudies Frontų vadovybe ir atsivežė ESSR konstitucijos pataisas, kurias artimiausiomis dienomis turėjo priimti jų Aukščiausioji Taryba.

1988 11 09, trečiadienis

16.00. CK biure: Landsbergis pasakoja apie Rygą ir priemones. Siūlo valdžiai išsiaiškinti, kaip reaguos kitų respublikų vadovybė. Paleckis³. Paskelbti pas Ozolą⁴: „pataisas priima AT sesija“. „Oi-oi-oi...“, – atsiduso Brazauskas, perskaitęs Konstitucijos 68 straipsnį⁵.

¹ Česlovas Šlyžius – LKP CK ideologinio skyriaus vedėjas.

² Vladimiras Beriozovas – LKP CK skyriaus vedėjas, po to – antrasis sekretorius, vėliau – Kovo 11-osios Akto signataras.

³ Justas Paleckis – LKP CK ideologinio skyriaus vedėjas, vėliau – Kovo 11-osios Akto signataras.

⁴ „Atgimimo“ savaitraštyje, kurį tada redagavo Romualdas Ozolas.

⁵ Pataisa numatė respublikos įstatymų viršenybę prieš sąjunginius įstatymus.

Tačiau valdžia pažadėjo Sąjūdžiui tai padaryti. Bet praslinko kelios dienos, ir LSSR Aukščiausioji Taryba, susirinkusi į sesiją jau po to, kai ESSR AT „suverenitetines“ pataisas priėmė, paklususi sekretoriui A. Brazauskui, tokias pataisas atmetė. Dar daugiau, LKP CK uždraudė ką tik pradėjusių veikti „Atgimimo bangą“. Prasidėjo Sąjūdžio konfrontacija jau ir su naujos sudėties LKP valdžia. Ji truko apie mėnesį, kol nepaaiškėjo, kad Sąjūdžio populiarumas tik auga, ką rodė ir tai, jog po suvažiavimo jam pervesti lėšas pradėjo ne tik žmonės, bet ir oficialios organizacijos. Naujame susitikime su LKP CK biuru mums vėl buvo pažadėta įregistruoti Sąjūdį, suteikti jam konkrečias patalpas. Tiesa, po kelių dienų sužinojome, kad į jas kraustosi Žemės ūkio ministerija.

Naujoji LKP valdžia suprato, kad konfrontacija su Sąjūdžiu mažina jos ir taip menkstantį autoritetą visuomenėje. Įvairūs LKP CK pareigūnai tomis dienomis gana dažnai susitikinėjo su jo atstovais. Kalendorėlyje randu užrašus apie vieną tų susitikimų.

1989 01 23, pirmadienis

CK su Paleckiu, Šepečiu, Beriozovu. Mūsų pareiškimas dėl Vasario 16 – kad valdžia nelįstų.

Norit pakišti mus po kirviu dėl rinkimų (Beriozovas). CK plenumė vyko balsavimas dėl Vasario 16. Kai kas mums priekaištauja, kad mes marionetės, ką Sąjūdis pasako, mes darom, mes uodegoj velkamės.

Mūsų reikalavimai: mašina „Latvija“. Patalpos. „Banga“.

Sąrašas namų, prie kurių vasario 16 d. 18.00 mitingėliai. Istorikai!!! Tik Profsąjungų rūmus duoda¹. Gal *divorce*²?

Supratome, kad ir su naujuoju LKP CK biuru bendro kurso laikytis nepavyks. Po kelių dienų Sąjūdžio vadovybės nariai komunistai Kazimieras Uoka ir Bronius Genzelis „Atgimimo bangoje“ jau paskelbė, kad reikia steigti naują kompartiją. Tas įvyko trečiadienį, o rytojaus dieną Sąjūdžio Seimo taryba susitiko su LKP CK biuru. Apie tai užsirašiau gana detalčiai.

1989 01 26, ketvirtadienis

9.30. Su CK biuru. Kautynės dėl žemdirbių, dėl bendros situacijos.

Brazauskas. Ar neartėjam prie situacijos, kai gali būti įvesta karinė padėtis? Reiktų priimti bendrą komunikatą, kuriame būtų: 1) žemdirbių suvažiavimas. Klaidinti žmonių negalima, reikia parašyti, koks suvažiavimas; 2) Vasario 16 renginiai; 3) rinkimai.

Aš išdėstau kovos dėl Sąjūdžio žemdirbių suvažiavimo istoriją. Antanaitis prašo tam suvažiavimui Sporto rūmų. Giedraitis³. Respublikos žemdirbių nuomone, reikia surengti bendrą suvažiavimą. Pangonis⁴. Bendras suvažiavimas – sunkus uždavinys. Kalbu už žemdirbius. Aš ne CK agentas. Sąjūdį prašau nesikišti! Eismuntas⁵ grasina, kad didėja poliarizacija, kad partiniai iškeliami prieš partinius per rinkimus⁶, kad bus blogai. Nekariaukim vienas prieš kitą. Beriozovas ramina aistras. Jocas⁷. Bendrai vedam Lietuvos žemdirbių suvažiavimą! Giedraitis pirmininkas⁸. Reikia giliau pamąstyti, kad būtų atstovaujama visiems žemdirbiams. Bubnys. Vardan ko aistros? Kodėl viešumo sąlygomis neleisti pasikonfrontuoti per suvažiavimą? Taryba nebalsavo už atskirus suvažiavimus. Landsbergis. Sporto rūmuose per Sąjūdžio suvažiavimą irgi nebuvo visa Lietuva. Landsbergis. Sąjūdiečių žemdirbių suvažiavimas. Reikia daryti ne tokį didelį, bet autentišką sąjūdiečių žemdirbių suvažiavimą. Visai naudingas būtų visokių žemdirbystės koncepcijų atstovų suvažiavimas, parengtas bendromis jėgomis, ką reiktų vėliau aptarti. Ozolas. Man reikia konferencijos, kuri priimtų Sąjūdžio platformą, su kuria Sąjūdis dalyvautų būsimame suvažiavime. Brazauskas. Sąjūdžio konferencija ar suvažiavimas nustatytu laiku Profsąjungų rūmuose.

Brazauskas. Dėl vasario 16. Seimo taryba priėmė ultimatyvius sprendimus, su niekuo nesikonsultavusi. Turime aptarti dalyvavimo ir atstovavimo klausimus. Čia ir pasireiškia dvi valdystės faktas. Visiškas nesiskaitymas su Tarybų valdžia. Reikia susitarti, *jei tai įmanoma*, kadangi mes visi atsakingi už Lietuvos ateitį. Grandiozinis Sąjūdžio renginių sąrašas. Pareiškėte, kad mitinge bus apjungtos visos jėgos, opozicinės vyriausybei. Kaune visa valdžia nušalinta, kaip tą vertinti?! Eismuntas skundžia LLL ir Terlecką⁹. Brazauskas. Kauno renginiuose turi dalyvauti Kauno valdžia! Yra lubos mums ir Sąjūdžiui. Kaušpėdas. Pateikėme pareiškimą valdžiai. Nereikia dramatinizuoti. Šepetys. Kas buvo pernai, mus visus slegia. Mes darėme viską, kad suminkštintume ir neutralizuotume padėtį. Mums reikia aiškintis ir CK nariams, ne tik visuomenei. Brazauskas nelabai gali kalbėti ten, kur kalbės ir LLL. Reikia, kad renginiai vyktų taurioje iškilmingoje dvasioje. Kad neįkaitintume atmosferos tiek, jog jaunimas eitų daryti tai, ko dar nereikia kol kas padaryti. Ta

¹ Sąjūdis tada rengė Sąjūdžio žemdirbių suvažiavimą ir prašė skirti Sporto rūmus.

² Skyrybos (angl.).

³ Stanislovas Giedraitis – LKP CK sekretorius, vėliau – LKP CK žemės ūkio skyriaus vedėjas.

⁴ Jonas Pangonis – ekonomistas, Alytaus miesto komjaunimo sekretorius, vėliau – Kovo 11-osios Akto signataras.

⁵ Eduardas Eismuntas – LSSR valstybės saugumo komiteto pirmininkas.

⁶ Į SSRS liaudies deputatų suvažiavimą.

⁷ Aloyzas Jocas – garsus kolūkio pirmininkas.

⁸ Alfonsas Giedraitis – garsus kolūkio pirmininkas.

⁹ Antanas Terleckas – Lietuvos laisvės lygos lyderis.

šventė turėtų būti dar vienas žingsnis ir diena apsisvalymui, kam tą reikia padaryti. Būtina transliuoti konferenciją ir koncertą. Tomkus. Tautos šventę įsivaizduoju, kad Terleckas pultų į glėbį Eismuntui. Tomkus siūlo įvertinti praeitį, o Šepetys sutinka. Genzelis. Kas suinteresuotas konfrontacija? Ne LLL. Zaleckas¹ sako, kad palaiko gerus kontaktus su Sąjūdžio Vilniaus taryba. Tačiau ne viską sužino laiku. Nebūtinai reikia tiek daug renginių. Uoka verčia Kauno valdžią. Antanavičius. Valdžia turi leisti visuomenei šęsti šią šventę. Nereikia išsiveisti valdžiai. Rimaitis² (Kaunas). Politinė situacija labai įkaitusi ir einame į krizę. Už ją atsakingi čia sėdintys vyrai. Mus labiausiai jaudina posėdis Kauno teatre. Nepretenduojam į sostinę. Geriau, kad Sąjūdžio Seimas būtų Vilniuje. Vaišvila sako, kad jau suvažiavime kalbėjo Brazauskas su Terlecku ir nugalėjo Brazauskas. Eismuntą smerkia už žodžius, kad saugumas yra partijos pagalbininkas. Sako, kad tai valstybės organas. Eismuntas. Visi kalba, kad Eismuntas leidžia „Kranklį“³. Eismuntas neleidžia „Kranklio“! Galiu atiduoti postą. Uoka. Imu! Padarysiu tvarką. Landsbergis prašo, kad transliuotų Sąjūdžio Seimo posėdį. Brazauskas. Visi jūsų renginiai Kaune. Noriu paprašyti, kad renginiai nepasiektų tokios kulminacijos, kad paskui taptų nevaldomi. Šepetys. Reikia pritarti renginiams Kaune. Brazauskas. Reikia susitarti su valdžia. Dėl Vilniaus: turi dalyvauti ir miesto valdžia. O prie Landsbergio-Žemkalnio⁴ reikia pridėti ir K. Kavecką⁵, kad padalyvautų dar vienas garbingas žmogus. Aliulis. Būtina, kad Sladkevičius⁶ palaimintų. Brazauskas. Klostosi vis sudėtingesnė politinė situacija. Pradedami kelti kraštutiniai lozungai. „Nepriklausoma Lietuva, okupacinė kariuomenė – lauk iš Lietuvos“! Respublikos vyriausybės pastangos dėl ekonomikos ir suvereniteto – antraeiliai klausimai. Vienintelė išeitis – nepriklausoma Lietuva. LKP autoriteto subjektyvus vertinimas yra nekultūringos tautos požymis. Reikia nutylėti blogį praeityje. Negalima ištisai juodinti visus vadus. Aš jokia būdu nenoriu grasinti. Na, susirenkam ir nutariame išeiti iš Tarybų Sąjungos. Sukelsim triukšmą visame pasaulyje, o kas toliau?! Šiandien Lietuvoje pati sudėtingiausia, pavojingiausia politinė situacija. Mūsų programa nesiskiria nuo Sąjūdžio ankstesnės programos. Konstitucija yra bomba TSRS mastu. Pajauskim šitą ribą. Čekuolis. Dėl ekstremistinių pareiškimų – negirdėjau. Greičiau esu šoko būsenoje po Eismunto pareiškimų. Reikia suprasti, kad partija negali diktuoti savo valios liaudžiai. Dėl okupacijos – reikia pripažinti faktus. Net jeigu homoseksualas iškels kandidatūrą, tegu bus renkamas. Sakalauskas⁷. Solidarizuojusi su Brazausku. Ypač noriu atkreipti ekonomistų dėmesį. Centrinės žinybos kreivai žiūri, visada pralaimime. Nubraukia fondus. Ozolas. Baimė yra abejojimo pamatas, o tik iš abejojimo gimsta mintis. Man nepriimtina ta orientacija į baimę, kuri tvyro čia. Kas siūloma, kaip bendradarbiavimo būdas? Jei susitarimas – tai reikia išsiaiškinti. Buračas. Negalima orientuotis situacijoje, nes iškreipta informacija. Reikia aiškinti klausimus dėl nepriklausomybės, dėl okupacijos. Pluralizmas turi būti realus. Astrauskas⁸. Bendradarbiavimas turi būti nuolatinis. Ateityje turi būti tiesioginis bendravimas, paklausimai paskambinimo forma. Iš Sąjūdžio pusės paberiamos abejonės vadovybės atžvilgiu. Tai, kas padaryta, padaryta bendromis su Sąjūdžiu pastangomis. Tai ne baimė, o toks žmogiškas susirūpinimas. Uoka. Aštriausių klausimų (rinkimai, statusas, patalpos) sprendimas komisijoje: Čepaitis, Beriozovas. Šįmet Molotovo–Ribentropo paktas bus diskutuojamas tarptautinėje arenoje. Reikia sudaryti komisiją įvykiams sekti, probleminę grupę aiškintis padėtį TSRS. Landsbergis. Brazauskas sakė, kad Lietuvos pavojinga padėtis. Kodėl mes turime paklusti neteisingiems įstatymams? Dezinformacija gali būti parengta Maskvoje. Bendras informacijos centras Maskvoje.

Landsbergiui ir man ateiti prie AT į piketą (dėl Sąjūdžio įteisinimo). Ar neveluoja LKP?

Nepaisant naujųjų LKP vadovų perspėjimų, Sąjūdis nenukrypo nuo savo politikos, kurią palaikė tauta. Vasario 16-ąją Seimas priėmė deklaraciją, kurioje pirmą kartą buvo

¹ Kęstutis Zaleckas – LKP Vilniaus miesto komiteto pirmasis sekretorius.

² Romualdas Rimaitis – LKP Kauno miesto komiteto pirmasis sekretorius.

³ Nelegalus satyrinis žurnalas, dažnai užsipuldavęs Sąjūdį.

⁴ Vytautas Landsbergis-Žemkalnis – architektas, V. Landsbergio tėvas, dažnai dalyvaudavęs iškilminguose Sąjūdžio renginiuose.

⁵ Konradas Kaveckas – kompozitorius, populiarus Dainų švenčių dirigentas.

⁶ Vincentas Sladkevičius – Lietuvos katalikų bažnyčios vadovas, kardinolas.

⁷ Vytautas Sakalauskas – LSSR Ministrų Tarybos pirmininkas.

⁸ Vytautas Astrauskas – LSSR Aukščiausiosios Tarybos prezidento pirmininkas.

pavartotas žodis „nepriklausomybė“. Jau po penkių dienų buvo sušauktas LKP CK plenumas, kuriame „griežtosios linijos“ šalininkai pareikalavo stabdyti kompartijos nebevaldomą demokratizaciją. Vėl buvo uždrausta „Atgimimo banga“, iš Sąjūdžio atimta galimybė oficialioje spaudoje ir per televiziją agituoti už savo kandidatus tada prasidėjusioje rinkimų į SSRS liaudies deputatų suvažiavimą kampanijoje. Nepaisant visų trikdžių, rinkimuose kovo 26 d. triuškinama persvara nugalėjo Sąjūdis, tarp kitko, nuėmęs savo kandidatus prieš tuos komunistų partijos vadovus, kuriuos jis laikė pažangesniais.

Prieš pat rinkimus valdžia pagaliau įregistravo Sąjūdį. Tiesa, prieš tai teko surengti ne vieną piketą – paskutinis buvo prie Aukščiausiosios Tarybos, kai Sąjūdis ten pastatė rašomąjį stalą ir ėmė priiminėti interesantus.

SSRS liaudies deputatais buvo išrinkta didelė dalis Sąjūdžio Seimo tarybos narių, tad pasitarimai opiausiai Lietuvai klausimais su taip pat į suvažiavimą išrinktais LKP CK sekretoriais dabar galėjo vykti ir Maskvoje.

Artėjo rinkimai į LSSR Aukščiausiąją Tarybą, Komunistų partijos populiarumas visuomenėje, ypač po to, kai jos vadovai nedalyvavo Baltijos kelyje, smarkiai krito. Vis dažniau imta kalbėti apie neeilinį jos suvažiavimą. Gruodžio pradžioje į Vilnių atvyko SSKP CK sekretorius N. Medvedevas, kurio žodžius, pasakytus Menininkų rūmuose, tada užsirašiau:

Sjezd KP Litvy vpisyvajetsia v obščuju diskusiju o reformirovaniji KPSS. Trudno budet KP Litvy protivostojatj i sochranitj sebia kak partiju, jesli ona otdelitsia. Odnako ustroit li centr takaja perspektyva: LKP ostajotsia sostavnoj častju KPSS, no teriajet vlastj v Litvie? (LKP suvažiavimas įsipaišo į bendrą diskusiją apie TSKP reformavimą. LKP bus sunku priešintis ir išsilaikyti kaip partijai, jei ji atsiskirs. Tačiau ar centrą patenkins tokia perspektyva: LKP lieka TSKP dalimi, bet praranda valdžią Lietuvoje?)

Gruodžio pabaigoje įvyko LKP XX suvažiavimas, kuriame ji pareiškė atsiskirianti nuo SSKP. Po kelių dienų Maskvoje įvyko SSKP CK plenumas, kur tai buvo pristatyta. Jam pasibaigus, įvyko Sąjūdžio Seimo tarybos susitikimas su LKP CK vadovais.

1989 12 30, šeštadienis

18.00. Susitikimas su CK biuru

Dalyvauja kauniečiai ir Seimo Politinė komisija. Dienotvarkė: Brazauskas. Dėl Gorbačiovo vizito ir rinkimų. Landsbergis. Dėl AT ir Konsultacinės tarybos steigimo.

Brazauskas. Plenumas Maskvoje. Kalbėjo 54 žmonės. Visi, išskyrus Jelciną¹ ir Uljanovą², kritikavo. Plenumė dalyvauja Centro Komitetas bei visi obkomų³ pirmieji sekretoriai ir karinių apygardų vadai ir politvadovai. Išryškėjo priešingumas Gorbačiovui. Gorbačiovo kieta kalba yra diplomatinis ėjimas. Nutarimų projektuose – anuliuoti mūsų XX suvažiavimo nutarimus. Ševardnadzė⁴ pareiškė, kad nutarimas bus negyvas ir niekas jo nevykdys. Vakar Jakovlevas telefonu pasakė: formuojasi radikalsios CK ir biuro dalies nuomonė, jog TSKP turi būti partijų sąjunga. Ir valstybė turi būti suverenių valstybių sąjunga. Vakar Jakovlevas telefonu išreiškė didelį susirūpinimą dėl drg. Gorbačiovo. Prašymas, kad mes nepakenktume Gorbačiovui. Kaupiasi debesys virš jo galvos sausio galo plenumė. „Arkliai metai prasideda, kas ant balto arklio atjos į valdžią.“ (sakęs Jakovlevas). Pasidarė patologinis konfliktas su armija. Daug buvo tendencingos informacijos. Gorbačiovas gali atvažiuoti kitos savaitės antroj pusėj. Antanavičius. 1. Ar LKP yra politinė partija, ir jei tyko tokie pavojai, tai kodėl darė? 2. Kokių pagrindinių tikslų siekdama LKP nutarė atsiskirti? 3. Koks pagrindinis Gorbačiovo vizito į Lietuvą tikslas? Brazauskas. Viskas dėl Mokslų akademijos ir Lenino rajono komunistų, todėl jo atvažiavimas buvo pagreitintas. Beriozovas. Jei LKP neitų tuo keliu, nieko nebūtų padarius ir TSKP. Po XVIII plenumo

¹ *Boriss Jelcinas – SSKP CK narys, vėliau – Rusijos prezidentas.*

² *Michailas Uljanovas – SSKP CK narys, garsus sovietinis aktorius.*

³ *Sričių komitetai (rus.).*

⁴ *Eduardas Ševardnadzė – SSRS užsienio reikalų ministras.*

davė savarankiškumo, dėl federacijos – buvo neįmanoma, o dabar mąsto. Negalime kitaip daryti, nes vadovauja ne CK, o aparatas. Brazauskas. Gorbaciovas atvažiuoja tam, kad kaip nors įteisintų neatsiskyrimą. Priimti dokumento, kad čia ne skaldymas. Būtų idealiausia, kad visi XX suvažiavime priimti nutarimai pradėtų veikti tik po TSKP XXVIII suvažiavimo. Antanaitis. Ar apsisvalys partija vietose? Brazauskas žada, kad apsisvalys. Čekuolis. Ar yra civilinė alternatyva Gorbaciovui? Sutikti reikia masiškai. Brazauskas. Civilinės alternatyvos nėra. Vaišvila. Tai ar LKP atsiskyrė, ar ne? Beriozovas. Mes gi nekalbame apie atsiskyrimą, o apie ryšius su TSKP. Brazauskas. Mes gi turime savo statutą, savo programą. Vieną kartą reikia pagalvot, kokie gali būti santykiai su tarybine armija. Reikia deleguoti Centrui Lietuvos gynimo funkciją. Nes kas apgins Lietuvą nuo kaimynų? Laurinaitis¹ gąsdina armija. Brazauskas. Referendumą gal norės surengti partijoje, jau paruošti blankai. Nekrošius². Svarbu rasti pavojingiausius momentus Lietuvai. Antanavičius. Lietuvai galima ramiai atsikvėpti, nes LKP prisiėmė atsakomybę bent pusei metų. Kokie tikslai buvo LKP, ar tik dėl rinkimų? Kodėl įregistravo LKP, o ne LSDP? Uzurpuoja vėl toliau valdžią. Dėl Gorbio sutikimo. Jo vizitas turi didelius tikslus. Lietuvių tauta, jei jis atvyktų, turi sutikti tuščiomis gatvėmis, o ne ovacijomis.

Rinkimų klausimas.

Landsbergis. Rinkimų klausimu yra Sąjūdžio sąrašas. Brazauskas. Sąjūdžio aktyvūs dalyviai yra ir KP. Kad kai kuriose apygardose neįvyktų kaktomuša. Kad galėtume turėti dalį aptartų kandidatų. Landsbergis. Jau buvo atėjęs žmogus iš Vilniaus miesto komiteto dėl ioti kandidatų. Vaišvila siūlo nedaryti tokių žingsnių, kad jie nebūtų plačiai interpretuojami. Brazauskas. Reikia, kad patektų tokie žmonės, kurie turi patekti į parlamentą.

Laikinoji konsultacinė taryba³.

Brazauskas. Tarybos sudarymas. Landsbergis dėsto idėją. Brazauskas. Mes tą mintį išskelėm ir palaikom, kad reikia tą padaryti.

AT sesijų turinys.

Brazauskas. Nieko nežinau, nes nėra Sabučio. Keletas ministrų nori išeiti į pensiją.

Tai buvo paskutinis Sąjūdžio Seimo tarybos susitikimas su LKP CK biuru. Artėjo rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą. Paskelbus apie atsiskyrimą nuo Maskvos, LKP populiarumas iš karto išaugo. Visuomenės apklausose ji jau ėmė lenkti Sąjūdį. Tačiau tikrąją padėtį Lietuvoje parodė rinkimai. Žmonės balsavo už tuos, kurie nedviprasmiškai pasisakė už nepriklausomybę. Po rinkimų vėl susitikome su LKP CK atstovais.

¹ Stasys Laurinaitis – LPK CK narys, publicistas.

² Juozas Nekrošius – LKP CK narys, rašytojas.

³ Po kelių dienų įsteigta taryba, turėjusi koordinuoti LKP ir Sąjūdžio veiksmus prieš rinkimus į AT, įvyko trys posėdžiai.

⁴ Gediminas Kirkilas – LKP CK instruktorius.

⁵ Česlovas Stankevičius – Kauno Sąjūdžio tarybos pirmininkas, vėliau – Kovo 11-osios Akto signataras.

⁶ Audrius Butkevičius – Kauno sąjūdielis, vėliau – Kovo 11-osios Akto signataras.

1990 03 06, antradienis

09.00. Politinių jėgų susitikimas

Dalyvauja Kirkilas⁴ ir Paleckis (LKP), Ozolas, Landsbergis, Čepaitis ir Stankevičius⁵ (LPS), Butkevičius⁶ (tremtiniai).

Landsbergis. Artėjanti sesija ir susiję su ja dalykai iš Rytų ir Vakarų. Pasiūlyta sušaukti sesiją kovo 11. Gal kreiptis nuo Tarybos į Ariogalą ir Švenčionis, kad perkeltų antrojo turo balsavimą iš kovo 10 į kovo 8? Dėl AT dienotvarkės, pareiškimo turinys. Kokia situacija dėl ekonominės blokados? Valstybinės reikšmės pareiškimas, kaip atspirties taškas visam ateities darbui. Deklaracija, fiksuojanti Lietuvos valstybės tęstinumą, niekam, net Maskvoje, nekelia abejonių. Sustabdoma 1938 metų Konstitucija, tik ją priėmus. Iš LTSR Konstitucijos „išvalomi“ ryšiai su TSRS. Abejojama, ar tikslinga pasivadinti Lietuvos Respublika. Pareiškime turi būti parašyta apie įstatymų galiojimus. Kirkilas. Ar neįklimsime į diskusijas? Stankevičius. Tarptautinės teisės požiūriu turi būti grąžinta 1938 metų Konstitucija. Aukščiausioji Taryba, kaip aukščiausias tautos valios vykdytojas, gali pareikšti apie bet kurio įstatymo sustabdymą. Paleckis. Idėja neabejotina, bet

neturim pretendentų į vykdomosios valdžios atstovus, kas gali sukomplicuoti padėtį ekonomikoje. Būtina pora deklaracijų: 1) išaiškinti Lietuvos žmonėms, kad nereiškia, kad grįžtame į 1940 metų būklę, kad esame aneksuoti ir gausime nepriklausomybę laikui bėgant; 2) kreiptis į visas Lietuvos tautas ir patvirtinti, kad jų interesams niekas negresia; 3) kreiptis į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą ir išaiškinti mūsų siekius. Valstybinis TSRS planas būtų vykdomas mūsų atžvilgiu, o Lietuva vykdys savo kaip tarpvalstybinį. Čepaitis. Kad Paleckis paruoštų, o klubai suderintų. Kirkilas. Kad solidūs veikėjai kreiptųsi į kitataučius, kad juos nuramintų. Nuimtų baimę dar prieš Aukščiausiosios Tarybos sesiją. Stankevičius. Į stambias gamyklas reikia vyksti deputatų grupėms agituoti. Kirkilas. Ten nėra vieningos nuomonės, ypač tarp „naktinių“ rėmėjų. Paleckis. Svarbu išaiškinti žmonėms, kad dar nėra tikros valstybės su visais atributais. Landsbergis. Kreipimesi į TSRS nurodyti, kad tai, kas vyksta ten, – demokratizacija – yra prielaida mums atgimti. Šeštadienį per TV kreiptis į žmones – lenkus, rusus.

Kovo dešimtąją įvyko paskutinis prieš paskelbiant Kovo 11-osios Aktą Sąjūdžio susitikimas su LKP.

1990 03 10, šeštadienis

16.00. Susitikimas su LKP klubu.

Abišalas¹ pristato, kad yra Sąjūdžio klubas. Landsbergis pristato klubą. Abišalas pristato AT sesijos reglamentą. Antanavičius siūlo pristatyti visus deputatus per AT posėdį. Siūlo vyksti į Maskvą.

7.30. Mišios Arkikatedros Šv. Kazimiero koplyčioje AT sesijos pradžios intencija.

Landsbergis. Neatrodo, kad rytoj įvyks svarbiausių dokumentų priėmimas. Priešim prie paketo, o pagrindinis dokumentas gali būti ir nepriimtas. Nišanovas² prašė atvykti į Maskvą. Bičkauskas³. Man nelabai suprantamas forsavimas. Prunskienė. Viskas jau per vėlu, ir bet kokie blaškymaisi būtų nenatūralūs. Į Maskvą mes galime važiuoti kaip TSRS liaudies deputatai. Galimybės, kurias ten turėsime kaip deputatai didesnės, negu belstumėmės į Gorbačiovo duris kaip delegatai. Juršėnas. Už konsensusą. Grįžkime prie AT sesijos darbo tvarkos. Išrinkus AT pirmininką padaryti pertrauką. Neforsuokim. Motieka siūlo forsuoti. Katkus⁴. Tai ne tik popieriukų darymas, procesai prasidėjo visoje Lietuvoje Ne tik popieriniai procesai! Antanavičius siūlo padaryti pertrauką ir dvi dienas dirbti komisijose. Vaišvila. Gaila, kad vakar šnekėjusieji šiandien kartais kitką šneka. Formalumai turi būti atlikti. Ar stabdom sesiją, ar nestabdom? Dirbtinis stabdymas nereikalingas. Visi laimėjimai – tik ryžtingumu. Molotovo–Ribentropo pakto bauginimo pradžia prasidėjo rugpjūčio 15 ir kuo baigėsi? Pripažinimu. Medvedevas⁵. Kiekvienas mūsų turi teisę rizikuoti savo gyvybe, bet ne kitų žmonių. Vis tiek važiuosiu į Maskvą, nes bolševizmo nepripažįstu, balsavime nedalyvausiu. Rasimavičius. Svarbiausia – juridinis delegacijos važiavimo į Maskvą pagrindas – nevykti, kol priimsime bent trečią dokumentą.

Dėl deputato statuso.

Juršėnas. Trečdaliui leisti nedirbti prabanga, penktadaliui. Klumbys⁶. Du darbus suderinti neįmanoma.

Tame susitikime galutinai tapo aišku, kad valdžia ir opozicija jau apsikeitė vietomis. Neilgam.

¹ Aleksandras Abišala – Sąjūdžio Seimo seniūnas, vėliau – Kovo 11-osios Akto signataras.

² Rafikas Nišanovas – SSRS AT Tautybių rūmų pirmininkas.

³ Egidijus Bičkauskas – sąjūdielis, vėliau – Kovo 11-osios Akto signataras.

⁴ Valdemaras Katkus – Kauno sąjūdielis, vėliau – Kovo 11-osios Akto signataras.

⁵ Nikolajus Medvedevas – Kauno sąjūdielis, Signatarų klubo narys.

⁶ Egidijus Klumbys – Kauno sąjūdielis, vėliau – Kovo 11-osios Akto signataras.

IŠ ROMUALDO OZOLO PALIKIMO

VILNIUS – RYTŲ IR VAKARŲ CIVILIZACIJŲ TVARINYS

Gerbiamieji konferencijos dalyviai!

Apie Vilnių yra prisakyta daug žodžių. Mikalojui Konstantinui Čiurlioniui jis – daugia-bokštė pasaka, Mikalojui Vorobjovui – su dvasinio kilnumo atspaudu, Česlovui Milošui – susikryžiuojančių regionų keistenybė, Tomui Venclovai – dialogo miestas. Man jis – vienas gyvųjų pasaulio stebuklų, ir juo toliau, tuo labiau. Kodėl? Todėl, kad jis, kaip ir kiekvienas stebuklas, yra nepaprastai gražus ir paslaptingas.

Kodėl gražus?

Paaišškinti, bent pasiaiškinti sau, stebuklo neįmanoma. Tačiau jeigu bandoma, reikia atsakyti į klausimus, kas jį sukūrė, kaip sukūrė ir kodėl.

Ieškodamas atsakymų į klausimą – kas, remiuosi mintimi, kad gyvieji miestai yra gyvųjų tautų tvariniai: Paryžius – prancūzų, Berlynas – vokiečių, Niujorkas – amerikiečių, Maskva – rusų.

Vilnius yra lietuvių sukurtas miestas, lietuvių tautos kūrinys. Tomas Venclova teigia, kad „Lietuvos sostinė primena palimpsestą – senovinį rankraštį, kur po tekstu ryškėja ankstesniojo teksto ar net kelių tekstų pėdsakai.“ Tai visiškai tinka etniniu požiūriu aiškintis ir miesto kitimus: įgydami naujos civilizacinės patirties, kisdami kultūriškai iki aukštuomenės nutautėjimo imtinai, lietuviai formavo savo sostinę visų pirma kaip vidines bėdas išgyvenę žmonės, ieškodami sambūvio ir santarvės ir su savimi pačiais, ir greta esančiais, kurių Vilniuje, Rytų ir Vakarų sankirtoje, būta visokių ir iš visų pasaulio kampų. Tačiau miestą generuojančios dvasios lietuviška prigimtis atsekama netgi giliausio unijinio nutautėjimo metais, netgi juodžiausiais okupacijų laikotarpiais.

Kodėl kalbu taip palyginti kategoriškai?

Todėl, kad lietuvių gyvenimo stilius beveik tobulai išreikštas Vilniaus urbanistikos stiliumi, o aš drįstu imtis atsakomybės apibūdinti ir tautos gyvenimo stilių.

Koks gi jis?

Tai betikslinio gyvenimo stilius.

Nenorėčiau įsivelti į diskusiją dėl šios prielaidos, kuria reikia paaiškinti ką nors kita. Juo labiau, kad apie tautų tikslus išvis stengiamasi nekalbėti arba bent jau nutylėti tais atvejais, kai jie, tie tikslai, pasidaro perdėm ryškūs. Bet mes vargu bau beturime ką prarasti, galime tik įgyti, todėl tiesa, kad ir labai trapi, geriau negu Niekas, apie kurį dabar visi politikuojame, filosofuojame ir kuo apskritai gyvename.

Pateiksiu keletą pavyzdžių. Kas verčia krikštytis Mindaugą? Valstybės idėja ar karūna? Deja, ne idėja, o interesas. Interesas nėra tikslas. Žalgirio mūšis. Didi pergalė. Ar tikrai didi? Čia būtų galima daug ką išsamprotauti, tačiau faktas lieka faktu: Ordinas nesunaikinamas – aplamdomas, bet nepribaigiamas. Ko Vytautas eina prie Vorsklos? Nugalėti, tai yra, kaip sako Gintaras Beresnevičius, atsisėsti į Aukso Ordos sostą. Ir iš tiesų pralaimi. Ką daro su naujai sukurta valstybe tie, kurie pasirašo Liublino uniją? Lietuvių bajorai palenda po lenkiškais herbais ir taip ir neišsiblaivę nueina į 1795 metus. Ką ten vis į istoriją kreiptis! Net ir antrą kartą atkūrę nacionalinę nepriklausomybę, mes taip ir nesugebėjome suformuluoti valstybės plėtros strategijos. Valstybė tarsi karšta bulvė vyriausybės emė deginti rankas, ir dabar tik klausimas, kuri ją ir kur išmes visai.

Vilnius aiškiai betikslis. Pasijutęs sostine ir kiek paūgėjęs, jis gan greitai visiškai susitaiko su provincijos centru, malonumų vietos vaidmeniu ir nurimsta. Jame randame vienui vieną tiesią gatvę – Naujamiesčio prospektą. Netgi tarybiniais metais, kai viskas buvo išliniuota, naujieji gyvenamieji kvartalai išrangyti ir net suraityti apskritimais, už tai skiriamos Maskvos premijos Žirmūnams, Lazdynams. Susidaro įspūdis, kad Vilnius niekada nepripažino vakarietiško racionalumo, ir netgi jo minimumo – matematinio tikslingumo.

Tačiau Vilniaus betiksliskumas nėra betvarkiškumas, nėra chaosas. Daugybė autorių pažymi Vilniaus kontrastingumą: šalia rūmų – lūšnelės, šalia senamiesčio kvartalo – nepaliesotos gamtos sklypai. Tai greičiau vilnietiškojo pakantumo negu chaoso ženklai. O tikslo negeometrizuojama vilnietiškoji tvarka yra tokia: namas šalia namo stoja ne glausdamasis aklasienėmis kaip Rygoje, Taline ar Krokuvoje (tik nedideli kvartalai Vilniuje koriuojasi pagal šį vakarietišką principą), o tupia greta vienas kito per pagarbų atstumą, kaip kaimuose, be to ten, kur reljefas leidžia įsikurti šviesiau, aukščiau, erdvę aprėpiamiau pasiimant sau visą mielą dieną. Mikalojus Vorobjovas pažymi, kad pati Vilniaus gamta „turėjo savo plastinį gymį, savo architektūrą“. Todėl, pasak jo, sekdamą gamtiškąja, žmogaus tveriamoji architektūra kuria tas neišsemiamas miesto grožio metamorfozes, įvairuojančias pagal šviesą iš dangaus skliauto. Vilnius yra tarsi gamtos vaisius. Tarsi didelis gatvinis kaimas. Jo žavesys – kaimietiškas jaukumas, o principas – sodybos individualumas, netgi žiūrint į didikų rūmus ar bažnyčias. (Norėčiau priminti: kaip nurodo Augis Gučas, ir šiandieninės Vilniaus statybos yra sodybos principo interpretacijos.)

Taigi Vilniaus urbanistinis pamatas yra esmingai lietuviškas.

Nuo Gedimino laikų į Vilnių ima plūsti kitų tautų žmonės – totoriai, karaimai, žydai, rusinai, vokiečiai. Bona Sforca atsigabena smagią italų kompaniją, nuspalvinančią visą vilnietiškojo baroko tradiciją. Deja, ir ji įsilieja į tą patį specifinį vilnietišumą, nekalbant apie tai, jog nei vokiečiai, nei žydai, nei lenkai Vilniaus nenuveda į kitus principus, o įsirašo į miestą tik su sava savo gyvenviečių specifika, kurios pajauta yra tokia stipri, kad, pavyzdžiui, lenkams Vilnius ir šiandien yra su niekuo nesulyginamas šviesos ir nostalgijos miestas. Taip, dvasinio ir politinio gyvenimo tolerancija, įtvirtinta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės statutuose ir vykdyta valdovų politikomis, ne vienai tautinei bendrijai miestą leidžia laikyti ne tik savo namais, bet ir savo tėvyne. Tai ypač pasakytina apie žydus, kuriems Vilnius kaip Šiaurės Jeruzalė yra kur kas reikšmingesnė ir prasmingesnė metafora negu lenkų romantikams Vilnius kaip Šiaurės Atėnai. Kai kurios tautinės grupės palieka ryškų pėdsaką ir Vilniaus urbanistiniame peizaže: tikrai vakarietiškos miesto struktūros susiformuoja vokiečių, žydų gyvenamuosiuose rajonuose, išplėtojančiuose taupias Pilies gatvės struktūras į platesnes vakarietiškosios gyvensenos panoramas. Bet lygiai kaip tautinės grupės, kai Lietuva vis dar valdėsi pati, niekada nepersvėrė Vilniaus gyventojų daugumos, taip tipiška vakarietiškasis urbanizmas niekada neužgožė Vilniaus urbanistikos (pabrėžiu – urbanistikos, o ne architektūros) sodietiškojo patoso, kurio esmė kondensuota Mikalojaus Konstantino Čiurlionio „Karalių pasakoje“. Kai Vilniuje ima dominuoti nutautėję lietuviai ir lenkai, urbanistikoje į pirmą vietą išsiveržia architektūra, Vilnios slėnį prismaigstydamą įvairių bokštų, kurie, landšafto sėkmingai koreliuojami, sodybos principą išplėtoja iki Vilniaus dangaus.

Vilniaus statytojų etninės (nacionalinės) prigimties sklaida miesto urbanistika ir architektūra kolei kas beveik nenagrinėtas pas mus klausimas, tačiau naujų civilizacinių iššūkių akivaizdoje gali būti ne tik įdomus, bet ir labai naudingas.

Neabejotina – Gediminas Vilniuje įsikūrė kaip sostinėje. Tačiau kaip įsikūrė? Išsiuntinėdamas laiškus ir kviesdamas čia kitų kraštų meistrus bei pirklius ne į svečius, o į namus – kaip savų specialistų pakaitus. Karolis Didysis stiprina Karolingų imperiją, siekdamas perkelti pas save Romą. Rusų carai kapoja galvas, skuta barzdas, moko kalbėti be rašto, kad

viskas matytusi, – moko savus, rusinus. Ir ką gi – po poros trejeto šimtmečių jie įžengia į Vilnių, sugriauna miesto sieną, Valdovų rūmus. Gediminas Lietuvoje pradeda, o tiksliau – pratęsia ir sustiprina atsakomybės už valstybę, už jo darbų tęstinumą perdavimo kitam tradiciją. Tai dar bando pakeisti Kęstutis, tačiau jungiamosios gyvenimo grandies nėra, viskas vyksta pernelyg sparčiai, inklūzai ir implantai lapoja netgi keistame dviejų sostinių – Krokuvos ir Vilniaus – sąveikos lauke, ir po Liublino unijos Vilniaus kaip sostinės klausimas jau nebeaktualus: tai provincijos miestas; Krokuvą, o paskui – Varšuvą tvarko ir Vilniaus geopolitinę atmosferą. Taip, žinoma, čia atvažiuoti gera, čia malonu netgi reziduoti, bet ne kaip Paryžiuje, o kaip vasarnamyje ar priemiesčio viloje. Vadinamasis Vilniaus kultūrinis klestėjimas, dabar ypač akcentuojant Žygimanto Augusto laikus, yra lietuvių nacijos saulėlydžio metas, gyvenimo priemonių pavertimo gyvenimo tikslais prieblanda. Renesansas Vilniuje – tai Abiejų Tautų Respublikos piliečio sąmonės formavimosi laikotarpis, lietuvių gyvenimo betiksliskumą įforminęs juridškai, o sostinę pavertęs tiesiog miesto prabanga.

Betikslis gyvenimas visada patrauklesnis negu tikslingas: betiksliskumas nereikalauja atsakomybės, nuima daugybę pareigų, palengvina moralinę savijautą. Jis gali būti sklidinas saulėto augalinio ar gyvūninio buvimo džiaugsmo, atmiešto neaukštų ir nesudėtingų jausmų, paprastų minčių. Su sostinės statuso praradimu Vilnius itin sujaukėja, tiesiog suklesti barokiškai puošniai liulančiais rūmais. Ir niekas, išskyrus keletą klasicistinių proveržių, nebesudrumsčia miesto tekėjimo mėgavimosi gyvenimu vaga – tiek, kiek gyvenimu mėgautis leido istorijos vėjai ir asmeniniai finansai, nutekinami čia, beje, irgi pagal Lenkijos, o vėliau – Rusijos geopolitinius ir politinius limitus.

Dar viena svarbi aplinkybė sąlygoja Vilniaus specifiką: Vilnius yra dviejų krikščionijos regionų, pravoslavų ir katalikų regionų, europinės ir eurazinės kultūros regionų paribio, kai kas sako – ir dviejų civilizacijų ribų, miestas.

Jeigu – vėlgi kiek kategoriškai, bet apeliuojant į galimą nuomonių skirtumų suderinimą – tartume, kad Vakarų civilizacijos prioritetą yra principai, o Rytų – vertybės, tai Vilniaus specifika pajautą galėtume papildyti ne tik neatmesdami to, kas jau pasakyta, bet netgi visa tai išplėtodami.

Mat lietuviškoji miesto prigimties koncepcija, kurią patvirtina sodybos principu paremta vilnietiškoji urbanistika, sustiprinta lietuvių nacionalinio gyvenimo betiksliskumo (kodėl jis toks susiformavo – atskiras klausimas) argumentų, priveda mus prie prielaidos apie Vilniaus kaip ne principų, o vertybių sklaidos ir raiškos urbanistinėmis struktūromis vietos. Vakarietiškoji principų kultūros architektūra, kurios visiems stiliams Vilniuje atstovaujama stipriai interpretuojant, krinta į sodybos principu pagrįstą urbanistiką, suteikiančią visai kitą negu Vakarų Europos miestuose, skambesį. Vakarietiška architektūra, sodietiškosios urbanistikos suformuota į kraštovaizdį, išlaikydama formų griežtumą pažemėse, jas rytiškai išplauna, ištirpdo, sakyčiau, sušvelnina bokštų lygyje, duodama tokį tvarinį, apie kurį, kaip Rytų ir Vakarų sintezės siekinį, kalbėjo Stasys Šalkauskis. Man atrodo neabejotina, kad Vilnius – vienas tokios sąveikos produktų.

Gaila, žinoma, kad jis sukurtas lietuvių nacijos degradavimu. Matyt, kaip kompensacija už istoriškai neišnaudotą laiką atlietuvintame Vilniuje tarybmečiu buvo iškiršta dabartinė Vokiečių gatvė, šiuo metu formuojamas 20–40 aukštų pastatų akcentas Kalvarijų gatvės rajone, visiškai nesuvokiant, kad taip naikinamas gamtinis urbanistinis Vilnios–Neries slėnio kompleksas, kai visas pasaulis savo senamiesčius ima saugoti tokius, kokie jie yra, jeigu tik juos turi.

Panašios „kuriančios“ jėgos Vilniuje veikė visais amžiais. Todėl belieka tik stebėtis, kad Vilnius toks išvis buvo sukurtas – nors ir be tikslo, bet gyventi norinčių žmonių miestas.

Tai – tikroji Vilniaus stebuklo paslaptis. Ji šiandien vienintelė teikia vilties.

- 2 -

1988m. birželio 4d. Izoestijre Zarlas skajis, Fraypr
nis kaip vykdyma socialistine revoliucija.

1988m. birželio 7d. VIX parskelbta iniciatyvines
CTV, irasas Pankamais, Pankamais, Pankais, Pankais
(prie naujų pavardes)

1988m. birželio 8d. pirmasis iniciatyvines pordis
m. Imbra m. (Kunijai m. d. m. m.)

1988m. birželio 9d. GK iniciatyvines pristatymas
birželio 9d. bandyta neliesti Vilniaus diau-
s) pordis MA Pankamais m. d. e.

1988m. birželio 11d. Tiltu teis traips m. VIX

1988m. birželio 13d. ^{18.30 m.} Viciai reuipings Agroskai-
ciausis center m. d. e. Pankamais 9^a 18³⁰

1988m. birželio 17d. Ranytoja rajunajje
iniciatyvines m. d. e. m. L. Dagnis m. d. e.
(S. Imbra m. d. e. Pankamais). Doto kalba
VIX birželio 23d.

1988m. birželio 21d. 12 val. prie CTIR AT
pirmoji nisa manifestacija-demonstracija.

1988m. birželio 23d. iniciatyvines m. d. e. m.
m. CTIR m. d. e. Pankamais R. Dagnis m. d. e.
AT Pankamais pirm. V. Seckalau m. d. e.

1988m. birželio 24d. - m. d. e. m. d. e. m. d. e.

MĄSTYMAI

VYTAUTAS SINICA: IDEOLOGINĖ CENZŪRA – GRĖSMĖ NE TIK DEMOKRATIJAI, BET IR VALSTYBĖS IŠLIKIMUI

**POLITOLOGA, LEIDĖJĄ IR PARTIJOS NACIONALINIS
SUSIVIENIJIMAS VICEPIRMINKĄ DR. VYTAUTĄ SINICĄ
KALBINA ŽURNALISTAS SIMONAS KAUNELIS**

***Simonas Kaunelis.** Pastaruoju metu tiek jūs, tiek kiti jūsų partijos atstovai dažnai pasisako apie vadinamąją cancel culture, arba pašalinimo kultūrą. Ar galėtumėte paaiškinti šį reiškinį?*

Vytautas Sinica. Iš esmės pašalinimo kultūra – tai tendencija neformaliai (ne įstatymu) bausti žmones už jų viešai ar net privačiai išsakytas „neteisingas“ vertybines nuostatas. Ši bausmė gali būti įvairi, priklausomai nuo to, kas tokiam žmogui skausminga: prarastas darbas, verslo užsakymai (tiekėjai, patalpų nuoma, partneriai, pirkėjai – verslą gali sunaikinti bet kas), atimtas eteris viešiesiems asmenims ar pasirodymų galimybės menininkams, visuomenės pasmerkimas. Žmogus sunaikinamas socialine prasme ir padaromas pavyzdžiu kitiems, kas būna nesusipratusiems, ko negalima kalbėti.

Neteisingos pažiūros dažniausiai reiškia politiškai nekorektiškas pažiūras, tariamai žeidžiančias kurias nors mažumų grupes visuomenėje. Beveik be išimčių tai konservatyvios, tradicinės nuostatos, tokios kaip prieštaravimas vienalytei „santuokai“, abortams, atviroms sienoms, multikultūralizmui, sisteminio rasizmo neigimas tose šalyse, kur rasinis klausimas aktualus. Taigi nuo vadinamosios pašalinimo kultūros daugiausia kenčia konservatyvių pažiūrų asmenys, jie vis labiau susipranta, kad negalima savo nuostatų atvirai išsakyti viešumoje.

Galiausiai reikia pasakyti, kad pats terminas *pašalinimo kultūra*, kad ir kaip jį verstume, yra kiek klaidinantis. Tendencija žlugdyti žmones dėl jų pažiūrų yra jokia kultūra, tai tiesiog kitos kategorijos veiksmas. Manau, kad tinkamiausia būtų nebevargti su šios sąvokos pažodiniu vertimu ir vadinti tai tiesiog ideologine cenzūra.

Kaip tokia praktika užgimė?

Idėjinės jos šaknys glūdi vadinamojoje Frankfurto mokykloje arba neomarksizmo ideologijoje. Iškiliausias jos atstovas Herbertas Markuzė (Herbert Marcuse), pokariu dėstęs Kolumbijos ir Harvardo universitetuose ir didele dalimi įkvėpęs Vietnamo karo laikų studentų protestus. JAV žiniasklaida jį pelnytai praminė naujosios kairės tėvu. Savo 1965 metų esė „Represyvi tolerancija“ jis rašė, kad įprastai suvokiama tolerancija, kuri tiesiog leidžia išsakyti ir nepopuliarias, neįtakingas nuomones, esanti represyvi, nes dėl egzistuojančių galios santykių tokios nuomonės vis tiek liks visuomenės paraštėse ir nenugalės vyraujančios nuomonės. Pasak jo, būtina tikroji tolerancija, kuri slopintų vyraujančias visuomenės nuostatas ir suteiktų išskirtines galimybes išsakyti požiūrius, kurie istoriškai buvo visuomenės paraštėse. Tik tada tolerancija nebebus represyvi. Šiandien kiekvienas galime įsitikinti, kad taip ir vyksta įvairių mažumų klausimais: apie tai, ar du vyrai gali tuoktis arba ar turėtume priimti nelegalius migrantus, daug dažniau žiniasklaida klausia pasisakančiųjų už permainingas ir atvirumą Kitam, o pasisakantys už tradicinį požiūrį – ar

tai būtų vyro ir moters šeima, ar saugomos valstybės sienos, valstybinė kalba – slopinami. Griežtai tariant, septintojo dešimtmečio naujųjų marksistų idėjos paklojo pamatus šandienos ideologinei cenzūrai.

Kokius ryškiausiai pašalinimo kultūros atvejus galėtumėte įvardyti?

Šiais metais lietuviškai pasirodė mano versta Beno Šapiro (Ben Shapiro) knyga „Autoritarinis momentas“, kurioje pateikta daugybė ideologinės cenzūros pavyzdžių iš Jungtinių Amerikos Valstijų gyvenimo. Tiesa, JAV specifika lemia, jog ten kone dažniausias cenzūros pretekstas yra rasinis klausimas – bet koks sisteminio rasizmo neigimas tau pačiam užklijuoja rasisto etiketę. Mėgstu krepšinį, tad ir ši pavyzdį: JAV Kalifornijos valstijos sostinės Sakramento „Kings“ komandos, kur žaidžia ir Domantas Sabonis, varžybų pranešėjas buvo atleistas iš pareigų po to, kai socialiniame tinkle parašė: „Visų gyvybės svarbios.“ 2020 metų protestų ir riaušių prieš rasizmą Jungtinėse Valstijose kontekste toks šūkis buvo kaip atsakas į šūkį „juodųjų gyvybės svarbios“. Pasirodo, teigti, kad visų gyvybės svarbios, yra rasizmas. Ne, tai ne juokai.

Apskritai garsiausi pasaulyje ideologinės cenzūros pavyzdžiai šiandien tikriausiai yra psichologas Džordanas Pitersonas (Jordan Peterson), kurio knyga „Dvylika gyvenimo taisyklių“ buvo populiariausia ir Lietuvoje, ir Hario Poterio autorė Džoana Rouling (Joana Rowling). Pirmasis dėstydamas Kanados Toronto universitete atsisakė kreiptis į studentus jų pačių pasirinktais įvardžiais, kurie atitiktų jų išgalvotą lytį. Jo teigimu, toks reikalavimas yra totalitarinis – diktuoja mintis ir kalbą, patį tikrovės suvokimą. Juk reikalaujant pripažinti kitą esant ne jo biologinės, o išsigalvotos lyties, neigiama pati tikrovė. Už tai jis buvo atleistas iš Toronto universiteto, nors vėliau kovą laimėjo ir galiausiai pats pasitraukė iš dėstytojo darbo, dabar yra viešasis intelektualas, skaito kviestines paskaitas visame pasaulyje. Dž. Rouling visada palaikė homoseksualų judėjimą, tačiau nusikalto pasakiusi, kad vyras yra vyras, o moteris yra moteris ir lyties pakeisti neįmanoma. Už tai pradėta šalinti jos knygas iš knygynų, nutraukti reklamos sutartis, nebekviesti jos į žiniasklaidą ir panašiai. Įdomu, kad ji pati viešai pareiškė galėjusi sau leisti išsakyti tokią nuomonę tik todėl, kad yra finansiškai saugi – pragyvenimo iš jos atimti neįmanoma. Kitaip tariant, vakariečiai patys žino, dėl kokių nuomonių jų laukia cenzūra.

Kaip reaguojate į cenzūros šalininkų pasisakymus, kuriuose teigiama, jog pašalindami kokį nors asmenį ar grupę, jie tiesiog naudojasi savo žodžio laisve?

Tai gali būti arba žodžio laisvės principo nesuvokimas, arba tiesiog demagogija. Labiau tikiu antruoju variantu, nes cenzūros praktiką kuria ir madas viešumoje diktuoja protingi žmonės. Visiškai normalu, kad kiekvienas viešai pasisakęs žmogus sulaukia reakcijos, taip pat ir kritiškos ar net labai aštrios, galimai žeidžiančios jo pasisakymą ar net jį kaip asmenį. Tai žodžio laisvės kaina ir ją reikia mokėti. Būtų keista, jeigu kitiems galėtume kalbėti nemalonius dalykus, bet reikalautume, kad neskaudintų mūsų pačių. Tačiau esminė raudona linija yra kėsintis į žmogaus darbą, kitokį pragyvenimo šaltinį ar eterį. Tą akimirka, kai pasisakymo kritikai iškelia klausimą, ar taip kalbantis žmogus gali eiti pareigas, ar su taip kalbančiu žmogumi galima prekiauti, ar taip kalbantį žmogų galima kviesti į laidą, prasideda ideologinė cenzūra ir tai nebeturi nieko bendra su kalbėtojo kritika.

Nesunku pastebėti, kad to daugėja Lietuvoje. Štai prof. Dainius Žalimas viešai pareiškia, kad gėjų partnerystę įteisinti atsisakę teisėjai nebegali dirbti. LRT direktorė reikalauja, kad Vilniaus universiteto etikos sargai įvertintų, ar gali dėstytojo pareigas eiti į Rūtos Janutienės televizijos laidą nuėjusi žurnalistikos docentė Jolanta Mažylė. Lietuvos krepšinio lyga suspenduoja varžybų komentatorių, nes šis vienoje laidoje sulygina juodaodžio krepšininko veiksmus (šokinėjimą ant D. Sabonio krūtinės) su beždžionės elgsena. Nors ir iš praėjusio dešimtmečio galime prisiminti, kaip Vilniaus universiteto politikos mokslų studentai prašė pašalinti prof. Vytautą Radžvilą dėl to, kad neva esąs pernelyg euroskeptiškas, o Andrius

Tapinas ragino švietimo ministrę atleisti Telšių tikybos mokytoją Loretą Raudytę dėl šios vienintelio homofobiško pasisakymo, nors akivaizdu, kad pagal jokią tvarką mokytojai dėl vienintelio prasižengimo neatleidžiami. Šį sąrašą būtų galima tęsti.

Ar Rusijos ideologinį naratyvą skleidžiančio asmens nutildymas irgi laikytinas pašalinimo kultūros dalimi?

Ne, su tokia interpretacija nesutinku. Labai svarbu nubrėžti aiškias ribas, kad nepradėtume painiotis. Nuo seno valstybės įstatymais įvairiai baudžia melą fakto klausimais, kaip kad jį smerkia ir visuomenės, ir tai daroma tikrai pagrįstai. Šmeižtas ar genocido neigimas gali užtraukti realią bausmę. Skleidžiantys Rusijos naratyvą kaip tik tuo ir užsiima: banaliai platina ne kitą nuomonę vertybiniais klausimais, o „alternatyvius faktus“, melą – užpuolė ar neužpuolė Rusija Ukrainą, turėjo ar neturėjo tam teisę, vykdė ar nevykdė trėmimus, prievartavimus, masines civilių žudynes ir kitus nusikaltimus. Toks nusikaltimų neigimas arba teisinimas kokiais nors imperiniais interesais nėra jokia nuomonė, o melas fakto klausimais. Bandymai Kremliaus gynėjus teisinti vaizduojant juos ideologinės cenzūros aukomis tik suplaka temas, sujaukia tikrovę ir diskredituoja teisingą kovą už žodžio laisvę.

Turbūt sutiksime, kad siekiant jūsų įvardytu būdu pašalinti žmogų iš viešosios erdvės reikalinga tam tikra galia. Kas disponuoja tokia galia tiek globaliai, tiek Lietuvoje?

Didžiausia galia vykdyti cenzūrą XXI amžiuje disponuoja įtakingiausi nuomonės formuotojai. Sunku sudaryti formalų jų sąrašą, bet dažniausiai tai tikrai ne politikai ir ne valdžios institucijos, o populiariausi žurnalistai, įžymybės, viešieji intelektualai, kurie tiek po vieną, tiek kolektyviniais pasmerkimais gali sukurti spaudimą darbdaviui ar verslui su kuo nors nutraukti ryšius. JAV tai Holivudas, didžiosios internetinės korporacijos, Lietuvoje – pusiau juokais galėtume sakyti – ši galia susitelkusi DELFI metų įtakingiausių topų viršūnėje esančiųjų rankose. Rūta Miliūtė? Andrius Tapinas? Edmundas Jakilaitis? Indrė Makaraitytė? Monika Garbačiauskaitė-Budrienė? Kelios pavardės, pirmiausia sietinos su galia „prispausti“ visuomenę ką nors pašalinti.

Kodėl ši galia susikoncentravo būtent jūsų įvardytos jėgos rankose?

Sunku atsakyti, kaip užsileidome ant galvos šį reiškinį. Įtakingieji tampa įtakingi dėl nesusijusių priežasčių ir kiekvienas savaip, neretai savo puikius profesinius pasiekimus ir gabumus galiausiai pakreipdami politizuotai kovai su jiems nepriimtinais pažiūromis. Ne tai svarbu. Tikriausiai pagrindinė problemos priežastis banali: mes tiesiog pasyviai leidome tam vykti. Tiek Vakarų šalyse, kur šis reiškinys toliau pažengęs, tiek Lietuvoje, kur tik įsibėgėjama, ideologinė cenzūra įsivyravo todėl, kad ją patyrę žmonės susigūždavo ir nusileisdavo. Niekas neiškėlė vėliavos kovoti su šiuo reiškiniumi. Jungtinėse Valstijose dar 2009 metais buvo skandalingų pavyzdžių, kai, pavyzdžiui, Mis Amerika grožio konkurso favoritė iš Kalifornijos pralaimėjo tiesiog todėl, kad scenoje atsakė, jog šeima galima tik tarp vyro ir moters. Neteko ne tik titulo, bet ir įprastų užsakymų, dėmesio, reklamos sutarčių.

Nuo to laiko per dešimtmetį JAV įvyko tūkstančiai viešų pašalinimo dėl pažiūrų atvejų, ypač buvo atleidžiami dėstytojai iš universitetų ir žurnalistai iš redakcijų. Tačiau niekas nepakilo į kovą faktiškai iki Dž. Pitersono ir jo iškelto klausimo, ar galima priversti kreiptis į žmones jų išgalvotais įvardžiais. Lietuvoje ta pati problema – vien man žinoma arti dešimties atvejų, kai dėstytojai neteko darbo dėl pasisakymų arba save cenzūruoja, kad išsaugotų darbą, tačiau viešai tai nėra žinoma, nes nė vienas jų nenori skandalo ir didesnių problemų. Apie tokį persekiojimą prabilo tik prof. V. Radžvilas. Yra įprasta, normalu, netgi intuityvu vengti konflikto eskalavimo, kai esi puolamas. Asmens lygmeniu tai gali būti net protinga. Tačiau visą visuomenę ar šiuo atveju net civilizaciją krečiančio reiškinio niekaip negalima sustabdyti kitaip, kaip tik metant jam viešą iššūkį.

Ar, jūsų nuomone, lietuviškoji pašalinimo kultūros versija kuo nors skiriasi nuo tos, kuri praktikuojama kitose šalyse?

Skiriasi mastai, temos (Lietuvoje beveik neaktualus rasinis klausimas), tačiau svarbiausias skirtumas yra tas, kad Vakarų šalyse ši praktika pradėta taikyti bent dešimtmečiu anksčiau ir taikoma jau atvirai. Kai šiandien JAV ar Kanadoje dėl pažiūrų iš darbo atleidžiamas žmogus, visiškai atvirai įvardijama, kad atleidimą lėmė konkretus pasisakymas, „nesuderinamas su įmonės ar įstaigos vertybėmis“. Kitaip tariant, ideologinė cenzūra Vakaruose tapo norma, dėl kurios nesigėdijama.

Vadinamosios įmonių vertybės čia suvaidina unikalų vaidmenį. Iš tiesų įmonių veikla turi vadovautis faktiškai tomis pačiomis vertybėmis, kurios daro jų darbą sklandų ir efektyvų: skaidrumas, atskaitomybė, pasitikėjimas ir t. t. Nėra jokio reikalo kiekvienai jų puoselėti vis kitas vertybes, nes visų poreikis iš esmės yra toks pat. Tačiau viešos vertybinės deklaracijos sugalvotos ir įsivyravo kaip naujas būdas signalizuoti pasauliui, kad laikomasi naujosios cenzūros normų. Tam skelbiamos tokios su pačiu verslo ar valstybės įstaigos darbu nieko bendra neturinčios vertybės kaip įtrauktis, įvairovė, tolerancija, atvirumas ir panašūs kairiojo žodyno burtažodžiai. Praktikoje jie tarnauja kaip pretekstas ideologiškai „neteisingai“ pasireiškusiems darbuotojams ar verslo partneriams pašalinti: nors tiesiogiai dėl pažiūrų darbuotojų atleisti negalima, nes juos saugo nacionaliniai nediskriminavimo įstatymai, faktiškai tokios apsaugos niekur nebeveikia, nes jas įveikti padeda deklaruotos įmonių vertybės – darbuotojas pašalinimas už „prieštaravimą įmonės vertybėms“, o šios juk buvo viešai deklaruotos, žinomos ir įmonė turi teisę jas puoselėti ir jų laikytis. Taip faktiškai sunaikinama bet kokia apsauga nuo persekiojimo dėl pažiūrų darbo rinkoje. Tiesa, Vakarų patirtis gausi pavyzdžių, kaip selektyviai tai taikoma: kai, ypač JAV, religinės organizacijos (nuo mokyklų iki socialinės pagalbos vargstantiems fondų) ką nors atleidžia dėl viešo prieštaravimo krikščioniškam mokymui, „organizacijos vertybėmis“ prisidengti nepavyksta. Galima turėti tik „progresyvias“, tai yra kairiąsias „organizacijos vertybes“.

Ar būtų galima teigti, kad ir Lietuvoje pašalinimo kultūra koncentruojasi į vienų pažiūrų atstovus, o kitus aplenkia? Jei taip – kodėl?

Kaip minėjau pradžioje, taikiniu beveik visada tampa konservatyvių, tradicinių pažiūrų žmonės, nes būtent jų pažiūros, ypač krikščioniškas mokymas, kad yra dorybė ir nuodėmė, geras ir blogas, moralus ir amoralus elgesys, įskaitant seksualinio gyvenimo pasirinkimą, yra tiesiog nesuderinamos su progresyviaja ideologija ir nuostata, jog būtina priimti ir vienodai gerai laikyti visus žmonių pasirinkimus ir elgesio modelius, kol jie tiesiogiai nežeidžia kito laisvės. Čia susiduria keli veiksniai. Vienas, jau minėtasis H. Markuzės mokymas apie neva tikrąją toleranciją, kuri turinti iškelti iki šiol nepopuliarias normas ir požiūrius, o iki šiol vyravusius – slopinti. Natūralu, kad pagal tokią logiką turi būti nutildomi būtent tradicinių pažiūrų atstovai. Kitas veiksnys yra pačios tikrovės prigimtis – ji apie save priemena. Kai bandoma vyraujančią sveiko proto nuostatą, kad, pavyzdžiui, egzistuoja tik dvi lytys, kad lytis nėra pasirenkama ar kad šeima sudaroma tarp vyro ir moters, pakeisti į priešingą nuostatą, kurioms mūsų kasdien patirtis ir sveikas protas, kaip jį suprantame, prieštarauja, toks pokytis įmanomas, tik jeigu bus nutildyti visi viešai anksčiau vyravusią nuostatą ginantys balsai. Turi tapti tabu kalbėti atvirai, ginti senąją tikrovės sampratą ar moralės normą. Tik taip naujoji turi šansą nugalėti.

Ar manote, kad ši dinamika gali kelti grėsmę Lietuvos demokratijai?

Ji jau kelia grėsmę demokratijai ne tik Lietuvoje, bet ir visame demokratiname pasaulyje. Nesunku suprasti, kad žodžio laisvė yra esminė demokratinė laisvė ir pačios demokratijos veikimo sąlyga. Be žodžio laisvės neįmanoma atvira diskusija, be atviros diskusijos – idėjų kova ir politinių vizijų konkurencija. Žodžio laisvės naikinimas yra ir demokratijos naikinimas. Visur tai vyksta dideliu tempu. Kartu tai ir visuomenės sanglaudos, sugyvenimo prielaidų naikinimas, nes visuomenėje, kurioje nesikalbama ir nesusikalbama, kur nebeleidžiama išsiskirti ir nebenorima girdėti kitaminčių, formuojasi

pasaulėžiūriniai getai, tiesiog šiurkščiai kovojantys galios kovą dėl to, kuris getas valdys valstybę ir primes kitiems savo vienintelę teisingą viziją. Šiandien atrodo, kad tokią kovą laimi kairieji, progresyvia save laikančios stovyklos atstovai, o konservatyviajai visuomenės daliai numatoma engiamųjų vieta. Tačiau, pirma, reikia suprasti, kad taikant tokius nesuskalbėjimo ir kitaminčių užčiaupimo principus galios santykiai bet kada gali apsi-
versti. Antra – ir tai svarbiau, – tokia visuomenė neišvengiamai artėja prie pilietinio karo, kas galbūt geriausiai matyti šiandieninėse Jungtinės Valstijose, kur žmonės dirba pas bendraminčius, prekiauja su bendraminčiais, skaito ir klauso bendraminčių, o galiausiai net gyvena tarp bendraminčių, nes ten dabar labai gyvas ir vis auga politinio kraustymosi reiškinys. Žmonės masiškai kraustosi tarp valstijų ir valstijų viduje iš miestų į provinciją arba atvirkščiai, kad galėtų gyventi tarp panašiai mąstančiųjų nejausdami neapykantos. Taigi, nors tai ne taip akivaizdu, ideologinė cenzūra demokratijos sąlygomis veda ne tik prie demokratijos, bet ir prie pačios valstybės erozijos.

Pabaigai svarbu pabrėžti, kad tai visai kitas reiškinys nei seniai žinoma ir nieko nestebinti cenzūra autoritariniuose režimuose. Visi žinome, kad Rusija, Kinija ar kitos trečiojo pasaulio šalys oficialiai cenzūruoja gyventojus, kai kuriose islamo šalyse už kalbos nusikaltimus galimos net kūno ar mirties bausmės. Tačiau to niekas neneigia ir niekas nesistebi. O demokratijose ideologinė cenzūra yra naujas, stebinantis ir iki šiol daugelio neigiamas reiškinys. Būtina jį pripažinti ir apie jį kalbėti.

Ačiū už atsakymus.

Vytauto Sinicos nuotrauka

VYTAUTAS PLEČKAITIS

UKRAINĄ PRISIMENANT

Kaip aš patekau į Ukrainą

Daugiau kaip ketvertą su puse metų turėjau galimybę gyventi ir dirbti Ukrainoje. 1996-ųjų rudenį Lietuvos prezidentas Algirdas Brazauskas, įtikintas kai kurių atsakingų Užsienio reikalų ministerijos pareigūnų, gana netikėtai iš Kijevo atšaukė ambasadoriaus pareigas einantį Romualdą Ramošką. Teikimą prezidentui dėl jo atšaukimo pateikė Lietuvos Respublikos vyriausybė. Užsienio reikalų ministru Vyriausybėje tuo metu dirbo Lietuvos demokratinės darbo partijos (LDDP) narys Povilas Gylys.

Ambasadorius R. Ramoška savo kadencijos metu Kijeve jau buvo išrinkęs sklypą būsimam Lietuvos atstovybės pastatui, kuris per keletą metų buvo pastatytas toje pačioje, R. Ramoškos išrinktoje vietoje, Buslivska gt. Nr. 21 – anksčiau buvusio Kijevo vaikų darželio su jo aplinka vietoje ir devynaukščiu pastatu prieš jį. Pastatą projektavo ir jo statybą vykdė Lietuvos architektai ir Užsienio reikalų ministerijos statybos skyrius. Mano galva, tai nebuvo labai tinkama vieta ambasadai, bet mano nuomonės jau niekas neklausė.

Vertėtų paminėti, kad pirmuoju, laikinai einančiu Lietuvos atstovu Ukrainoje buvo paskirtas iš Kauno kilęs Virgilijus Koryzna, kuriam pirmajam teko užmegzti diplomatinis santykius su Ukrainos užsienio reikalų ministerija. Jis buvo laikinasis reikalų patikėtinis. V. Koryzną paskyrė pirmasis Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministras Algirdas Saudargas. Pasikeitus vyriausybei ir po 1992 metų rinkimų daugumą parlamente sudarius LDDP, V. Koryzna buvo atšauktas iš pareigų, o į jo vietą paskirtas pramoninkų atstovas R. Ramoška. Kiek žinau, V. Koryzna vedė ukrainietę ir liko gyventi Kijeve.

Man teko būti trečiuoju Lietuvos atstovu Ukrainoje. Tuo metu, iš Kijevo, taip pat buvau Lietuvos atstovas ir Moldovijai, o nuo 2000 metų iki kadencijos pabaigos – Gruzijai (dabar – Sakartvelas). Tbilisyje kredencinius raštus įteikiau Gruzijos prezidentui, buvusiam SSRS užsienio reikalų ministru ir buvusiam SSRS komunistų partijos politinio biuro nariui Eduardui Ševardnadzei, vykdžiusiam Michailo Gorbačiovo užsienio politiką. Su griuvus SSRS E. Ševardnadzė tapo Gruzijos valdytoju, bet laikėsi sovietinių tradicijų. Net priimant užsienio šalių ambasadorius. Juos priimdavo kelis arba net dešimtį iš karto, kaip tai darydavo Kremliuje, valdant Sovietų Sąjungą M. Gorbačioviui. Ukrainos prezidentas priimdavo užsienio ambasadorius jau vakarietišku protokolu – po vieną.

Ukrainos nepriklausomybė

Ukraina pagal plotą yra didžiausia Europos valstybė, lenkianti Prancūziją. Suirus Sovietų Sąjungai joje gyveno beveik 52 milijonai žmonių, 2020 metais jų buvo mažiau, apie 44 milijonai, o dėl Rusijos sukulto karo ir didelės emigracijos jų dar gerokai sumažėjo. Vien per pirmąsias devynias karo dienas iš šalies emigravo 1,2 milijono gyventojų. Per pirmus karo metus iš Ukrainos pasitraukė apie aštuoni milijonai Ukrainos gyventojų. Skaičiai yra apytiksliai. Tikimasi, kad karui pasibaigus nemažai ukrainiečių grįš atstatyti savo šalies. Bet ar tai įvyks, sunku pasakyti.

1991 m. rugpjūčio 24 d. sovietinis Ukrainos parlamentas (ukr. *Verhovna Rada*) dar gyvuojant SSRS, vadovaujamas jos pirmininko Leonido Kravčiuko (1934–2022), paskelbė Nepriklausomybės deklaraciją, o gruodžio 1 d. buvo surengtas tautos referendumas dėl nepriklausomybės. Referendume gyventojai turėjo atsakyti į klausimą, ar jie pritaria Aukščiausiosios Rados priimtai Nepriklausomybės deklaracijai. 92,3 proc. dalyvavusių iš

84,2 proc. referendume registruotų piliečių atsakė taip. Net didelė dalis rusakalbių rajonų, įskaitant Krymą, nors ir nedidele dauguma, viršijančia 50 proc., pasisakė už Nepriklausomybės deklaraciją, t. y. už Ukrainos nepriklausomą valstybę.

Lietuva Ukrainą pripažino gana anksti – 1991 m. rugpjūčio 26 d., o Ukraina Lietuvą pripažino tą pačių metų gruodžio mėnesį. Diplomatiniai santykiai tarp Lietuvos ir Ukrainos buvo užmegzti 1991 m. gruodžio 12 d. Tą patį gruodį buvo išrinktas ir Ukrainos prezidentas. Juo tapo buvęs Aukščiausiosios Rados pirmininkas L. Kravčiukas, ilgametis Ukrainos komunistų partijos CK narys, tačiau tvirtas nepriklausomos Ukrainos šalininkas.

Pirmoji valstybė, pripažinusi Ukrainos valstybę, buvo kaimynė Lenkija. Antroji buvo Kanada, kurioje gyvena gana didelė ukrainiečių bendruomenė, apie 1,2 milijono. Ji susiformavo XIX amžiaus pabaigoje ir pasipildė Antrojo pasaulinio karo pabėgėliais iš Vakarų Ukrainos. Rusijoje iki karo gyveno apie trys milijonai ukrainiečių, o Rusijos karo su Ukraina metu dėl emigracijos ukrainiečių padaugėjo Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Vokietijoje. Dabar Jungtinėse Valstijose priskaičiuojama apie du milijonus ukrainiečių, o Vokietijoje – beveik milijonas pabėgėlių iš kariaujančios už savo laisvę Ukrainos.

Tarptautinės organizacijos pabėgėlių klausimais konstatavo, kad Rusijos karo Ukrainoje metu iki 2022 metų gruodžio išorines Ukrainos sienas kirto apytiksliai aštuoni milijonai Ukrainos piliečių. Apie penki milijonai Ukrainos piliečių buvo priversti palikti savo namus Ukrainos viduje dėl sugriautų namų, sunaikintos infrastruktūros ir kitokių Rusijos primesto karo baisumų.

Iš pradžių Ukraina Jungtines Amerikos Valstijas domino tik tiek, kad buvo branduolinė valstybė, – tokia ji tapo iširus Sovietų Sąjungai. JAV prezidentas Bilas Klintonas ir Rusijos prezidentas Borisas Jelcinas buvo vieningi dėl buvusių SSRS respublikų: kuo greičiau branduolinį ginklą perduoti Rusijai.

1994 m. gruodžio 5 d. Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos konferencijoje Budapešte branduolinės valstybės Rusija, JAV, Jungtinė Karalystė, Prancūzija, Kinija pasirašė branduolinio ginklo neplatavimo sutartį. Po jų sutartį pasirašė ir Ukraina, Kazachstanas bei Baltarusija. Iš jų branduolinis ginklas buvo išvežtas į Rusiją. Ukrainos teritorijoje sovietmečiu buvo dislokuota apie 1 900 branduolinio ginklo raketų nešėjų. Tačiau Ukraina neskubėjo atsisakyti branduolinės valstybės statuso ir prieš sutarties ratifikavimą parlamente pareikalavo kompensacijos bei saugumo garantijų. JAV prezidentas B. Klintonas, kuris jautė didelę simpatiją Rusijos prezidentui B. Jelcinui, vykdamas į Maskvą, užsuko į Kijevą ir paspaudė Ukrainos vadovybę, pareikšdamas, kad Ukrainos sutarties neratifikavimas neigiamai paveiks santykius su JAV. Ukraina iš JAV gavo 2,3 milijardo dolerių kompensaciją ir branduolinių valstybių, įskaitant Rusijos, saugumo garantijas. Kaip parodė vėlesni įvykiai, Rusija sutartį sulaužė, pradėdama karą prieš Ukrainą.

Ambasadų komanda ir jos rūpesčiai

Vėlyvą 1996 metų rudenį, baigiantis Seimo kadencijai, buvau pakviestas į Užsienio reikalų ministeriją pokalbio su ministru P. Gyliu. Jis žinojo, kad esu Seimo narys ir dirbu Seimo Užsienio reikalų komitete. Aukščiausiojoje Taryboje taip pat dirbau Užsienio reikalų komisijoje ir buvau išrinktas Lietuvos ir Lenkijos parlamentinės grupės pirmininku. Labiau domėjausi Lietuvos ir Lenkijos santykiais, tikėjausi padirbėti Lenkijoje. Tačiau ministras man pasiūlė važiuoti į Ukrainą ir užimti buvusio ambasadoriaus R. Ramoškos vietą. Aš sutikau.

Ambasadoriumi atstovauti Lietuvai Lenkijoje buvo paskirtas Antanas Valionis, vėliau tapęs užsienio reikalų ministru.

Vyriausybė, vadovaujama Mindaugo Stankevičiaus, pateikė pasiūlymą prezidentui A. Brazauskui, kuris pasirašė dekretą dėl mano paskyrimo į Ukrainą, prieš tai suteikęs

žodinę instrukciją ir pabrėžęs Ukrainos valstybės svarbą santykiuose su Lietuva. Pagal protokolą buvo gautas Seimo Užsienio reikalų komiteto pritarimas ir užklausta Ukrainos užsienio reikalų ministerija, ar ji neprieštaraujanti naujo ambasadoriaus atvykimui į Ukrainą. Ukraina gana greitai atsakė teigiamai. Kitaip sakant, Ukrainos užsienio reikalų ministerija atsiuntė savo agremaną (pranc. – *agrement*, liet. – pritarimas). Tuo užsibaigė formalūs mano paskyrimo ambasadoriumi reikalai. Tuo pačiu buvo suteiktas diplomatinis nepaprastojo ir įgaliotojo ministro rangas. Vėliau, jau dirbant Šveicarijoje, prezidentas Valdas Adamkus suteikė diplomatinį nepaprastojo ir įgaliotojo ambasadoriaus rangą – aukščiausią diplomatinį rangą, kurį gali turėti diplomatas. Rangas yra daugiau simbolinis, nesuteikiantis jokių privilegijų.

Į Kijevą važiuovome kartu su ambasados darbuotoju Klaudijumi Gurtaju, kuris vairavo pagyvenusią ambasados „Volvo“. Kelionė truko apie aštuonias valandas. Kadangi turėjome diplomatinį pasą ir automobilis buvo su diplomatiniais numeriais, sutaupėme gerą valandą, o gal net dvi, nes nereikėjo stovėti eilėse pasienyje su Baltarusija ir iš Baltarusijos į Ukrainą. Klaudijus gerai išmanė skubaus pasienio kirtimo taisykles ir puikiai pažinojo trijų milijonų gyventojų Ukrainos sostinę Kijevą. Jis buvo vedęs ukrainietę, vaikus auklėjo lietuviška dvasia ir stropiai tvarkė visą ambasados ūkį, buvo savotiška ambasados siela, jungianti vietinius ukrainiečius ir lietuvius.

Lietuvos ambasada buvo įsikūrusi M. Gorkio gatvėje, netoli Kijevo universiteto ir didžiulio paminklo ukrainiečių nacionaliniam didvyriui poetui Tarasui Ševčenkai.

Ambasados patalpos buvo gana kuklios, sakyčiau, net skurdokos, su atskiru įėjimu iš kiemo į konsulinį biurą, kurį „valdė“ konsulas Edminas Bagdonas (1963–2021), vėliau tapęs prezidento Valdo Adamkaus patarėju. Jis padarė puikią diplomato karjerą, buvo ambasadoriumi Italijoje, Baltarusijoje Izraelyje ir kitur. Deja, klastinga liga gerokai per anksti nutraukė jo gyvenimą.

Patarėju ekonominiams reikalams dirbo Regimantas Jablonskas, aktyvus diplomatas, gerai išmanęs ekonominius Ukrainos ir Lietuvos santykius bei jų sudėtingą specifiką. Vėliau jis tapo ambasadoriumi Kazachstane. Kurį laiką ambasadoje dirbo Polinaras Čižauskas. Jonas Mažeika, pakeitęs Polinarą, profesionaliai kuravo politinius reikalus bei kultūrą. Neseniai, 2022 metais, jis buvo paskirtas ambasadoriumi Norvegijoje.

Finansinius reikalus tvarkė itin sąžininga ir stropi Virginija Aleksukienė, ištekėjusi už gabaus ukrainiečio filosofo iš Kijevo akademinės bendruomenės. Sekretore dirbusi lietuvė Vitalija, taip pat buvo ištekėjusi už ukrainiečio. Ukrainiečių „desantas“ ambasadoje šauniai dirbo Lietuvos valstybės naudai.

Prieš trisdešimt metų veikusi mūsų ambasada Kijeve stokojo gerų kompiuterių, o buvęs ambasadorius buvo pasiskolinęs du ar tris modernius kompiuterius iš Lietuvos pramoninkų asociacijos pirmininko Bronislovo Lubio. Mano prašymą padovanoti kompiuterius ambasadai B. Lubys patenkino ir ambasada bei Užsienio reikalų ministerija šiek tiek praturtėjo.

Tarp Lietuvos ir Ukrainos buvo vizinis režimas, todėl kiekvieną darbo dieną prie mūsų ambasados konsulinio skyriaus išsirikiudavo nemaža lietuviškos vizos laukiančiųjų eilė. Konsulinis skyrius visada turėjo daug darbo. Reikėjo atidumo priimant valiutą (JAV dolerius) už išduotas vizas ir tą valiutą persiunčiant į Vilnių. Atlyginimus ambasados darbuotojai taip pat gaudavo JAV doleriais.

Ukraina paskutiniajame XX amžiaus dešimtmetyje

Mano kadencijos Ukrainoje metu (1996 m. gruodis – 2001 m. rugsėjis) Kijevo gatvėse labiau girdėjosi ne ukrainiečių, o rusų kalba, nors dauguma kijeviečių save laikė ukrainiečiais. Ukrainiečiai sudarė 78 proc. visų šalies gyventojų, o 17 proc. laikė save rusais

(Visuotinės lietuvių enciklopedijos duomenys). Paskutiniaisiais sovietiniais metais Ukrainoje vyko stipri rusifikacija, mažėjo ukrainietišku mokyklų, daugėjo rusiškų, ypač pietiniuose ir rytiniuose šalies rajonuose. 1989 metais Donecke buvo uždaryta paskutinė ukrainiečių mokykla. Dabar kalbinė situacija iš esmės pasikeitusi. Ukrainiečių kalba tapo vyraujančia visoje šalies teritorijoje. Jos teko mokytis daugeliui valdininkų, net ministrams ir premjerams, kurie buvo kilę iš rytinių Ukrainos rajonų.

Visai kitaip buvo Vakarų Ukrainoje. Tiek miestuose, tiek kaimuose rusiškai kalbant beveik nesigirdėjo. Ta kalba čia buvo nepopuliari, tačiau parduotuvėse ar kitose viešose vietose į rusų kalbą nebuvo žiūrima priešišškai, greičiau – praktiškai. Tai teko asmeniškai patirti.

Tikintieji buvo ir tebėra pasidaliję į keletą pagrindinių konfesijų. Didžiausios buvo Ukrainos stačiatikių bendruomenė ir Maskvos patriarchato stačiatikių bendruomenė. Maskvos patriarchato stačiatikiams priklausė nemažai Ukrainoje esančių šventyklų, vienuolynų, pagrindinės Kijevo šventosios vietos, garsioji Kijevo Pečorų laura. Be jų, buvo Ukrainos autokefalinė stačiatikių Bažnyčia, patriotiškai nusiteikusi ir daugiau remiama inteligentijos ir dalies tikinčiųjų. Vakarų Ukrainoje dominuoja unitų ir katalikų bendruomenės.

Kijeve buvo ir evangelikų liuteronių bei katalikų Šv. Aleksandro bažnyčia, į kurią per šventes rinkdavosi kijeviečiai katalikai, lenkų bendruomenė ir lietuviai. Tiesa, jie neturėjo lietuvių kunigo. Pamaldas laikydavo latvis, prastai mokantis lietuviškai. Manęs lietuviai katalikai prašė tarpininkauti, kad iš Lietuvos būtų atsiųstas lietuvis kunigas. Buvau dėl to susitikęs Vilniuje su Jo eminencija kardinolu Audriu Juozu Bačkiu. Tačiau jis pažadėti negalėjo, sakydamas, kad yra sunku surasti kunigą, norintį važiuoti į Europos rytus, konkrečiai į Ukrainą. Per prievartą siūsti negalys. Lietuviai kunigai mielai važiuoja į Vakarų ar į JAV, – sakė kardinolas. Dabar Kijeve yra lietuvis kunigas. Tai arkivyskupas Vatikano nuncijus Visvaldas Kulbokas, atsiųstas popiežiaus atstovauti Vatikanui Ukrainoje. Arkivyskupas nepabūgo karo ir net per rusų apšaudymus liko Kijeve, patikėdamas savo likimą Dievui. Manau, kad jis bus popiežiaus įvertintas ir taps penktuoju lietuviu kardinolu per visą Lietuvos istoriją.

Mano kadencijos metu ukrainiečiai nebuvo lengvi verslo ir politikos partneriai. Lengvai pažadėdavo, bet sunkiai tesėdavo. Šalyje buvo išbujojusi korupcija. Norint sutvarkyti verslo reikalus, reikėjo turėti „stogą“ jėgos struktūrose arba aukštą valdininką ministerijoje. Neretai buvo pažadama, bet nedaroma, kas pažadėta.

Manau, kad dabartinė, jaunesnioji ukrainiečių karta yra labiau europietiška ir mažiau korumpuota, nei buvo prieš 20–25 metus. Spaudžiant Europos Sąjungai ir JAV padėtis šioje srityje po truputį gerėja. Pirmaisiais posovietiniais metais daug eilinių piliečių skurdo, vyko laukinė privatizacija, kuria sumaniai naudojosi buvęs komunistinis ir komjaunimo aktyvas ir aukštas pareigas sovietų Ukrainoje turėję valdžios žmonės. Socialiniai skirtumai buvo didžiuliai, pasitaikydavo banditizmo atvejų. Man atvykus ir jau apsigyvenus Kijeve, netoli mano gyvenamos vietos, beveik centre, prie savo buto buvo nušautas Ukrainos centrinio banko valdytojas. Didelį atgarsį sukėlė žymaus ir drąsaus žurnalisto, nepabūgusio kritikuoti aukščiausią valdžią, Georgijaus Gongadzės nužudymas. Jį nužudęs Kijevo policijos viršininkas buvo nuteistas tik po keleto metų. Ir vėliau žurnalistai bei aktyvūs politikai kentėjo nuo užsakomųjų žmogžudysčių arba terorizavimo.

Šalį valdė prezidentas Leonidas Kučma, buvęs Aukščiausiosios Rados narys ir stambios gamyklos direktorius. Jis buvo išrinktas tiesiogiai, visuotiniu balsavimu 1994 metų vasarą, vėliau perrinktas antrai kadencijai. Jam įteikiau savo kredencialus, pasirašytus Lietuvos prezidento ir užsienio reikalų ministro.

Ukrainos prezidento galios buvo kur kas didesnės nei Lietuvos ar Lenkijos prezidentų, su kuriais L. Kučma gerai sugyveno, ne kartą lankėsi kaimyninėje Lenkijoje ir Lietuvoje.

Lietuvos prezidentą A. Brazauską, kurį Kučma asmeniškai labai gerbė, pakviesdavo pamedžioti Ukrainos miškuose. L. Kučma dalyvavo trišaliuose susitikimuose su Lenkijos ir Lietuvos prezidentais. Tačiau apie integraciją į Vakarų struktūras jis nekalbėjo, pasisakė už Ukrainos neutralitetą, laviravo tarp Maskvos ir Vakarų. Reformos ėjosi sunkiai ir labai lėtai. Tačiau užsienio politiką pavedė tvarkyti provakarietiškam diplomatai Borisui Tarasiukui. Šis stengėsi pasukti Ukrainos užsienio politiką suartėjimo su Vakarais keliu, nepasidavė Rusijos spaudimui, rūpinosi, kad ji nevilkintų sienos delimitacijos ir demarkacijos. Rusija sienos su Ukraina nustatymo procesus vilkino specialiai.

Kariuomenėje buvo išlikusi sovietinė tvarka. Tankų gamykla Charkove, kurioje teko būti, stovėjo apytuštė, užsakymų neturėjo. Ukrainos gynybos ministras, apsilankęs Lietuvoje, stebėjosi mūsų kariuomene, kareivinėmis ir tuo, jog kariai gali rinktis maistą, pripažino, kad jų armijai dar toli iki lietuviškos ir skundėsi menku Ukrainos armijos finansavimu.

Aukščiausiojoje Radoje veikė kelios frakcijos, tarp jų ir komunistų, atvirai promaskvietiška, bei socialistų, bandžiusių tapti socialdemokratine partija, bet nesėkmingai, taip pat ir kitokių radikalių ir mažiau radikalių politinių jėgų. Tokių, kurie pasisakytų už vakarietišką kryptį, nebuvo daug, bet jie buvo aktyvūs savo kalbomis ir gąsdino Maskvą. Lenino paminklas miesto centre jiems kol kas nekliudė ir net sulaukdavo komunistinių gėlių. Apskritai, Lenino paminklų buvo kone kiekviename mieste ir miestelyje. Jų neliko prasidėjus Oranžinei revoliucijai.

XX a. paskutiniajame dešimtmetyje Lietuvos politikai Ukrainoje dažnai nesilankydavo. Tačiau su oficialiu vizitu Kijeve ir Lvove pabuvojo Lietuvos prezidentas A. Brazauskas, kurį lydėjo būrelis menininkų ir garsūs aktoriai, žinomi ir visoje Ukrainoje – Regimantas Adomaitis ir Juozas Budraitis. Jais itin žavėjosi prezidento L. Kučmos žmona, stengėsi visur juos lydėti ir rodė dėmesį.

Kijevo aplankė ir tuometinis Lietuvos Seimo pirmininkas Vytautas Landsbergis. Būdamas Kijeve, be oficialių susitikimų panorą aplankyti „Lietuvių pilies“ liekanas, tiksliau piliakalnį, ant kurio kadaise stovėjo lietuvių pilis. Vėliau ta vieta prieš puošnią Šv. Andrejaus stačiatikių baroko cerkvę miesto centre buvo pažymėta atminimo lenta, liudijanti ukrainiečiams ir jų svečiams, kad lietuviai Kijeve nuo Gedimino laikų turėjo savo pilį.

Lietuvos politikai revoliucinių kalbų tuo metu dar nesakė. Tiesą sakant, nebuvo kam jas sakyti, mitingų buvo nedaug, o jei ir buvo, tai gana negausūs, daugiausia organizuoti komunistų ar socialistų. Pasitaikydavo negausių eisenų ar patriotinio pobūdžio mitingų, primenančių 1918 metų nepriklausomybės kovas su bolševikais ir jų didvyrius, kovojusius prieš Rusijos ir Lenkijos okupaciją. Kuklių paminklų partizanams, kovojusiems prieš komunistinį režimą ir Ukrainos sukilėlių armijos (Ukrainos povstanska armija, UPA) kovotojams teko matyti tik Karpatų kalnų kaimuose. Net Lvove dar nebuvo paminklo ukrainiečių tautinio išsivadavimo kovų vadovui Stepanui Banderai (1909–1959), miesto centrinėje aikštėje stovėjo tik itin didingas paminklas T. Ševčenkai. Šiuo metu paminklų S. Banderai yra jau ne vienas ir ne tik Lvove, bet ir Ivano Frankovske bei kitur.

Rusijos karai prieš Ukrainą

Pagrindinė Rusijos karų prieš Ukrainą priežastis buvo ir yra sunaikinti Ukrainą kaip savarankišką, nepriklausomą valstybę arba ją paversti satelitine, nuo Rusijos priklausoma šalimi. Toks buvo Vladimiro Putino ir Rusijos imperialistų siekis, dėl to įsiveržta į Ukrainą 2014 metais, o po to ir 2022 m. vasario 24 d.

Vykstant revoliuciniams įvykiams imperinėje Rusijoje XX a. antrajame dešimtmetyje bolševikams pavyko nuslopinti ukrainiečių siekius įkurti ir sutverti Ukrainos valstybę ilgesniam laikui. Po kovų su bolševikais Ukrainos didžioji dalis buvo prijungta prie Rusijos ir septyniadešimt metų išbuvo Sovietų Sąjungos sudėtyje. Vakarinė Ukrainos dalis, ilgą

laiką buvusi Austrijos-Vengrijos imperijos dalimi, po Pirmojo pasaulinio karo 1921 metais buvo prijungta prie Lenkijos. Jos sudėtyje Vakarų Ukraina išbuvo iki 1939 metų, iki Antrojo pasaulinio karo pradžios. Tarpukariu Ukraina buvo rusinama, naikinama badu (holodomoras), kuri dabartinė Ukraina ir jos sąjungininkai, taip pat ir Lietuva pripažino genocidu. Ukrainos žemėje vyko didžiausi mūšiai, pareikalavę milijonų žmonių gyvybių. Iš SSRS tautų ukrainiečiai labiausiai nukentėjo tiek nacių Vokietijos įsiveržimo į SSRS ir į Ukrainą metu 1941–1943 metais, tiek nuo komunistinės valdžios pokario metais, kai ukrainiečių partizanai kovojo už šalies laisvę Karpatų kalnuose.

Sugriuvus Sovietų Sąjungai Ukraina gavo istorinę galimybę sukurti savo nepriklausomą valstybę. Valstybę, nepriklausomą nuo Rusijos. Demokratinę, Europos sudėtyje. Tokios valstybės nenori pripažinti dabartinė V. Putino Rusija. V. Putinas ukrainiečių nelaiko atskira tauta. Dėl to jis ir užpuolė Ukrainą, sulaužydamas visas tarptautines sutartis, garantuojančias Ukrainai laisvę ir nepriklausomybę. Dėl to Rusijos karas prieš Ukrainą yra toks žiaurus. Kai žudomi ne tik kariai, bet ir civiliai gyventojai, vaikai, seneliai.

2004 m. lapkritį įvyko trečiojo Ukrainos prezidento rinkimai. Į antrąjį turą pateko buvęs premjeras ir opozicijos lyderis provakarietiškas Viktoras Juščenka ir prorusiškas, Ukrainos rytų regionais besiremiantis Viktoras Janukovičius. Antrajame ture nedaug laimėjo V. Janukovičius, bet buvo apkaltintas rinkimų klastojimu. Visuomenei spaudžiant ir šalyje vykstant tautiniam judėjimo pakilimui bei neramumams, streikams, demonstracijoms (jie įgavo Oranžinės revoliucijos pavadinimą), Aukščiausiojo teismo buvo užginčyti rinkimų rezultatai ir paskelbti nauji rinkimai. Juos laimėjo Viktoras Juščenka, surinkęs apie 52 procentus balsų.

V. Juščenkos valdymo metais dar labiau sustiprėjo ukrainiečių tautinė savimone, plačiau imta vartoti ukrainiečių kalba, pirmą kartą po išstojimo iš SSRS ėmė didėti bendrasis vidaus produktas, sustiprėjo grivinos kursas, išryškėjo provakarietiška užsienio politika. Tačiau dėl ekonominių sunkumų vykdant reformas V. Juščenkos populiarumas smuko. Jo vadovaujamas judėjimas „Mūsų Ukraina“ rinkimuose į parlamentą gavo tik apie 17 procentų. Prezidentui V. Juščenkai buvo sunku gauti parlamento paramą. 2010 metais naujų prezidento rinkimų metu V. Juščenka surinko vos apie 5,5 proc. rinkėjų balsų ir liko šeštas. Rinkimus laimėjo prorusiškos orientacijos V. Janukovičius.

Valdant Ukrainą prezidentams L. Kučmai ir ypač V. Janukovičiui Rusijos vadovai galėjo būti ramūs dėl Ukrainos prezidentų orientacijos. Jie neketino vesti šalį į Vakarus ar prieš Rusijos valią stoti į Europos Sąjungą, juo labiau – į NATO. V. Janukovičių rinkimuose dėl prezidento kėdės 2010 metais tiesiogiai parėmė Rusija. Ir asmeniškai – V. Putinas. V. Janukovičius laimėjo rinkimus antrajame ture. Rusiją tenkino prorusiška naujojo prezidento pozicija. Nors negali sakyti, kad V. Janukovičius buvo Rusijos marionetė ir visada vykdė jos valią. Jis, kaip ir prezidentas L. Kučma, stengėsi laviruoti tarp Rusijos ir Europos Sąjungos ir kartais tai jiems pavykdavo, pavyzdžiui, pigesnėmis kainomis gauti naftos ir dujų. Tokia politika jų pačių buvo vadinama daugiavektore. Antra vertus, už energetinius išteklius Ukraina turėjo sumokėti sutartimis dėl Rusijos bazių Kryme ir Juodojoje jūroje. Tarp Rusijos ir Ukrainos dėl Rusijos karinių bazių Sevastopolyje buvo sudaryta dešimties metų sutartis. Rusija sutartį dėl bazių reikalavo sudaryti 25 metams ir savo reikalavimą pasiekė, tuo sukeldama pasipiktinimą tiek parlamente, tiek Ukrainos visuomenėje.

Ukrainos visuomenė, kuri buvo kur kas laisvesnė nei Rusijos, troško permainų, glaudesnių santykių su Europos Sąjunga, laisvo ir geresnio gyvenimo ir piktinosi didžiule korupcija šalyje, oligarchų savivale. Juo labiau, kad ir tarp Europos Sąjungos valstybių buvo jaučiami pokyčiai Ukrainos atžvilgiu, buvo net kalbama apie asocijuotos narystės statuso suteikimą. Buvo manoma, kad 2013 metais Vilniuje su Ukraina turėtų būti pasirašyta asociacijos sutartis (Lietuva tuo metu pirmininkavo Europos Sąjungai). Ukrainos prezidentas žadėjo

atvykti į Vilnių. V. Janukovičius į Vilnių atvyko, bet asocijuotos narystės sutarties su ES nepasirašė. Nepadėjo net ir Vokietijos kanclerės Angelos Merkel įkalbinėjimai.

Manoma, kad jis taip padarė spaudžiamas Rusijos. Ukrainos prezidentas prieš vizitą į Vilnių ukrainiečiams aiškino, neva sutartį pasirašys vėliau, nes Rusija yra itin svarbus prekybos partneris. Jai tenka trečdalis Ukrainos eksporto. Kaip rašė „Lietuvos Rytas“ (2013 11 30), Ukrainos prezidentą spaudė ne tik rusai, bet ir su Rusija susiję savi oligarchai. Jie prašė atidėti sutarties pasirašymą bent metams.

Grįžusio iš Vilniaus V. Janukovičiaus laukė nepatenkinta pilietinė Ukrainos visuomenė ir prasidėjusi Maidano revoliucija, kurios tikslas buvo nuversti korumpuotą V. Janukovičių ir jį remiančių oligarchų režimą. Įvyko ginkluoti susirėmimai tarp V. Janukovičiaus šalininkų ir opozicijos. Neapsieita be aukų. Maidano įvykių metu žuvo daugiau nei šimtas ukrainiečių. Jiems pagerbti Kijevo miesto centre sukurtas žuvusiųjų memorialas. Vakarų valstybių vadovai bandė taikiai išspręsti susidariusią valdžios krizę, bet nesėkmingai.

Galų gale prezidentas V. Janukovičius buvo priverstas bėgti iš Kijevo į rusakalbę Rytų Ukrainą, o iš ten – į Rusiją, kurioje rado prieglobstį ir tebegyvena iki šiol.

Euromaidano įvykiuose aktyviai dalyvavo ir materialiai juos rėmė vakarietišku pažiūrų oligarchas, milijardierius ir būsimasis prezidentas Petro Porošenka ir kai kurie kiti Ukrainos oligarchai. Su Maidano pagalba 2014 metais P. Porošenka buvo išrinktas Ukrainos prezidentu, nors anksčiau jis dirbo užsienio reikalų, ekonomikos ministru ir kitose valdžios struktūrose V. Janukovičiaus komandoje.

Tų pačių 2014-ųjų kovą Rusija pradėjo pirmąjį karą prieš Ukrainą. Ji be šūvio užėmė Krymą, nes Ukrainos kariuomenei nebuvo duotas įsakymas gintis. Tai buvo klaida, kurią vėliau pripažino Ukrainos vadovybė. Rusai įsiveržė į Donecko ir Luhansko sritis. Ukrainos kariuomenė tik dabar stojo ginti savo teritorijos. Kovose dėl Ukrainos žemių vientisumo per pusmetį žuvo apie 13–14 tūkstančių karių ir civilių. Beje, Krymas Ukrainos sudėtyje turėjo autonomijos statusą. 2014 metais Kryme gyveno apie 2,2 mln. gyventojų, iš kurių 67,9 proc. buvo rusai, apie 17 proc. – ukrainiečiai, apie 10 proc. – Krymo totoriai ir kt.

Pirmojo karo prieš Ukrainą metu Krymas ir dalis Donecko bei Luhansko sričių buvo prijungtos prie Rusijos. Jų, kaip ir Krymo prijungimo, tarptautinė bendruomenė nepripažino. Frontas tarp Rusijos ir Ukrainos kuriam laikui, tiksliau – aštuoneriems metams, stabilizavosi. Ukraina turėjo laiko pasirengti naujam gynybiniam karui, nes jautė ir žinojo, kad Rusija vėl rengiasi ją pulti.

Prezidento P. Porošenkos valdymo metu buvo užmegzti glaudūs santykiai su JAV ir kitomis Vakarų valstybėmis, buvo įvykdyta kariuomenės reforma, šalis pasisakė už įstojimą į ES ir į NATO. Visi šie žingsniai erzino Rusiją, kuri slapta ruošėsi naujam karui su Ukraina. Tačiau P. Porošenkos politika neįtikino didesnės dalies Ukrainos piliečių.

2019 metais prezidento rinkimus P. Porošenka pralaimėjo. Nauju Ukrainos prezidentu buvo išrinktas Volodymyras Zelenskis (g. 1978). Pirmaisiais valdžios metais V. Zelenskio politika nebuvo sėkminga, jo reitingai nukrito. Tačiau jis atkakliai tęsė P. Porošenkos užsienio, provakarietišką, politiką ir nepaisė Rusijos pretenzijų bei jos siekių išlaikyti Ukrainą Rusijos kontrolėje.

Kilus Rusijos karui prieš Ukrainą prezidentas V. Zelenskis nepasitraukė iš savo šalies, o liko Kijeve vadovauti Ukrainos valstybei ir priešintis okupantui. Jis tapo nacionaliniu Ukrainos didvyriu, kiekvieną dieną nuotoliniu būdu, per televiziją, bendraudamas su tauta, ją informuodamas apie įvykius fronte, teikdamas jai vilties Ukrainos pergale. Jo veiklą teigiamai įvertino ne tik ukrainiečių tauta, bet ir visas Vakarų pasaulis. Prezidento V. Zelenskio kreipimasis į pasaulio šalių parlamentus ir tų valstybių visuomenes pakėlė tiek prezidento V. Zelenskio reitingus Europoje ir pasaulyje, tiek supažindino pasaulį su pačia Ukrainos valstybe ir kovinga ukrainiečių tauta, ginančia savo žemes nuo okupantų.

Paskutinis Rusijos karas prieš Ukrainą?

2022 m. vasario 24 d. Rusija, nepaskelbusi karo, įsiveržė į Ukrainą, ketindama greit užimti Kijevą ir pastatyti savo marionetinę vyriausybę, ištikimą Kremlui. Apie galimą rusų kariuomenės įsiveržimą į Ukrainą vasario 24 d. iš anksto pranešė JAV prezidentas Džo Baidenas. Tą jis patvirtino būdamas Kijeve. Tačiau Ukrainos vadovybė, nenorėjusi kelti panikos, šios informacijos nepaskelbė visuomenei. Vokiečių žiniasklaidos duomenimis, apie galimą įsiveržimą jau prieš savaitę žinojo ir Vokietijos kancleris Olafas Šolcas, bet nei jis, nei kiti Vakarų lyderiai tuo nepatikėjo ir daugeliui iš jų rusų įsiveržimas buvo didžiulė staigmena. Tik ne JAV žvalgybai, kuri kartu su ukrainiečių vadovybe numatė, kad pradžioje rusai puls Kijevą ir tokiam puolimui buvo ruošiamas Ukrainos kariuomenė, kuri atrėmė rusus ir perėjo į kontrpuolimą. Savo visuomenei V. Putinas paskelbė, neva rusų kariuomenė nekariauja prieš Ukrainą, o vykdo specialią operaciją, siekdama denacifikuoti „brolišką“ ukrainiečių tautą, apginti stačiatikius, pašalinti „nacistinę“ Ukrainos vyriausybę ir „išlaisvinti“ rusų tautą Ukrainos žemėje. Tokia V. Putino demagogija Ukrainos žmonės ir juos ginanti ukrainiečių kariuomenė, žinoma, nepatikėjo.

Ukrainos kariuomenė atrėmė priešą Kijevo priemiesčiuose. Okupantų kariuomenė užimtose vietovėse pagarsėjo žiaurumu prieš vietinius civilius gyventojus. Prezidentas V. Zelenskis pranešė, jog pirmą karo dieną žuvo 137 ukrainiečiai ir daugiau kaip 300 buvo sužeisti. Ukraina paskelbė mobilizaciją, nutraukė diplomatinius santykius su Rusija ir kreipėsi į pasaulio visuomenę sustabdyti Rusijos karą prieš Ukrainą.

Ukrainiečių kariniai daliniai apgynė Kijevą. Rusų kariuomenė, patyrusi didelius nuostolius, buvo priversta pasitraukti. Prasidėjo kovos dėl Ukrainos rytų ir pietų regionų, dėl Donecko ir dėl Luhansko, Charkivo ir Zaporizės miestų ir apskričių. Prasidėjo karas, kuris tęsiasi jau metus. Žiaurus ir Ukrainą niokojantis karas su dešimtimis tūkstančių žuvusių ir sužeistųjų iš abiejų pusių. Kiekvieną dieną žūsta žmonės: kariai, moterys, vaikai, seneliai. Rusų kariuomenės žiaurumai karo pradžioje buvo tokie baisūs, kad Ukraina ir dalis kitų valstybių, taip pat ir Lietuva, juos įvardijo kaip ukrainiečių tautos genocidą. Žiaurumai prieš civilius gyventojus ypač pasireiškė Kijevo srities Bučos gyvenvietėje ir Mariupolyje.

JAV žvalgybos duomenimis, per metus nuo karo pradžios Rusija neteko apie 200 tūkstančių karių. Kiek žuvo ukrainiečių, nėra skelbiama, bet karo ekspertų nuomone, Ukrainos nuostoliai gali būti taip pat nemaži. Antra vertus, siekiant propagandinių tikslų duomenys apie žuvusiųjų skaičių gali būti sąmoningai padidinami arba sumažinami. Todėl juos dera vertinti kritiškai, pasitelkiant keletą šaltinių. Galiausiai tikras žuvusiųjų bei sužeistųjų skaičius paaiškės tik karui pasibaigus.

Tačiau akivaizdu, kad Rusija neįvertino Ukrainos kariuomenės pasirengimo, ryžto ir valios, o svarbiausia – moralinio nusiteikimo apginti savo šalį. V. Putino Rusija neįvertino ir didžiulės Vakarų pagalbos, jos solidarumo, aprūpinant Ukrainą materialiai, finansiškai ir moderniais ginklais, palengvinančiais jos gynybą. Didžiausią paramą suteikė Jungtinės Amerikos Valstijos, tapusios Vakarų valstybių ir visos Vakarų civilizacijos lydere kovoje už Ukrainos laisvę ir nepriklausomybę. JAV sugebėjo sutelkti ne tik NATO šalis, bet ir demokratines valstybes, nepriklausančias Aljansui, – apie 50 pasaulio valstybių, pasiryžusių remti Ukrainą. JAV Kongreso duomenimis, paskelbtais 2023 m. kovo 29 d., JAV Ukrainai suteikė 100 milijardų finansinę paramą.

Beveik visos Vakarų Europos šalys sugebėjo atsijungti nuo Rusijos energetinių resursų – akmens anglies, naftos ir dujų. Jos įvedė Rusijai sankcijas, kurios gerokai susilpnino Rusijos ekonomiką, izoliavo ją nuo Vakarų pasaulio.

Europos Sąjunga paskelbė, kad Ukrainai suteikiamas kandidatės į Europos Sąjungą statusas. Milžinišką pagalbą, siekiančią kelias dešimtis milijardų dolerių, Ukrainai suteikė

Europos Sąjunga, pažadėjusi nepalikti Ukrainos vienos ir „ginti vakarietiškais ginklais tiek, kiek reikės“.

Tačiau NATO šalys, vadovaujamos Jungtinių Amerikos Valstijų, remiančios ginklais ir teikiančios žvalgybinę informaciją, nėra pasirengusios stoti ginklu su savo kariais prieš Rusiją, nes baiminamasi karinių veiksmų išplėtimo ir atominio ginklo panaudojimo prieš Ukrainą ar kokią nors NATO valstybę. Atominio ginklo panaudojimas reikštų trečiojo pasaulio galimybę ir mūsų europinės civilizacijos pabaigą. Taip mano dalis ES ir JAV strategų.

Dera pažymėti, jog dalis ES valstybių energetiniu požiūriu vis dar priklauso nuo Rusijos. Su jos pagalba statomos arba jau veikia atominės jėgainės Bulgarijoje, Suomijoje, Slovakijoje, Čekijoje, Vengrijoje. Jos aprūpinamos branduoliniu kuru iš Rusijos.

Vengrija, būdama NATO ir ES šalimi, dažnai nesilaiko solidarumo politikos dėl ginklų tiekimo Ukrainai. Kai kurios kitos ES šalys taip pat neretai nesilaiko solidarumo politikos kitų ES šalių atžvilgiu. Antra vertus, Vidurio Rytų Europos šalys vis labiau ir dažnai besąlygiškai remia Ukrainą, tiekdamos Ukrainos kariuomenei vakarietiškus tankus ir net rusiškus naikintuvus. Taip pirmosios padarė Lenkija ir Slovakija.

Vakarų valstybės, tiekdamos Ukrainai pakankamai daug įvairios šiuolaikinės ginkluotės, kariaujančios Ukrainos poreikius vertina rezervuotai ir atsargiau, galvodamos ir apie savo interesus, kurie neapsiriboja vien Europos reikalais. Pavyzdžiui, vasario 25 d. JAV prezidentas J. Baidenas į Ukrainos prašymą duoti jai ne tik šiuolaikinių tankų, bet ir vakarietiškų naikintuvų, atsakė, esą Amerikos karinių ekspertų nuomone, tiekti Ukrainai dabar naikintuvus nėra tikslinga, nes jie, pasak JAV prezidento, nepadės Ukrainai pavasario ir vasaros puolime prieš agresorių. Kai kurios Vakarų šalys, pavyzdžiui, Prancūzija, yra linkusios derėtis su Rusija, nes jos interesai kertasi su Rusija kai kuriose Afrikos šalyse, ypač Malyje, iš kurio prancūzai perka uraną savo atominėms elektrinėms. Visa Prancūzijos energetika remiasi keliomis atominėmis jėgainėmis.

Vakaruose, taip pat ir Turkijoje, o pastaruoju metu ir Kinijoje pasigirsta balsų apie būtinumą baigti karą. Tačiau apie karo pabaigą nekalba pati Rusija, kuri karą pradėjo ir okupavo dalį Ukrainos žemių. Ukrainai bet kokia taika nėra priimtina. Ji sutinka tik su tokia taika, jei Rusija pasitrauks iš okupuotų žemių. Baltijos šalys, taip pat ir Lietuva, kaip ir Lenkija, besąlygiškai remia Ukrainą ir jos požiūrį į galimas derybas ir taiką su Rusija, dažnai nepitaria atsargiai Vakarų šalių politikai, net kritikuoja ją.

Prezidento Džordžo Bušo administracijoje dirbusi JAV saugumo specialistė Angela Stent interviu vokiečių žurnalui „Spiegel“ teigė, kad „apie derybas ar laikiną karinių veiksmų sustabdymą nė viena pusė negalvoja“. Kol kas negalvoja. V. Putino rusai vis dar mano, kad jie gali užvaldyti visą Ukrainą. Ukrainiečiai yra pasirengę toliau kovoti ir neatiduoti nė gabalėlio savo valstybės teritorijos. Ir, žinoma, šiuolaikiniais vakarietiškais ginklais nugalėti Rusijos kariuomenę. Ukraina ir NATO šalys tiki Vakarų civilizacijos pergale prieš barbarišką, imperinę, karo žiaurumus nešančią Rusiją. Jie tiki Ukrainos pergale prieš Rusijos skleidžiamą blogį. Tokia perspektyva tiki ir Lietuva, teikianti visokeriopą pagalbą didvyriškai kovojančiai Ukrainai. Per metus Lietuva suteikė karinės pagalbos, amunicijos už daugiau kaip 400 milijonų eurų. Didžioji Lietuvos gyventojų dalis suvokia, kad Ukrainos pergalė prieš Rusiją reikš ir visos Europos, taip pat Lietuvos ir Vakarų civilizacijos pergalę ir taip sustabdys galimą Rusijos agresiją prieš kaimynines šalis bei Europos Sąjungos valstybes.

UKRAINOS ATEITIS

OLEKSIJŲ ARESTOVIČIŲ LAIDOJE „NEREDAGUOTA“ KALBINA ŽURNALISTAS EDVINAS JUSYS

Edvinas Jusys. *Sveiki visi, toliau tęsiame Neredaguota pokalbius. /.../*

Taigi, Oleksijau, kaip minėjau savo žiūrovams, Lietuvoje esate ypatingas svečias, kurio pristatyti nereikia, bet vis tiek aš jus pristatysiu. Todėl pirmas klausimas – kaip jus pristatyti?

Oleksijus Arestovičius. Tiesiog Oleksij Arestovič, to užtenka.

Gerai. Šiuo metu jūs turite daug laisvo laiko, neturite jokio vadovo. Ką veikiate? Kaip klostosi jūsų karjera, asmeninis gyvenimas?

Paradoksalu, bet po atsistatydinimo darbo atsirado dvigubai daugiau. Kaip tai įprastai ir būna. Aš vis dar dirbu kontrpropagandos, informacinės kovos srityje ir užsiimu kitais darbais, apie kuriuos viešai net negalėčiau kalbėti.

Taigi jūs einate ta pačia linkme?

Absoliučiai. Niekas nepasikeitė, tik atsirado priešdėlis *eks-*. O šiaip viskas tas pats.

Su jumis norėčiau pakalbėti apie Ukrainos, mūsų regiono, Europos ateitį. Visi, kurie klausosi jūsų tinklalaidžių įvairiose platformose rusų kalba, išgirdo daug įdomių jūsų įžvalgų apie Ukrainos vystymąsi ir Ukrainos poziciją Europoje. Gal galėtumėte trumpai apibendrinti, kokią jūs matote Ukrainos ateitį? Suprantama, mūsų regione visi laukia Ukrainos pergalės, o Vakarų pagalba nėra tokia didelė, kokios Lietuvos, Lenkijos ir kitų šalių žmonės norėtų. Kokią jūs matote baigtį? Kai kurie mano, jog konfliktas sustings ir Ukrainai teks sėsti prie taikos derybų stalo.

Mums vis dar yra iškilusi didelė grėsmė, kad mes laimėsime karą, bet nelaimėsime taikos. Ką turiu omenyje? Mes galime laimėti mūšio lauke, nors ir tai dar nėra vienareikšmiška, dar teks kovoti. Kontrpuolimas greičiausiai neišlaisvins visų mūsų teritorijų. Mes atkovosime daug teritorijų, grįšime bent jau į vasario 23 d. ribas, tačiau tai dar ne viskas. Mums taip pat teks ilgai diskutuoti su Vakarų šalimis, su mus palaikančiomis šalimis apie tai, ar turėtų jos mums toliau padėti, kad mes ginklu atgautume Krymą, Donecką, Luhanską. Arba mums siūlys kalbėti apie taiką, kad grįžtume į karo pradžios būseną. Neseniai – už vakar – buvo paskelbtos naujos apklausos, pagal kurias 92 proc. mūsų gyventojų palaiko visos teritorijos išlaisvinimą ginklu. Mūsų valdžia ir piliečiai yra vieningi šiuo klausimu, todėl, žinoma, kovosime iki galo. Kiekviena Rusijos kariuomenės buvimo mūsų teritorijoje diena – tai nauja Buča. Negalime jų palikti savo teritorijoje, nes jie mobilizuoja mūsų žmones, atima resursus ir naudoja juos prieš mus. Tai bus pirmas išbandymas – ar antram kontrpuolimui Vakarami duos mums resursų.

Kiek, jūsų nuomone, prireiks kontrpuolimų, o gal užteks vieno?

Manau, kad per du kontrpuolimus mes susitvarkysime. Na, yra ir liūdnas scenarijus, pagal kurį mums prireiktų ir trečio kontrpuolimo, bet po trečio – tikrai viskas. Iki Maskvos mes, žinome, neisime, bet savo teritoriją išlaisvinsime.

Dabar įsivaizduokime, kad karą mes laimėjome. Ne paslaptis, jog turime daug vidinių problemų. Silpna ekonomika, korupcija, iki šiol – objektyviai kalbant – dvylika milijonų perkeltų asmenų. Ekonomika vos kvėpuoja. Sugriautos gamyklos, infrastruktūra. Taigi laimėjusi Ukraina yra korupcijos skylė Europoje. Silpna, nereformuota ekonomika, iš Europos negrįžtantys pabėgėliai. Išskirtos šeimos, bandymai išvogti Europos pagalbą. Aš specialiai kalbu apie tas grėsmes, kurias kartais vardija mūsų kritikai. Pasirenkame blogiausią scenarijų ir žiūrime, kas iš to išeis. Ir išeina taip, kad milijonas du šimtai mūsų

karių, mūsų gynėjų grįžta, o daugeliui net nėra kur grįžti. Visi jie kenčia nuo potrauminio sindromo. Visi gyventojai turi didelių psichologinių problemų. Mes turime tik dvi išeitis: arba susikaupiame ir darome daugiau, negu darėme, kol gynėmės, ir paverčiame savo šalį kylančia ekonomika, atvira bendruomene, arba mes pralaimime. Tai būtų katastrofa, nes karą laimėjome, o taiką pralošiame. Tai būtų dar didesnis smūgis, nei pralaimėjimas kare, kai netektume dalies teritorijų ir taip toliau. Tada dar turėtume jėgų kovoti antrame kėlinyje dėl išsilaisvinimo. O dabar jeigu mes viską laimime, bet nesunitvarkome – tai bus sunku... Todėl manau, kad po karo ateisiantis rekonstrukcijos periodas yra sudėtingesnė užduotis nei pergalė kare. Ir nesvarbu, kokio sudėtingumo užduotis bus pergalė kare, nes mums reikės kovoti ne su Kremliaus bepročiais, o su savo asmeninėmis silpnybėmis ir trūkumais. Tai yra sudėtingiau.

Mes turime tris pagalbininkus. Pirma – kelias į Europos Sąjungą; antra – kelias į NATO; trečia – pagrindinė ukrainiečių baimė, kad mes grįšime į tą pačią šalį, kokią turėjome iki vasario 23 d. Mes norime kitos šalies – mažiau korupcijos, daugiau laisvės, ekonominės politikos pokyčių, šalies raidos politikos pokyčių. Mes norime tapti sėkminga pasaulio šalimi – kaip Singapūras, Azijos tigras, kaip Lenkija. Taip, kaip Baltijos šalys sugebėjo sugriauti tas lemtingas ilgo buvimo SSRS dalimi pasekmes. Mes išsiugdėme pasyvios korupcijos mentalitetą ir kitus dalykus. Taigi tai yra itin sudėtinga užduotis, reikalaujanti iš žmonių psichologinių pokyčių. Todėl labai svarbu išnaudoti emocinę karo traumą – kad veiktume principu „daugiau niekada“ ir pakeistume šią situaciją. Ir pasikeistume psichologiškai. Tai yra sudėtingiau, nei laimėti kare.

Esama nuomonės, kad karas turi baigtis iki JAV prezidento rinkimų. Ar jūs manote, kad šis barjeras arba laiko žymė turės kokios nors įtakos?

Dėl šio karo buvo daug skaičiavimų. Pavyzdžiui, kad Ukraina tris dienas neišsilaikys, kad mes negalėsime įvykdyti pirmo, antro kontrpuolimo, kad Chersono ir Charkivo niekada nebeatgausime, Kyjivas kris ir taip toliau. Visa tai geri pasvarstymai, bet be abejonės rinkimai – iš pradžių partijų kandidatų rinkimai šių metų spalį... lapkritį – tai labai rimtas veiksnys, į kurį reikės orientuotis. Kiekvieno kandidato į JAV prezidentus klaus nuomonės apie Ukrainos karą, jo baigtį. Žmonės spėlioja, o gyvenimas nusprendžia. Niekas čia neišku. Galbūt Kremliuje – vieni planai, Kinijoje – kiti. Nors ir labai norėtume baigti karą dar šiais metais, dar pamatysime, kaip viskas bus.

Tai, jūsų nuomone, nėra jokio skirtumo, kuri politinė jėga nugalės JAV – respublikonai ar demokratai? Jūs vis tiek gausite reikiamą pagalbą?

Jie tęs savo retoriką: „Tai ne mūsų karas.“ Tai yra bandymas žaisti branduoliniu Donald Trampo elektoratu, kurie dažnai laikosi pozicijos: Amerika – aukščiau visų. Tai ir yra priekaištas demokratams, kurie neva pernelyg dosniai dalija pinigus. Respublikonas Ronis De Santis palaikė šią retoriką, bet užvakar jis pareiškė ką kita. Kodėl? Todėl, kad kai kalbama apie Rusijos ir Kinijos suartėjimą, Ukraina jau negali būti neutrali ir ji negali likti be pagalbos. Jie tai supranta ne iš mūsų perspektyvos, bet iš savo. Jie negali palikti Europoje didžiulės pilkosios zonos tarp Europos ir Rusijos–Kinijos sąjungos, turint omenyje tai, jog mes esame pats didžiausias saugumo donoras Europoje. Savo laukuose išguldėme pusę Rusijos kariuomenės. Po viso šito palikti neutralią vakarietiškais ginklais apginkluotą milijoninę kariuomenę, nugalėjusią Rusijos kariuomenę, negali nė vienas karo politikas. Dėl Ukrainos vyks sunki kova. Todėl aišku, kur Vakarai norėtų ir logiškai turėtų palikti Ukrainą – savo pusėje arba bent jau padaryti ją artimiausia sąjungininke, kad Kinija vienaip ar kitaip neįgytų įtakos Ukrainoje. Todėl Vakarai nelabai turi iš ko pasirinkti. Po karšto karo Ukraina negali likti neutrali.

Yra dar vienas didelis klausimas, į kurį Vakarai negali atsakyti, – ką daryti su Rusija? Jeigu ji grius, Kinija greičiausiai pasiims didžiąją jos dalį, įgis daug resursų, o to niekas

nenori. Egzistuoja Rusijos kaip balansinio veiksnio pasaulinėje saugumo architektūroje mintis.

Sibiro ir Artimųjų Rytų įsisavinimas buvo virš Sovietų Sąjungos galimybių. Ūkine prasme juos eksploatuoti neapsimoka. Tai yra per sudėtinga. Kinijai prireiks itin daug pastangų, kad visa tai įsisavintų. Manau, kad visos Kinijai reikalingos Rusijos teritorijos yra Tolimieji rytai ir Vladivostokas. Būtent tą jie ir pradėjo iš naujo žymėti savo žemėlapiuose. Aštuoni miestai ir uostas Ramiajame vandenyne – tai yra maksimumas. Visa kita... Kinija turi du trečdalius nenaudojamų savo teritorijų. Ir kol kas neatrodo, kad jie rengtųsi jas pradėti naudoti, nors jose kur kas palankesnės klimato sąlygos nei Sibire.

Tai jūs manote, kad Kinija neketina prisijungti Rusijos teritorijų?

Kinai nebandys primesti rusams jiems visiškai nepalankių susitarimų dėl elektros energijos tiekimo... Užgrobti teritorijų grynai mechaniškai jie nebandys. Jeigu Rusijas subyrės, didelis krūvis teks Baltijos šalims, Suomijai, Ukrainai, Lenkijai ir Baltarusijai – nuo taikdarių iki humanitarinio ruožo. Jos turės saugoti Europą nuo tų karų, kurie ten kils, – nuo pilietinių konfliktų, branduolinio ginklo. Mes turėsime daug darbo.

Ar galėsime vidinius Rusijos karus vadinti pilietiniais, ar tai bus tiesiog mafijų karai?

Pilietiniais – ne. Mafijų. Kažkas panašaus kaip dešimtajame dešimtmetyje, tik bus jau daug didesnė skalė. Valdžios ir turto likučių dalybos bus labai žiaurios, nes nelegalių ginkluotų būrių, tokių kaip vagnerininkai, egzistavimas rodo, jog dalis gyventojų jau yra pasiruošę tokiam karui.

Kaip manote, ar Vakarai išspręš šią Rusijos problemą? Tai čia, tai ten vis dar matyti veido išsaugojimo reiškinys. Kaip jie su tuo tvarkysis?

Putino režimo pabaiga jau buvo galutinai nuspręsta, kai jam išdavė arešto orderį. Su Putinu viskas aišku. Dabar klausimas – ką daryti su Rusija be Putino? Yra Kremliaus bokštai – yra liberalusis bokštas, yra opozicijos bokštas (sąlyginai – Aleksejaus Navalno), yra karo pajėgų bokštas. Jų tarpusavio santykiai gana sudėtingi.

Ar galime pavadinti Navalną bokštu?

Oligarchai nuspręš, kad jiems reikia taikytis su Vakarais. Kad jiems turi būti panaikintos sankcijos. Jie gali Navalną iškelti kaip Vakarams palankią figūrą. Mano manymu, pagrindinės nuotaikos Vakaruose yra šios: duoti Rusijai šansą po Putino tapti liberalia šalimi ir grįžti į pasaulinį darbų pasidalijimą bei tautų draugystę, į normalų gyvenimą.

O kaip dėl Rusijos teritorijos?

Manau, kad šiame etape niekas nesirengia jos atimti, nes tai provokuoja karštus susirėmimus. Kam to reikia? Bet aš esu skeptikas. Mes jau matėme Rusiją liberaliu veidu. Liberalusis Borisas Jelcinas bandė atimti Krymą pirmą kartą 1993–1996 metais. Liberalusis Jelcinas sušaudė parlamentą. Liberalusis Jelcinas nužudė daug Čėčėnijos gyventojų, savų piliečių. Liberalusis Jelcinas suklastojo 1996 metų rinkimus ir atvedė Putiną į valdžią. Štai liberalioji Rusija, todėl nelabai ja tikiu. Tačiau šansą jiems duoti teks. Vieną. Pabandyti dar kartą. O jeigu ne, tada jau teks kalbėti apie tvarkingas dalybas.

Jiems buvo duota daug šansų, bet jie tik įrodė, kad tai niekur neveda.

Tada reiks dalyti. Dalyti. Bet tai yra necivilizuotas procesas. Projektas. Ar Vakarai tam pasirengę – didžiulis klausimas.

Mes paminėjome Baltarusiją. Mūsų regione tai karšta tema. Akivaizdu, jog tas žmogelis šalį dabar valdo nelegaliai. Ir ne tik po pastarųjų rinkimų – bet jau dvidešimt metų. Vilniuje yra įsikūrusi opozicija, bet apie šią opoziciją nuomonės skirtingos, nes lyderių vyrai yra prokremliški, imperialistai. Mes girdėjome jų kalbas apie Krymą. Jūsų nuomonė skiriasi nuo oficialios Ukrainos valdžios nuomonės. Nėra jokių oficialių santykių tarp Sviatlano Cichanouskajos ir [Ukrainos] prezidento kanceliarijos, bet jūs kalbate, jog reiktų užmezgti santykius. Kaip į tai žiūrėte? Lietuvoje atsargesni žmonės

samprotauja, kad tai tik strateginis žaidimas, kad tai galėtų būti šeštoji kolona ar kas nors panašaus.

Ukraina nepripažino Lukašenkos Baltarusijos prezidentu, bet pripažįsta, jog jis kontroliuoja šalį. Mūsų interesas tėra tas, kad Baltarusija šiuo metu neįsiveltų į karą. Mes nenorime, kad Ukraina užmuštų bent vieną baltarusį, nepaisant to, kad Lukašenkos režimas dalyvauja kare prieš Ukrainą. Iš Baltarusijos teritorijos atskrieja raketos, Baltarusijos teritorijoje rengiami Rusijos kariai, Baltarusijos teritorija naudojama aviacijai, kuri mums grasina ir taip toliau. Bet mes nedarome nieko, kas įtrauktų Baltarusiją į karą. Tai yra labai sudėtingas žaidimas. Geopolitinis. Mes turime veikti tarp Scilės ir Charibdės, turime parodyti baltarusams, jog nelaikome Lukašenkos teisėtai išrinktu prezidentu, bet, antra vertus, turime neprovokuoti Lukašenkos įsivelti į karą. Tai sudėtinga istorija ir ji įgyvendinama sudėtingais metodais. Kadangi esu neoficialus asmuo, galiu kalbėti šiek tiek daugiau nei valdžia. Mano nuomone, Baltarusijai nėra kur dėtis – gerąja prasme. Lukašenka darys viską, kad Putinas jo neprarytų. Jis stengiasi balansuoti per Kiniją. Ne paslaptis, jog už kulisų jis veda derybas su Vakarais dėl sankcijų, jo ateities. Baltarusijoje vyksta sudėtingi procesai. Ten trečdalis palaiko Lukašenką, trečdalis yra radikalčiai priešingai nusiteikę, dar trečdalis – per vidurį.

Analitikai Baltarusiją vertina štai taip: „Mes nematėme iš jų pusės jokių integracijos į Vakarų ženklų. Jiems nusibodo Lukašenka, bet nėra jokių ženklų, jokių kalbų, kad jie nori prisijungti.“

Valdant Lukašenkai tai neįmanoma, nes Baltarusija žais su Kinija ir Rusijos Federacija, bet juk kada nors Lukašenkos valdymas pasibaigs, o Baltarusija ir baltarusiai liks, tiesa? Manau, kad pagrindinės užduotys yra šios: pirma, neleisti įvelti Baltarusijos į karą ir, antra, neleisti, kad ją prarytų Rusijos Federacija. O toliau... Kai Lukašenkos nebeliks, Baltarusijoje nebus jokio pagrindo išsaugoti režimą. Jis personalizuotas, laikosi tik juo. Kitaip negu Rusijoje. Baltarusijoje prasidės demokratiniai procesai – kaip Lenkijoje, Lietuvoje ir Ukrainoje. Prieš kelis metus mūsų vidaus reikalų ministras Dmytro Kuleba pakvietė Baltarusiją kaip ketvirtą Liublino trejeto narį.

Bent keliais žodžiais pakalbėkime apie rusų opoziciją, nes girdėti balsų, tvirtinančių, kad Rusijoje yra opozicija. Ji yra prodemokratiška. Kokią jūs matote Rusijos opoziciją, kokia jos būklė? Tie žmonės dabar renkasi Europoje forumuose, simpoziumuose ir taip toliau.

Jie visi yra labai skirtingi. Ten gausiai infiltravosi specialiosios tarnybos. Kiaurai. Tu niekada nežinai, su kuo kalbi – su opozicionieriumi ar su taip besivadinančiu Federalinės saugumo tarnybos agentu. Su visa pagarba. Bet yra ir ryškių asmenybių – disidentai, persekiojami režimo.

Michailas Chodorkovskis? Ar jis legitimus? Juk prisimenate jo ašaras interviu su Dmitrijum Gordonu metu, kai prasidėjo paskutinė atakos prieš Ukrainą fazė? Bet jis yra pasakęs daug įdomių dalykų praeityje, kurie kelia klausimų. Garis Kasparovas...

Pasakysiu be užuolankų: žmonės keičiasi.

Jūs taip manote?

Keičiasi. Aš tai žinau. Ne visi noriai, bet kai kada keičiasi. Reikia visada žiūrėti į žmogaus dinamiką. Taip, gal kada ką ne tą leptelėjo apie Krymą. Ką nors pasakė apie didžiąją rusų kalbą ir didžiąją Rusijos kultūrą. Bet tai medžiaga socialiniams tinklams. Tai nėra rimtos politikos pamatas. Pirmiausia reikia žiūrėti į tokių žmonių realią politinę nuomonę. Ji yra neaiški, nes daugelis Rusijoje bijo atvirai palaikyti. Mes nežinome. Socialinėse apklausose jie visada tikina, kaip myli Putiną. 86 proc. palaikančiųjų... Aš labai abejoju, kad Rusijoje yra tiek drąsių žmonių – dešimtys procentų – kurie apklausos metu gatvėje pasakytų: „Žinote, aš nepalaikau Putino.“ Paprasčiausiai bijos. Mes nežinome, kiek palaiko Kasparovą,

kiek palaiko Chodorkovkį ir visus kitus. Bet mes pažįstame žmones, kurie darbais remia Ukrainą. Pavyzdžiui, Jevgenijus Čičvarkinas. Jis dalyvauja visuose tuose forumuose, bet ir reguliariai siunčia didžiules pinigų sumas Ukrainos pabėgėliams. Stengiasi, renka ir taip toliau. Mes matome, kas remia mus darbais, o kas žaidžia savo žaidimus. Be abejo, rusai ir Rusijos opozicija pirmiausia turi galvoti apie Rusiją – apie savo šalį, tačiau šiuo metu Rusijos klausimas – tai Rusijos ir Ukrainos karo sprendimas. Ir mes visada žiūrime, kas pirmieji pateikia realius vertinimus. Antra – ar smerkia Putiną. Trečia – ar realiai padeda Ukrainai. Taigi jeigu šie trys veiksniai sutampa, su tuo žmogumi galima turėti reikalų. Ir jau nesvarbu, ar jis sakė „Ukrainoje“ ar „ant Ukrainos“. Žiūrime toliau. Jeigu jie kada ateis į valdžią – tai yra didelis klausimas. Jeigu ateis... Kokią politiką jie tuo metu vykdys... Tada žiūrėsime... Na, tarkime, Ilja Ponomariovas – buvęs Valstybės Dūmos narys, beje, vienintelis balsavęs prieš Krymo aneksiją. Ir yra ginkluotos Rusijos piliečių pajėgos – Rusijos laisvės legionas, kuris kariauja mūsų pusėje.

Sklando gandai, kad jų yra labai nedaug.

Ne. Du batalijonai. Yra labai daug paraiškų. Aš tai žinau. Tai yra Rusijos istorija. Jie bando sumenkinti reikšmę, pasakoti, kad neva ten nieko reikšminga. Patikėkite, viskas yra gerai ir kovoja jie labai gerai. Ilja Ponomariovas pasirašė su jais kolektyvinę sutartį, kad jie išlaisvina Rusiją ginklu, kad jie kovoja prieš Putiną. Ir neseniai matėme rusų savanorių sąjungą – ar kaip jie ten vadinasi, – kurie filmavo įsiveržę Briansko srityje. Yra netgi ginkluota opozicija. Kitas dalykas – prie tokio Rusijos ploto du batalijonai nieko nereiškia, tačiau mes suprantame, kad Rusijoje faktiškai veikia fašistinis režimas. Žmonės prispausti. Ir niekas negali realiai įvertinti Rusijos pasipriešinimo jėgos, tos jėgos potencialo, opozicijos palaikymo. Tai bus įmanoma tik tada, kai Putino režimas žlugs. Tada šios slaptos jėgos galės atsiskleisti. Sunku pasakyti, todėl sudėtinga pateikti ir realų vertinimą. Mes visus stebime, su visais bendraujame. Bet... kas, kur, kada? Jie juk tarpusavyje nuolat konfliktuoja – štai kokia problema. Vieningos Rusijos opozicijos nėra. Jie visi vienas kitą smerkia, rezga intrigas, svaidosi bjauriausiais žodžiais. Stebint visa tai darosi aišku, jog jiems svarbiau vidinės intrigos, nei realus Rusijos gelbėjimas nuo Putino režimo. Todėl aš ir išvardijau šiuos tris kriterijus. Šiuos žmones mes stebime itin dėmesingai.

Gerai. Turiu paklausti jūsų apie Europą, nes Europoje yra manančių, jog Ukrainos pergalės atveju geopolitinis gravitacijos centras gali pasistumti nuo Berlyno ir Paryžiaus link Kyjivo ir Varšuvos. Kaip manote, ar tai yra faktorius, kuriuo remiasi tie, kurie sprendžia, kiek pagalbos reikia suteikti?

Aš nemanau, kad Varšuvos ir Kyjivo sąjunga yra tiesioginė sąjunga. Baltijos šalys... Nemanau, kad tai galėtų nusverti Berlyno ir Paryžiaus įtaką. Jie yra Europos Sąjungos konstruktoriai, dvi šerdys, formuojančios Europos valstybes. Europos istorija laikosi ant šių dviejų valstybių ir jų tarpusavyje santykių. Italija plius vadinamoji Senoji Europa – jos turi didžiulį politinį, kultūrinį, karinį, ekonominį svorį.

Šis punktas yra abejotinas.

Na, Prancūzija turi branduolinį ginklą. Tai labai rimtas karinis svoris. Vokietijai – taip, reikia atkurti karinį potencialą, bet Prancūzijoje dėl karinio potencialo viskas yra gerai. Jie turi branduolinius būrius. Tai yra labai rimtas veiksnys...

Mikrodozėmis...

Na vis tiek... Lenkija ir Ukraina, pavyzdžiui, to neturi... Mūsų – Rytų Europos – vaidmuo bus gerokai didesnis, mes esame didžiausias saugumo donoras Europoje. Mano manymu, Europos nereikia priešinti. Europa turi veikti vieningai. Ji visada tokia buvo. Visais laikais. Dabar ji vėl tokia. Ji visada siekia pakartoti archetipinę Karolio Didžiojo imperiją. Vieninga Europa. Vadinamoji krikščionių liaudis... Ir todėl manau, kad reikia nutraukti visas Europą priešinančias kalbas. Dirbti tik dėl vienybės.

Taigi jūs nemanote, kad esama visiškos pergalės baimės problemos?

Ne, nemanau... Matome, kaip radikalai Vokietija pakeitė savo poziciją. Tiesiog radikalai. Ji yra trečioji pagal pagalbos tiekimo mastą. Netgi Didžioji Britanija liko tik ketvirtoje vietoje palyginti su Vokietija.

Jeigu turite omenyje jų ekonomikos dydį, skaičius...

Jie negali mums tiekti ginklų, nes jie jų neturi. Kai Angela Merkel atėjo į valdžią, Vokietijos kariuomenėje buvo dvidešimt šešios brigados, o dabar – šešios.

Bet jie galėtų nusipirkti.

Kur? Tai yra milžiniška problema. Jie stengiasi kiek galėdami. Prancūzai radikalai pakeitė savo poziciją, vokiečiai radikalai pakeitė savo poziciją. Ir vis dar ją keičia. Mūsų pagrindinė pozicija yra Ukrainos įstojimas į NATO. Ir jie tai palaiko.

Kaip manote, kiek tai tęsis? Juk kai kurie Europos lyderiai kalba nesąmones.

Niekas to nežino...

Manote, jog tai tęsis dešimtį metų?

Nemanau, kad tai truks dešimtmečius. Rusijos ir Irano bei Kinijos suartėjimo fone nepriimti Ukrainos į NATO būtų pernelyg didelė prabanga. Bet man atrodo, kad tai tikrai neįvyks NATO viršūnių susitikime Vilniuje, nes liko tik trys mėnesiai.

Jūs sugadinote žiūrovams [intrigą].

Liko tik trys mėnesiai. Mes nespėsime dėl vienos paprastos priežasties – niekas nepriims valstybės, kuri šiuo metu kariauja. Bet tai, kad esame NATO nariai *de facto*, galime dėl to nesiginčyti. Ryšys toks glaudus... Šiuo metu mes faktiškai sprendžiame NATO užduotis. Kitu atveju Aljansas turėtų stabdyti Rusijos kariuomenę, o dabar mes ją stabdome. Su jo pagalba – bet vis tiek. Mes veikiamė kaip sąjungininkai. Formalus statusas... Na, pavyzdžiui, Švedija. Ji priklauso saugumo sąjungoms. Įsivaizduokime neįtikėtiną dalyką – jos nepriima... Suomiją priima, o Švedijos nepriima. Argi ji *de facto* nėra NATO narė? Juk yra. Tas pats bus ir su mumis. Kai baigsis karas, viskas priklausys nuo reformų sėkmės, nuo to, kaip vykdysime pokarinę rekonstrukciją. Man atrodo, kad mes netgi turime gerą šansą įstoti į NATO, o paskui ir į Europos Sąjungą. O gal net atvirkščiai. Pažiūrėsime. Nežinau. Bet... tai visada yra sunki kova – nuomonių kova. Atviros bendruomenės mokėjimas kalbėti įvairiomis temomis. Nurodyti trūkumus. Strategijų rizika. Valdymo rizika. Reikia atvirai kalbėti apie visus pavojus. O Ukraina turi duoti stiprius atsakymus, kurie ir lems, kad mus norės priimti.

Matau, kad mūsų laikas baigiasi, nes Oleksijus dalyvaus pranešėjų diskusijoje. Aš paklausiu kai ko keisto. Ar Oleksijus turi planų artimiausioje ateityje varžytis dėl prezidento ar kokio panašaus posto?

Neatsakau į šį klausimą, nes pusiau juokais tą pasakiau Gordonui, ir tas juokelis buvo labai išpūstas. Dabar visos pastangos turi būti sutelktos dabartinio prezidento palaikymui. Jis yra karvedys, jis veda mūsų šalį link pergalės. Jam tenka didžiulė atsakomybė. Ir mes turime palaikyti jį, vyriausiąjį ginkluotųjų pajėgų vadą. Netgi žodiniu lygmeniu nenoriu sumenkinti to palaikymo. Apie visa kita pakalbėsime po karo. O dabar mūsų užduotis – laimėti karą.

Ačiū, Oleksijau, kad skyrėte laiko. Žinome, kad mes ir LRT dalijamės jūsų laiku. Tai yra labai malonu. Labai ačiū. Ačiū visiems žiūrejuosiems. Susitiksime kitame epizode.

Ačiū.

PAMINĖJIMAI

BRONIUS GENZELIS

SAJŪDŽIO ARTINIMAS

Praeitis turi būti žinoma tokia, kokia buvo, nors esama nemažai bandymų pateikti ją tokia, kokios pageidauja įtakingieji. Tai žinau iš savo patirties. Artėjant Sąjūdžio 35-mečiui kilo mintis pasidalyti prisiminimais apie vėlyvąjį sovietmetį, apie tai, kaip buvo brandintos laisvės idėjos. Niekada nerašiau to, apie ką nemaščiau, deja, ne visi mano mąstymai sugulė į rašinius – būta savicenzūros. Norėtusi, kad ateinančios kartos suprastų, kas ir kaip vyko. Po Stalino mirties ieškota legalių veiklos formų. Papasakosiu, ką pats patyriau, taip pat apie man artimų žmonių veiklą.

Šių dienų epochos žmogui sunku suprasti ankstesnius laikus. Dažnai žvelgiame į praeitį nūdienos akimis. Ar gali dabartinis jaunimas suprasti, už ką buvo kalinami „Katalikų Bažnyčios kronikos“ leidėjai? Juk jie nekėlė Lietuvos nepriklausomybės idėjos, o kovojo dėl teisės skleisti religines pažiūras. „Kronika“ fiksavo, kur ir kaip pažeidžiamos religinės laisvės. O už tokių pažeidimų paviešinimą grėsė kalėjimas.

Negalime gyventi tik mitais. Privalome praeities tikrumą grįsti išlikusiais dokumentais, autentiškais liudijimais. Tik kaip juos nustatyti? Skaitytojas turi siekti kuo daugiau žinoti apie jų autorių – ką jis veikė aprašomuoju laikotarpiu, ar nesudegino ankstesnės savo rašliavos, kaip viešai pripažino ne vienas mūsų veikėjas, o dabar už panašią rašliavą smerkiantis kitus.

Siekis išsaugoti tautiškumą

Per visą okupacijos metą veikė cenzūra, tik jos formos kito. Svarbu buvo žinoti jos galias ir kaip jas įveikti. Vienu metu autorių kūryba buvo visiškai cenzūros kontroliuojama, neišskiriant nė aukščiausių Lietuvos pareigūnų (cenzoriai buvo tiesiogiai pavaldūs Maskvai). Tik senųjų tekstų jie negalėjo cenzūruoti, išskyrus įvadinius straipsnius, bet ar leisti tą ar kitą knygą sprendavo partiniai propagandistai. Apie legaliai išleistus tekstus KGB nuomonės nereikė. Nuo stalinizmo laikų situacija pakito. Galimybių išsaugoti lietuviškumą buvo, tik reikėjo išradingumo, tačiau ar visi to troško? Ryškių mokslininkų, rašytojų, poetų, dailininkų, ypač susilaukusių visuotinio dėmesio ir pripažinimo, galimybės reikšti savo nuomonę buvo platesnės negu eilinių žmonių. Daug lėmė ir leidinių redaktorių nusiteikimas, o jų Lietuvoje būta visokių. Už nekonformistinių straipsnių spausdinimą jie galėjo prarasti savo postus.

Su pagarba prisimenu žurnalus „Kultūros barai“, „Mokslas ir gyvenimas“, „Švyturys“, dienraštį „Komjaunimo tiesa“. Šių leidinių redakcijų cenzūros nepatyriau. Žinoma, neliečiau draudžiamų temų (nekritikavau komunistų partijos ir jos vadų veiklos). Reikėjo šviesti tautą, palaikyti istorinę atmintį. To išmokau dar studijų metais. Niekas negalėjo prikibti, kai rašai apie 1896 metais įvykusį pirmąjį Lietuvos socialdemokratų partijos suvažiavimą, kuriame ši partija į savo programą įrašė tikslą „siekti Lietuvos neprigulnybės“, juk tada dar nebuvo Rusijos socialdemokratijos, o susikūrusi identiška partija neoponavo lietuvių siekiams. Oponavo tik carinės Rusijos ideologai. Mąstančiam žmogui norėjosi tai priminti.

Ką veikė inteligentija okupacijos metais? Ar visi buvo parsidavėliai? Taip, būta ir tokių. Buvau „Kultūros barų“ skaitytojas nuo pat žurnalo pasirodymo. Parašiau nė vieną straipsnį.

1964 metais susipažinau su redakcijos darbuotoju Romualdu Ozolu. Mūsų bendravimas pakeitė jo mokslinę orientaciją – jis pasuko į filosofijos istoriją.

Čekoslovakijos įvykių veikiami, mes, grupelė filosofų – Kristina Rickevičiūtė, Ipolitas Ledas, Jonas Repšys, – nusprendėme, kad turime gaivinti Lietuvos filosofijos gyvenimą, istorinę atmintį. Analizavome realijas, mąstėme, ieškojome kas palaikytų mūsų idėjas ir kaip jas realizuoti viešojoje erdvėje. Svarbiausia – turėti filosofijos žurnalą. Tuo metu leisti periodinę spaudą buvo galima tik su Maskvos leidimu. Reikėjo mąstyti, kaip apeiti šias taisykles. Tačiau respublikų aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos galėjo leisti universitetams skirtas „Mokslo darbų“ serijas. Kaip jas paversti periodiniais leidiniais?

Pirmasis sumąstė akademikas Vytautas Mažiulis. Lituanistikos „Mokslo darbus“ pakeitė „Baltistica“, ilgainiui įgijusi tarptautinį pripažinimą. Tada ir mums kilo mintis įsteigti filosofinį žurnalą. Kaip tai padaryti, tariasi su akademiku. Jis paaiškino, kas darytina. Į talką atėjo katedros bendradarbė K. Rickevičiūtė, tuometinio aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministro Henriko Zabulio bendramokslė. Sulaukėme paramos. Pradėjome formuoti žurnalo „Problemos“ redakciją.

Turėjome aiškius tikslus: supažindinti skaitytoją su pasauline filosofine klasika, kelti iš užmaršties Lietuvos filosofinį palikimą (to nespėta padaryti tarpukario Lietuvoje), žadinti istorinę atmintį. Bet tam, kaip dabar sakoma, turėjome turėti „stogą“ (asmeninius kontaktus) ir aiškią veikimo programą. Didelį išpūdį padarė K. Rickevičiūtės surastas ir išverstas Imanuelio Kanto straipsnis apie lietuvius – mus filosofas vertino itin palankiai. Tad nieko nuostabaus, kad vėliau pasirodę filosofo raštai lietuvių kalba ėjo beveik tokiais pat tiražais kaip Maskvoje. Tai ugdė mūsų savimonę.

Mes buvome įsitikinę: Lietuva anksčiau ar vėliau taps nepriklausoma valstybe. Todėl būtina saugoti ir puoselėti tautinę sąmonę, istorinę atmintį. Studijuodamas istoriją žinojau, kad tautos, kurios neturėjo istorinės atminties, išnyko, o išsaugojusios istorinę atmintį, savimonę (armėnai, graikai, žydai), nors buvo netekusios valstybingumo, net po tūkstantmečių atkūrė savo valstybes. Svarbu buvo supažindinti mūsų tautiečius su tų tautų papročiais, jų kultūriniu palikimu, pasauline filosofija. Beveik buvo nežinomas ir Lietuvos filosofinis palikimas. Šį darbą turėjome atlikti mes.

1970 m. vasarą su R. Ozolu aplankėme žymiausias Lietuvos istorines vietas. Įtikinau jį, kad mums reikalinga jo kaip redaktoriaus parama. Iš „Kultūros barų“ jis perėjo į universiteto Filosofijos istorijos katedrą ir tapo „Problemų“ atsakinguoju sekretoriumi. Mudviem teko spręsti pagrindines problemas, mat faktinis redaktorius Juozas Barzdaitis rengė habilitacinį darbą ir gyveno Šakiuose, be to, sirgo. Numerius spaudai, kaip redaktoriaus pavaduotojas, pasirašinėju aš.

„Problemos“ buvo pirmasis Sovietų Sąjungoje ne rusų kalba leidžiamas filosofijos žurnalas. Jis susilaukė dėmesio. Mūsų pavyzdžiu panašų leidinių suorganizavo ukrainiečiai. Tarp mūsų užsimezgė draugiški ryšiai. Sumanymui pritarė mano buvę bendramoksliai iš Maskvos M. Lomonosovo universiteto Filosofijos fakulteto, tuo metu dirbę žurnale „Voprosy filosofiji“. Jie ne kartą gelbėjo mus nuo savų „marksistų“. Žurnalas buvo palankiai vertinamas mūsų išeivijos filosofų. Esu gavęs sveikinimų iš Juozo Girniaus, Algirdo Greimo, Tomo Remeikio. Su jais palaikėme nuoširdžius santykius. Tik atkūrus valstybingumą sužinojau, kad jų siunčiami laiški buvo skaitomi kagėbistų.

Kartais būsimai publikacijai reikėjo ruošti dirvą iš anksto. Antai gydytojas Vladas Šimkūnas kalėjo su filosofu Levu Karsavinu. Pastarasis rašė ir lageryje. Prieš mirtį rankraščius paliko V. Šimkūnui. Šis juos išsinešė į laisvę. Jo žmona Janina, dirbusi Mokslų akademijos bibliotekoje, rankraščius patikėjo man. Mąstyta, kaip juos paskelbti.

Įsigalėjus Rusijoje bolševikams L. Karsavinas, ryškiausias XX amžiaus filosofas, emigravo į Lietuvą, tapo Lietuvos universiteto profesoriumi, išmoko lietuvių kalbą, rašė

lietuviškai, net redagavo universiteto mokslinius darbus. Lietuviškai parašė penkių tomų „Europos kultūros istoriją“. Jis tvirtai įėjo į Lietuvos kultūros istoriją. Jo darbai verčiami į kitas kalbas. Antrosios rusų okupacijos metais filosofas buvo įkalintas. Mums rūpėjo supažindinti skaitytoją su šiuo mąstytoju.

Studijų Maskvos universitete kurso draugas Nikolajus Semionkinas domėjosi Rusijos religine filosofija. Tada jis dirbo TSKP CK. Mano paprašytas, jis parašė straipsnį apie L. Karsaviną. Atspausdinome su visais jo titulais. Mūsų kovotojai su idealizmu, išvydę „Problemų“ puslapiuose šią pavardę, nustėro. Į Vilnių atvykęs Maskvos universiteto profesorius Aleksejus Bogomolovas viešoje paskaitoje papasakojo, kaip vienas Kauno politechnikos instituto dėstytojas konferencijoje Maskvoje puolė „Problemas“, neva jose propaguojamas idealizmas. Pasak A. Bogomolovo, sėdėjęs prezidiume garsiausias tuo metu filosofijos istorijos profesorius Teodoras Ozermanas neiškentė: „Tai ką, jaunuoli, neturite, ką daugiau veikti, o tik paskalas skleisti?“ Nors profesoriaus žodžius girdėjo mūsų oponentai, jų užmačioms tai nesutrukdė. Nuožmiausi mūsų puolėjai buvo Vilniaus aukštosios partinės mokyklos filosofijos katedros dėstytojai.

1973 m. rugpjūtį, minint „Problemų“ penkmetį, „Komunisto“ žurnalo aštuntajame numeryje aš, Jonas Repšys ir keli kiti autoriai buvome išvadinti „buržuazinio nacionalizmo“, „revizionizmo“ propaguotojais. Ministerija sudarė komisiją. Joje būta ir sąžiningų asmenų (profesoriai Albinas Griška, Jokūbas Minkevičius). Tad komisija laukiamų išvadų nepateikė. Į pagalbą buvo pasitelktas vieno ministerijos skyriaus vadovas, kuris pritarė rašivoms iš „Komunisto“. Redkolegija buvo išformuota: joje neliko visų „Komuniste“ puolamų autorių. Iš redkolegijos buvo išbrauktas net prof. A. Griška, nors jis rašė tik apie senojo Vilniaus universiteto gamtos filosofiją. R. Ozolas taip pat buvo pakeistas.

Bet tai nenutraukė mūsų sumanymų leisti tęstinį „Filosofijos istorijos chrestomatijos“ leidinį, seriją „Filosofijos istorijos baruose“. Į šių sumanymų realizavimą aktyviai įsitraukė Bronius Kuzmickas, J. Minkevičius. Abiejų leidinių redkolegijas sudarė tie patys asmenys ir visi jie 1988 m. birželio 3 d. buvo išrinkti į Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinę grupę, o vėliau tapo Kovo 11-osios Akto signatarais.

Bendražygiai. Jono Česnavičiaus nuotrauka

1974 metais parengėme ir „Minties“ leidykla išleido „Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amžių Vakarų ir Amerikos filosofija“. Mūsų triuškingoju ištiko šokas: kaip išdrįsime po „Problemų“ išformavimo toliau skleisti ydingas pažiūras (kliuvo ir „Minties“ leidyklai)! „Komuniste“ (1974, nr. 8) pasirodė tų pačių autorių straipsnis. Šį kartą mūsų kritikai patyrė *fiasko*, nes tuo metu Maskvos žurnalas „Voprosy filosofiji“ mūsų sumanymą pasveikino. Tada laikytasi šventos taisyklės – jeigu Maskvos reprezentaciniame leidinyje pasirodys teigiamas darbo įvertimas, esi ramus: čia niekas viešai jam neoponuos.

„Komunisto“ straipsnis buvo labai ne kvalifikuotas, rašytojai painioti su filosofais. Pasi aiškinti mane pasikvietė LKP CK sekretorius Antanas Barkauskas. Pasidariau straipsnio „Voprosy filosofiji“ kopiją, iš „Bolšaja soveckaja enciklopedija“ apie „Komuniste“ minimus mąstytojus padariau kopijas ir nunešiau A. Barkauskui. CK sekretorius, įdėmiai perskaitęs, tarė: „Nemaniau, kad pas mus esama tokių šarlatanų.“ Po poros dienų išgirdau, kad „Komunisto“ vyr. redaktorius Genrikas Zimanas pasiprašė atleidžiamas iš Vilniaus universiteto dėstytojo pareigų.

Susilaukdavome ir malonių staigmenų. Rengėme „Filosofijos istorijos chrestomatija. Viduramžiai“. Joje buvo spausdinami krikščionių autoritetai, neretai tituluojami šventaisiais, be įprastinių to meto komentarų. Visiškai atsitiktinai viršelis buvo su arabų mąstytojo Ibin Sinos (Avicenos) portretu. 1980 metais jo gimtinėje buvo švenčiamas tūkstantmečio jubiliejus. Bucharoje UNESCO organizavo didžiules iškilmes, o Tarybų Sąjungoje ta proga nieko nebuvo išleista. Mes to nežinojome. „Minties“ leidykla paskubėjo išspausdinti necenzūruotą signalinį egzempliorių ir įteikė jį TSRS delegacijos nariams J. Minkevičiui ir akademikui Algirdui Žukauskui. Šie tomą padovanojo UNESCO generaliniam direktoriui. Pastarajam knyga labai patiko. Iš tribūnos jis pareiškė: „Žiūrėkite, kaip gražiai Tarybų Sąjungoje minimas Ibin Sina.“ Iškilmėse dalyvavo aukščiausi TSRS CK ideologai. Knyga padarė įspūdį ir jiems. Po to Maskvoje vyko TSRS ideologų pasitarimas. Iš jo grįžęs LKP CK sekretorius Lionginas Šepetys pasakojo, kad tame pasitarime buvo konstatuota, jog Lietuva išgelbėjo TSRS prestižą, nes rengiantis tokio masto jubiliejui nieko nebuvo išleista.

Po šio įvykio leidybai gavome laisvas rankas. Buvau sugrąžintas į „Problemų“ redkolegiją. Mano aspirantas Antanas Rybelis tapo „Minties“ leidyklos Filosofijos redakcijos vadovu. Jiedu su R. Ozolu (R. Ozolas 1980 metais tapo „Minties“ leidyklos vyr. redaktoriaus pavaduotoju) kūrė ilgalaikius filosofinės literatūros leidybos planus (filosofų kūrinių didžioji ir mažoji serijos, Lietuvos filosofų palikimas), subūrė gausų vertėjų būrį. Vertėjų gretas papildė ir ministras H. Zabulis.

Mezgėsi kontaktai su žiniasklaida. Be „Kultūros barų“, bendradarbiavome su leidiniais „Mokslas ir gyvenimas“, „Komjaunimo tiesa“, „Švyturys“, kurie buvo leidžiami šimtatūkstantiniais tiražais. Rašiau pasaulio filosofijos, kultūros istorijos klausimais. Esu gavęs ne vieną šių žurnalų metinę premiją. R. Ozolas „Komjaunimo tiesoje“ vedė skyrelį „Jaunojo mąstytojo universitetas“. Jis pasirodydavo kartą per savaitę. Gerus santykius ir toliau palaikėme su maskviškiu žurnalu „Voprosy filosofiji“. Jo vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas Merabas Mamardašvilis¹ ne kartą Lietuvos mokslų akademijos Filosofijos ir sociologijos instituto kvietimu lankėsi Vilniuje, susitikdavo su mūsų filosofais, visuomene.

Suprantama, laisvo žodžio priešininkų Lietuvoje būta. Jeigu nebūtume susilaukę paramos iš svetur, būtų buvę sunku plėtoti leidybinę veiklą. Imperijos griūna ne iš sykio, viena priežasčių – įsitikinimas esamos ideologijos iracionalumu. Imperija iro iš vidaus. Ne visose jos institucijose pozicijas turėjo vien jos šalininkai. Daugelis jau suvokė komunistinio ideologijos utopiškumą, nes gyvenimas visoje imperijoje blogėjo. Apie tai ne kartą diskutavau ir su Maskvos universiteto Filosofijos fakulteto buvusiais bendramoksliais, savo profesoriais, dalyvavau visose sąjunginėse filosofų konferencijose. Tie ryšiai padėjo apsiginti nuo lietuviškų kovotojų su nacionalizmu ir revizionizmu.

¹ Vėliau Murabas Mamardašvilis išitraukė į Gruzijos disidentinį judėjimą. 1990 m. lapkričio 25 d. staiga mirė Maskvos oro uoste.

Bendraminčių rateliai ir klubinės veiklos pradžia

Lietuvoje būrėmės į neformalius inteligentų ratelius. Susitikdavome pastoviai, dažniausiai gimtadienių proga, mano – Vasario 16-ąją, Marcelijaus Martinaičio – balandžio 1-ąją. Rinkdavomės paprastai tie patys, iki dvidešimt asmenų. Prisimenu, vieną vasario 16-osios dieną kažkas pasibeldė į duris. Pamaniau, kad atėjo naujas sveikintojas. Atidaręs duris išvydau kelis nepažįstamus asmenis. Išgirdau: „Kas čia per sueiga?“ Atsakiau: „Ką, negalima gimtadienio švęsti?“ ir parodžiau pasą. Atsiprašė ir išėjo. R. Ozolas ir M. Martinaitis yra pasakoje, kad beveik visada netoli namų matydavę mašiną, kuri juos lydėdavusi iki pat jų namų. Ingė Lukšaitė pasakojo, kad prie jos namų vasario 4 d., per jos gimtadienį, stovėdavusi mašina su keliais joje tūnančiais vyrais. Daugiau jokių nuotykių.

Minėti Vasario 16-ąją tuo metu buvo nusikaltimas. Bet mane su gimtadieniu sveikino pažįstami ir nelabai pažįstami. Ypač dėmesio susilaukdavau iš mūsų dailininkų. Ta proga savo paveikslus yra padovanoję Augustinas Savickas, Aloyzas Stasiulevičius, Bronius Grušas, Giedrius Kazimierėnas, Bronius Leonavičius, tautodailininkė Monika Bičiūnienė. Supratau – jiems rūpėjo pats šios dienos paminėjimas. Svečiai atnešdavo įvairiaspalvių žvakučių. Mano žmona jas sudėliodavo į vazą ir turėdavome trispalvę. Panašiai elgtasi ir su gėlėmis.

Per gimtadienius buvo aptariami artimiausi veiklos planai, visuomenei skaitydavome paskaitas apie Lietuvos kultūrą. Ypač populiarius buvo M. Martinaitis ir jo „Kukučio baladės“. Jis nespėdavo atsiliepti į visus norinčius su juo susitikti. Negaliu nep prisiminti aktorius Laimono Noreikos, kuris važinėjo po Lietuvą ir skaitė kruopščiai parengtą XIX amžiaus lietuvių poetų ir Justino Marcinkevičiaus poeziją. Tyrinėjau XIX amžiaus mūsų kūrybinį palikimą, visos tos eilės man buvo žinomos. Neįsivaizdavau, kad gero skaitovo lūpose jos darys tokį išpūdį.

Viską reikėjo kelti iš užmaršties. Domėtasi istoriniais paminklais, istorinėmis vietovėmis. Prisimintina vienuolio Algirdo Dobrovolskio (Tėvo Stanislovo) veikla. Po ilgų tremties ir kalnimo metų 1966 metais jis tapo Paberžės, tos pačios, kurioje 1863 metais klebonavo vienas sukilimo vadovų Antanas Mackevičius, klebonu. Tėvas Stanislovas įkūrė bažnytinio paveldo muziejų, rinko ikonografinę medžiagą ir viską, kas primintų Antaną Mackevičių ir 1863–1864 metų sukilimą. Šiai veiklai negalėjo prieštarauti ir okupacinės administracijos valdžios pareigūnai. Juk Tėvas Stanislovas šventai gerbia kovotojus su carizmu. Paberžė buvo tautiškai nusiteikusių asmenybių traukos centras. Tėvas Stanislovas buvo ir tautodailininkas: iš metalo pjaustydavo angeliukų skulptūrėles, dovanodavo jas. Tokį dovanotą angeliuką esu išsaugojęs.

Per mūsų gimtadienių susibūrimus kildavo įvairių minčių, kaip puoselėti lietuviškumą. 1987 metais buvo sumanyta prie „Žinijos“ draugijos įkurti diskusijų klubą „Kultūra ir istorija“, analogišką ten pat veikusiam 1968 metais. 1986 metų

Romualdas Ozolas ir Vytautas Kazlauskas „Gaublio“ diskusijų klubo renginyje Respublikiniuose profsąjungų rūmuose. Jono Česnavičiaus nuotrauka

pabaigoje kultūrininkai susibūrė į „Kultūros barų“ forumą. Taip formavosi diskusijų klubų judėjimas, kur žmonės be baimės reiškė savo mintis¹. Įdomią veiklą išplėtojo Rašytojų sąjungos klubas. Jame rašytojai ne tik pristatydavo savo kūrybą, bet ir vyko įdomios diskusijos. Jose neretas svečias buvo ir rašytojas Jonas Mikelinškas. Diskusijos apėmė plačius gyventojų sluoksnius. Diskutuota apie kultūrą, jos istoriškumą, ryšius su prieškario Lietuva.

Vykdamo susitikimai su Lenkijos mokslininkais. Mat Vilniaus universitetas su Krokuvos ir Varšuvos universitetais buvo pasirašęs draugystės ir bendradarbiavimo sutartis, rengėme bendras mokslines konferencijas. Po jų paprastai susitikdavome namų aplinkoje, dalyvaujavo ir artimi bičiuliai. Todėl buvome gana gerai informuoti, kas vyksta mūsų kraštuose ir kokie galimi pokyčiai artimiausiu metu.

Įvykiai Estijoje pagreitino Sąjūdžio gimimą. Vienas Estijos Liaudies Fronto kūrėjų Martas Tarmakas buvo geras mano pažįstamas. Jo žmona buvo lietuvė, lituanistė, baigusi Vilniaus universiteto Filologijos fakultetą. Martas išmoko lietuvių kalbą, iš žmonos sužinojo apie filosofinės leidybą Lietuvoje. Kaip vėliau pasakojo, buvo įsitikinęs, kad ir estams ji reikalinga. Tuo metu jis dirbo Estijos kultūriniame savaitraštyje, tokiaime kaip mūsų „Literatūra ir menas“, dažnai lankydavosi Vilniuje. Tame savaitraštyje estams pristatydavo visus mūsų filosofinius leidinius. 1988 m. balandžio mėnesį, įsikūrus Estijos Liaudies Frontui, M. Tarmakas pasiūlė atvykti ir artimiau susipažinti. Į Estiją nuvyko Arvydas Juozaitis. Berods, gegužės 24 d. susitikome R. Ozolo bute ir Arvydas išsamiai papasakojo apie įvykius Estijoje. Susitikime dar dalyvavo Arvydas Šliogeris. Nusprendėme siekti apjungti klubinius sambūrius į platų, visuomeninį judėjimą.

Minėdami Lietuvos atgimimą ir mūsų valstybės atkūrimą, turime įvertinti inteligentijos vaidmenį tame procese, gebėjimą puoselėti istorinę atmintį. Šioje veikloje aiškios dvi linijos: pirmoji – kultūrinė, kurią aptarėme, ir antroji – politinė. Jai atstovavo pirmiausia Antano Terlecko vadovaujama Lietuvos laisvės lyga, į viešumą iškėlus Molotovo–Ribentropo sandėrį, ir apie žurnalą „Perspektyvos“ susibūrę disidentai – Vytautas Skuodis, Liudas Dambrauskas, Gintautas Iešmantas, Povilas Pečeliūnas, gvildinę Lietuvos valstybingumo atkūrimo perspektyvas, nes viešojoje erdvėje apie tai diskutuoti nebuvo galimybių. Susiklosčius palankioms aplinkybėms atkūrėme savo valstybę. Tai tapo įmanoma tik suvienijus patriotines jėgas.

1988 m. birželio 3 d. įsikūrė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, išrinkta laikinoji vadovybė – Inicijatyvinė grupė. Ją sudarė 35 žinomi Lietuvos kultūros veikėjai, rašytojai, poetai, kompozitoriai, aktoriai. Apie juos žmonės turėjo aiškią nuomonę ir jais nenusivylė. Iki triuškinamos sąjūdiečių pergalės 1989 m. kovo 26 d. TSRS liaudies deputatų rinkimuose į jų gretas nesijungė nė vienas LKP veikėjas ar administracijos pareigūnas. Po pergalės rinkimuose vadintis sąjūdiečiais pradėjo net ir tie, kurie anksčiau juos vadino provokatoriais.

¹Jankauskas A. *Filosofai – Sąjūdžio ideologai // Sąjūdžio ištakų beiėškant: nepaklusnių tinklavedikos galia. Vilnius, Baltos lankos, 2011, p. 163–184.*

VYTAUTAS JOKUBAUSKAS

MINTYS MININT KLAIPĖDOS KRAŠTO PRIJUNGIMO PRIE LIETUVOS RESPUBLIKOS ŠIMTMETĮ

2021 m. birželio 17 d. Lietuvos Respublikos Seimas, siekdamas pažymėti prieš šimtą metų įvykusio Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos svarbą, 2023 metus paskelbė Klaipėdos krašto metais. Šiai sukakčiai Klaipėdos miestas pasirinko šūkį *Klaipėda Lietuvai*. Taip, viena vertus, siekiama pabrėžti, jog 1923 metais uostamiestis ir Klaipėdos kraštas buvo prijungti prie Lietuvos Respublikos. Antra vertus, šis regionas praturtino ir iki šiol visokeriopa turtina Lietuvą jūrine kultūra, ekonominio augimo ir tranzito galimybėmis, atveria prekybinius jūrinius kelius. Pagaliau ne vienas žymus iš šio krašto kilęs žmogus prisidėjo ir prisideda prie Lietuvos valstybės kūrimo, jos stiprinimo bei garsinimo.

Minint Klaipėdos krašto metus puiki proga daliai skaitytojų priminti, o kitus gal ir supažindinti su Klaipėdos krašto išskirtinumu palyginti su kitais Lietuvos regionais, pristatyti šio regiono istorijos vingrybes ir Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos aplinkybes 1923 metais, nušviečiant ne tik konkretų sausio 15 d. įvykį, bet visą kelerius metus trukusį procesą. Taip galima prisidėti ir prie tam tikrų stereotipų įveikimo, tokių kaip Klaipėdos priskyrimas Žemaitijai arba kad Klaipėdos kraštas buvo susigražintas iš prancūzų, lyg kada anksčiau, iki 1923 metų, jis būtų Lietuvos dalimi buvęs (nors ilgus šimtmečius buvo Prūsijos (Mažosios) Lietuvos šiaurinė dalis, o Prūsija – Vokietijos valstybės regionas) ir kt.

Klaipėdos krašto istorija nagrinėjama plačiai ir įvairiais aspektais, pristatant problematiką ir analizuojant klausimą iš įvairių perspektyvų: diplomatinės, karinės, socialinės, ekonominės. Nors tenka pripažinti, kad tarpukariu ir sovietmečiu tam tikri 1923 metų Klaipėdos krašto istorijos aspektai nebuvo itin akcentuojami. Vienas jų – „Klaipėdos sukilime“ esminį karinį vaidmenį suvaidino Lietuvos kariuomenės kariai ir Lietuvos šaulių sąjungos nariai. Ypatingo paskyrimo rinktinė buvo suformuota iš Lietuvos karių ir šaulių ir tai bene pirmas historiografijoje plačiai atskleidė istorikas Vygantas Vareikis¹. Vienas naujausių darbų, kuriame plačiai analizuojamas Klaipėdos krašto priklausomybės klausimas, – tai istoriko Česlovo Laurinavičiaus studija, išleista 2020 metais². Joje autorius gvildena Lietuvos valstybės su Vilniumi bei Klaipėda genezę. Kariniai 1923 metų Klaipėdos operacijos aspektai plačiai atkleisti kelių autorių darbuose, paminėtinos Gintauto Jakščio³, Valerijaus Šerelio⁴, Edvino Vaidoto⁵, Vytauto Jokubausko⁶ publikacijos.

Vienas naujausių darbų – tai Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto bei Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus istorikų parengtas šaltinių rinkinys⁷. Klaipėdos krašto ir visos Lietuvos likimą XX amžiaus pradžioje nulėmusius įvykius leidinio rengėjai siekė atskleisti įvairiais rakursais, skaitytojams pateikdami ne tik Lietuvos, bet ir Jungtinės Karalystės, Lenkijos, Prancūzijos, Šveicarijos, Vokietijos saugyklose aptiktus dokumentus, iliustruojančius šių valstybių bei įvairių įvykiuose dalyvavusių veikėjų požiūrį į Lietuvos Respublikos pradėtą ir galiausiai laimėtą agitacinę, diplomatinę ir karinę kampaniją dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos. Rašytiniai dokumentai papildyti istorikų komentarais, fotodokumentais. Šioje 2023 metais Klaipėdoje išleistoje knygoje skaitytojai ras nuorodas į daug platesnį literatūros apie Klaipėdos kraštą spektrą. Taigi išsamiau Klaipėdos krašto prijungimo aplinkybėmis besidomintiems yra ką atsiversti ir paskaityti.

¹ Vareikis V. *Klaipėdos krašto užėmimas // 1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje. Acta Historica Universitatis Klaipedensis. T. IV. Klaipėda, Klaipėdos universiteto Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centras, 1995, p. 35–40.*

² Laurinavičius Č. *Lietuvos su Klaipėda ir Vilniumi genezė. Anglų ir rusų „Didžiojo žaidimo“ Baltijos aspektas. Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2021.*

³ Jakštys G. *Karo mokykla Klaipėdos sukilime 1923 m. // Varpas, 2013, nr. 45, p. 19–26.*

⁴ Šerelis V. *Leitenantas Steponas Darius ir Klaipėdos sukilimas // Varpas, 2013, nr. 45, p. 27–33.*

⁵ Vaidotas E. *1923 m. Lietuvos karinė akcija Klaipėdos krašte // Vytauto Didžiojo karo muziejus 2013 metais. Kaunas, 2014, p. 16–41.*

⁶ Jokubauskas V. *Netiesioginis poveikis ir Lietuvos karinis saugumas 1919–1940 m. Klaipėda, Druka, 2019, p. 31–53.*

⁷ *1923-ieji: Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos. Dalyviai ir jų liudijimai. Sud. V. Safronovas. Klaipėda, Klaipėdos universiteto leidykla, 2023.*

Klaipėdos krašto genezė

Siena tarp Žemaitijos ir Rytų Prūsijos dalies – Mažosios Lietuvos¹ ilgus šimtmečius buvo viena stabiliausių regione – išsilaikė penkis šimtmečius, nuo 1422 metų Melno taikos iki 1919 metų Versalio taikos sutarties. Ši siena padalijo baltų arealą ir buvusias genčių žemes. Taip kuršių², dar vadinamų baltų vikingais, kraštas pateko į tris naujus teritorinius darinius: Ordino (Prūsija ir vėliau Vokietija), Žemaitijos (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, vėliau – Rusijos imperijos) ir Kuršo (dabartinė Latvijos vakarinė dalis, buvusi Livonijos ordino, Kuršo hercogystės ir Rusijos imperijos dalis). Tai atskleidžia bendrą baltišką kilmę, kurią ir XXI amžiuje akcentuoja dalis visuomenės, ji pasitelkta kaip argumentas ir tarpukariu, siekiant sustiprinti Lietuvos teises į Klaipėdos kraštą.

Tačiau ilgus šimtmečius šis regionas buvo atskirtas politinių sienų, kurias sustiprino ir religiniai, kultūriniai, ekonominiai bei materialinės gerovės skirtumai. Šio regiono istorijos dinamiką išjudino Pirmasis pasaulinis karas. Iki jo sunku buvo įsivaizduoti tuos pokyčius, kurie nutiks 1919 ar 1923 metais. Po karo Vokietija buvo paskelbta jo sukėlėja ir kaltininke, maksimaliai apkarpyta jos teritorija, atimtos kolonijos. Tai buvo bausmė už karą, už pralaimėjimą ir didžiausią kainą mokėjo ne Berlynas, o paribio regionai. Nenoromis Vokietija pasirašė 1919 metų Versalio taikos sutartį, kurioje atskiru straipsniu numatyta šiaurinę Rytų Prūsijos dalį atskirti nuo Vokietijos. Pagrindas buvo gyventojų tautinė sudėtis, fiksuota prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Lietuvių kalbą kaip gimtąją buvo nurodę daugiau nei pusė gyventojų. Taip 1919 metais buvo suformuotas visiškai naujas, iki tol neegzistavęs politinis administracinis darinys – Klaipėdos kraštas. Ir jei jau norisi diskutuoti apie Klaipėdos krašto atplėšimą nuo Rytų Prūsijos ar Vokietijos, tai įvyko ne 1923 metais, ir Lietuvos Respublika niekuo dėta. Kaip minėta, tai įvyko 1919 metais ir buvo Pirmojo pasaulinio karo, kurį Vokietija pralaimėjo, pasekmė. O tą veiksmą atliko Antantės šalys. Maža to, norom nenorom, bet Vokietijos valdžia Versalio taikos sutartį pasirašė ir *de jure* sutiko, o 1920 metų sausį *de facto* Klaipėdos kraštą perdavė Prancūzijai administruoti. Prancūzų kariai į Klaipėdą traukiniais vyko per Vokietiją.

Prancūzijos kariuomenės XXI pėsčiųjų šaulių bataliono kariai Klaipėdoje. 1920–1923 m. Lietuvos centrinis valstybės archyvas

¹ Pagal Versalio taikos sutartį 1919 metais *de jure*, o 1920 metais *de facto* šiaurinė regiono dalis buvo atskirta ir suformuotas naujas administracinis vienetas – Klaipėdos kraštas, kuris laikytinas platesnio istorinio regiono – Mažosios Lietuvos – dalimi.

² Piečiau regione palei Nemuną gyveno skalviai.

Taip Klaipėdos kraštas gauna naują – laikinojo administravimo – statusą. Suprantama, šio krašto perdavimas Lietuvos Respublikai 1919–1920 metais būtų buvęs keblus, nes šalis kovojo egzistencinį karą su bolševikais, bermontininkais ir Lenkija. Tačiau šis klausimas buvo Vakarų diplomatų darbotvarkėje ir jį plačiai ir išsamiai pristato Č. Laurinavičius. Padėtį apsunkino 1920 metais įsiplieskęs Lietuvos ir Lenkijos konfliktas bei Nepriklausomybės karas, kuris peraugo į išaldytą konfliktą dėl Vilniaus krašto. Tokiomis aplinkybėmis strigo sprendimo priėmimas dėl Klaipėdos krašto statuso ateityje ir tarp Klaipėdos krašto gyventojų kelią skynėsi „laisvosios valstybės“ (vok. *Freistaat Memel*) alternatyva. Jau 1922 metų lapkritį ėmė sklaidyti gandai apie galimą Ambasadorių konferencijos sprendimą dėl naujo Klaipėdos krašto juridinio statuso, tuo metu Kaune dėl Klaipėdos krašto ateities buvo svarstomos kelios alternatyvos. Viena jų buvo laukti Ambasadorių konferencijos sudarytos komisijos sprendimo, kita – pasiūsti Lietuvos kariuomenės dalinius užimti Klaipėdą ir trečia – surengti vadinamąjį sukilimą prieš vokišką direktoriją ir perimti krašto kontrolę¹. Įgyvendinti šį sumanymą imasi specialiai suformuota Ypatingo paskyrimo rinktinė, kuriai vadovauja Jonas Polovinskas-Budrys. Šiais metais planuojama iš JAV pargabenti jo ir žmonos Reginos palaikus ir perlaidoti Lietuvoje.

Ypatingo paskyrimo rinktinės vadovybė. Sėdi iš kairės: kpt. Mykolas Kalmatavičius (Bajoras), kpt. Pranas Klimaitis (Fricas), Jonas Polovinskas (Budrys), kpt. Juozas Tomkus (Oksas). Stovi iš kairės: kpt. Juozas Šarauskas (Juozapaitis), kpt. Andrius Pridotkas (Andreikis, Endrikis), ats. ltn. Martynas Lacytis. 1923 m. sausis. Lietuvos centrinis valstybės archyvas

Ypatingo paskyrimo rinktinės veiksmai

Ypatingo paskyrimo rinktinė veikė sudėtingomis sąlygomis – prastas oras, visiškas slaptumas, ne pats geriausias aprūpinimas. Tačiau 1923 m. sausio 10 d. įžengus į Klaipėdos kraštą iki 15 dienos vidurdienio pavyko perimti uostamiesčio ir krašto kontrolę. Į Klaipėdos kraštą įžengusias pajėgas, patriotinių aspiracijų vedini, sudarė vyrai iš įvairių Didžiosios Lietuvos šaulių rinktinių. Iš 455 sukilime dalyvavusių šaulių 126 buvo Kaišiadoryse, 250 Panevėžyje ir 80 Vilkaviškyje suformuotų būrių nariai². Iš viso operacijoje dalyvavo 887 šauliai, visas jų sąrašas yra paskelbtas³. Ypatingo paskyrimo rinktinėje taip pat buvo 41 Lietuvos kariuomenės karininkas ir 621 kareivis bei 243 savanoriai iš Didžiosios Lietuvos⁴. Iš viso 1923 metų Klaipėdos krašto prijungimo operacijoje dalyvavo apie

¹ Safronovas V., Vareikis V. *Karinės operacijos rengimas // 1923-ieji: Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos*, p. 57–58.

² Vareikis V. *Klaipėdos krašto užėmimas // 1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje*, p. 36.

³ Vareikis V. *Sukilėliai, šauliai, savanoriai // Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį. Acta Historica Universitatis Klaipedensis. T. XVII. Klaipėda, Klaipėdos universiteto Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centras, 2008*, p. 203–234.

⁴ *Ten pat*, p. 198.

2 200 kovotojų¹. Diplomatas ir istorikas Vytautas Žalys pažymi, kad sukilime dalyvavusių klaipėdiškių buvo nedaug – apie 300, tačiau neaišku, kada jie prisijungė prie sukilimo – prieš ar po sausio 15 d., ir „jų motyvai buvo toli gražu ne patriotiniai“². Atsakymą pateikia V. Vareikis, pabrėždamas, kad „archyvinių dokumentų analizė leidžia konstatuoti, jog į Jono Polovinsko (Budrio) suorganizuotą Klaipėdos krašto armiją vietos gyventojai pradėjo stoti jau po sėkmingo sukilimo“³. Nors, žinoma, visos Prūsų Lietuvos ir Klaipėdos krašto lietuviškosios bendruomenės aktyvaus indėlio negalima ignoruoti ir nuvertinti. Tokie asmenys kaip Erdmonas Simonaitis, Martynas Jankus, Jonas Vanagaitis, Jurgis Lėbartas, Jurgis Brūvelaitis ir daugelis kitų suvaidino svarų vaidmenį stiprinant Lietuvos Respublikos derybines pozicijas su Antante dėl Klaipėdos krašto priklausomybės bei statuso.

Ypatingo paskyrimo rinktinės kovotojai. Pirmas iš dešinės – operacijos metu pasižymėjęs jaunesnysis puskarininkis Antanas Zubavičius. Lietuvos centrinis valstybės archyvas

Pagrindinė Ypatingo paskyrimo rinktinės antrosios grupės⁴ užduotis buvo pereiti Klaipėdos krašto sieną ir užimti svarbesnius punktus aplink Pagėgius. Rinktinė užduotį įvykdė sėkmingai, nesutikdama jokie ginkluoto pasipriešinimo. Sausio 10 d. trečioji grupė⁵ išvyko iš Panevėžio, apie 9 val. atsiskyrė nuo antrosios grupės, o 22 val. atvyko į Žemaičių Naumiestį. Naktį iš sausio 10-osios į 11-ąją viena grupės dalis, vadovaujama mjr. Antano Jakšto (Kalvaičio), atakavo Kulėšų stotį, o antra dalis, vadovaujama žymaus lakūno ltn. Stepono Dariaus, atkirto susisiekimą tarp Kulėšų ir Šilutės. Užimant Kulėšus, lietuviai pasipriešinimo nesutiko. Trečioji grupė puolė išilgai geležinkelio linijos Kulėšai–Šilutė ir užėmė telegrafo-telefono centrinę bei nuginklavo žandarus. Paryčiais grupė prisiartinė prie Šilutės ir atliko žvalgybą. Šilutės gyventojai nesipriešino ir pasyviai reagavo į lietuvių veiksmus. Tiek antrosios, tiek trečiosios grupės vadų raportuose buvo rašoma apie neigiamą daugumos vietos gyventojų požiūrį į Ypatingo paskyrimo rinktinės veiksmus.

1923 m. sausio 10 d. pirmosios grupės pajėgos (jas sudarė 6 kuopos ir apie 680 vyrų, o J. Polovinsko teigimu, buvo 5 kuopos ir apie 600 vyrų⁶) pradėjo žygiuoti iš Kretingos per Tolių, Radailių ir Mazūriškių kaimus *Krucken Görge* (dabar Ginduliai) link. Sausio 12 d. pagrindinės grupės pajėgos atvyko į Gindulius, o naktį apsupo miestą iš sausumos. Po dviejų nesėkmingų lietuvių puolimų prie Smeltės Sendvarį pavyko užimti netekus kelių kovotojų.

¹ Visas sąrašas skelbiamas knygoje „1923-ieji: Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos. Dalyviai ir jų liudijimai“.

² Žalys V. Kova dėl identiteto. Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m. Liuneburgas, 1993, p. 26.

³ Vareikis V. Sukiėliai, šauliai, savanoriai // Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį, p. 199.

⁴ Remiantis Ypatingosios rinktinės įsakymu Nr. 1 grupėje buvo 13 karininkų, 180 kareivių, 250 šaulių // Kova dėl Klaipėdos. 1923-ieji. Klaipėda, S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2003, p. 88–89.

⁵ Remiantis Ypatingosios rinktinės įsakymu Nr. 1 grupėje buvo 3 karininkai, 20 kareivių ir 80 šaulių // Ten pat, p. 89.

⁶ Budrys S. J. Klaipėdos miesto paėmimas 1923 metais // *Karys*, 1950 m. gruodis, nr. 2 (1261), p. 2–4. Remiantis Ypatingosios rinktinės įsakymu Nr. 1, grupėje buvo 16 karininkų, 389 kareiviai (nors faktiškai kareivių buvo apie 235, o 150 kariūnų) ir 125 šauliai // Kova dėl Klaipėdos. 1923-ieji, p. 88.

Buvo sulaukta antrosios grupės iš Pagėgių pastiprinimo. Kpt. Mykolo Kalmantavičiaus (Bajoro) vadovaujamos pajėgos sausio 15 d. užėmė prefektūros pastatą, buvo perimta uostamiesčio kontrolė. Šis įvykis laikytas lūžio momentu. Sukilimo dalyvis Alfonsas Žiedas atsiminimuose rašo: „Jeigu Petisnė (Jean Gabriel Petisné) lauktoji pagalba – du karo laivai naikintojai – būtų pasirodę Klaipėdos vandenyse bent dieną anksčiau, tai Klaipėdos krašto istorija galėjo išsivystyti Lietuvai labai nelaiminga linkme. Tačiau sukilimą lydėjo laimė.“¹

Remiantis šiuo metu turimais duomenimis susirėmimų metu žuvo aštuoniolika žmonių: dvylika Ypatingo paskyrimo rinktinės kovotojų, trys civiliai gyventojai (paauglė mergaitė, bankininkas ir medienos įmonės darbininkas), du prancūzų kariai ir vietinis policininkas.

Aukos:

Lietuvos kariuomenės kariai:

Karo mokyklos kpt. Eduardas Noreika;

8-ojo pėstininkų pulko ltn. Viktoras Burokevičius;

Karo mokyklos kariūnas Vincas Stašelis;

8-ojo pėstininkų pulko vyr. puskarininkis Jonas Petkus;

1-ojo husarų pulko eilinis Jonas Simonavičius;

5-ojo pėstininkų pulko eilinis Adolfas Vilūnas;

5-ojo pėstininkų pulko eilinis Povilas Trenkūnas;

Karo milicijos mokyklos grandinis Juozas Vilkas.

Lietuvos šaulių sąjungos nariai:

Flioras Lukšys;

Algirdas Jesaitis;

Jonas Pleštys;

Antanas Ubavičius.

Civiliai:

Trylikametė mergaitė Lotte Buskies;

Handelsbank direktorius Max Groß;

Medienos kompanijos darbininkas Max Sprogies.

Prancūzijos kariai:

Albert Valentin Patureau (Alberas Patiuro);

Albert Bon (Alberas Bonas);

Policijos vachmistras Franz Juschka.

Aktualu paminėti ir kontekstą – Ypatingo paskyrimo rinktinė Klaipėdos krašto ir miesto kontrolę perėmė tuo metu, kai pasaulio dėmesys buvo prikaustytas prie daug svarbesnio ir didesnio masto įvykio. 1923 m. sausio 11 d. dienraštis „Lietuva“ paskelbė, kad prancūzų ir belgų pajėgos rengiasi invazijai į Rūro regioną², o dar po poros dienų parašė: „Sausio 11 d. 6:00 val. ryto prancūzų kavalerija ir pėstininkai sunkiaisiais automobiliais peržengė sieną.“³ 1923 m. sausio 11–16 d. Prancūzijos ir Belgijos kariuomenės įžengė į Rūro sritį (Vokietija), nes Vokietija nustojo mokėti reparacijas. Pasaulio dėmesys nukrypo į tai, kaip į šį įvykį reaguos Vokietija, ar atsinaujins karas. Nors ir dėl Klaipėdos krašto Prancūzijoje sausio antrojoje pusėje diskutuota apie galimybę imtis prieš Lietuvą karinių priemonių ir pažaboti akiplėšišką mažos šalies žingsnį. Tačiau buvo pasirinktas Antantės karinės jėgos demonstravimas (atsiųsti kariniai laivai į Klaipėdą) ir diplomatinis sprendimas perduoti Klaipėdos kraštą Lietuvai autonominio regiono teisėmis.

Analogijos, interpretacijos ir reikšmė

Istoriografijoje ir visuomenėje tradiciškai vadinamas 1923 metų „Klaipėdos sukilimas“ patenka į gana panašių, tuo pačiu laiku vykstančių įvykių grandinę. Taigi šis įvykis nebuvo vienietinis, nors turėjo išskirtinumų dėl teritorijos statuso ir palyginti santūrios tarptautinės

¹ Žiedas A. *Pluoštas kovotojo prisiminimų iš Klaipėdos krašto sukilimo // Karys, 1969 m. sausis, nr. 1 (1448), p. 5.*

² *Naujausios žinios // Lietuva, 1923 m. sausio 11 d.*

³ *Naujausios žinios // Lietuva, 1923 m. sausio 13 d.*

bendruomenės reakcijos, nedidelio karinių veiksmų masto. Beje, 1919 metais pati Lietuva susidūrė su tariama kariuomene be valstybės – su bermontininkais (Rusijos Vakarų savanorių armija), 1920 metų pabaigoje – su gen. Liucjano Želigovskio vadovaujamų Lenkijos karių vadinamuoju maištu, kai buvo užimtas Vilnius. 1919–1921 metais Lenkija Aukštutinėje Silezijoje surengė tris sukilimus, kurių metu dalis buvusios Vokietijos teritorijos buvo prijungta prie Lenkijos. 1919 m. rugsėjo 12 d. italų rašytojo Gabrielės D’Anuncijaus (Gabriele D’Annunzio) vadovaujami italų nacionalistų būriai užėmė uostamiestį Rijeką (Fiumė) ir taip jis atiteko Italijai. Tais pačiais metais Italija oficialiai atsiribojo nuo šios karinės akcijos. Tarpukariu, kaip ir dabar, tai labai panašaus dydžio kaip Klaipėda uostamiestis. Paminėtinas ir nepavykęs 1921–1922 metų karelių sukilimas Rytų Karelijoje prieš sovietus, kur prie maždaug trijų tūkstančių vietos partizanų, vadovaujamų Ukio Veinemeino (Ukki Vainamoinen), prisijungė apie 500 savanorių iš Suomijos. Sovietų Rusija dėl to apkaltino Suomiją, į kurią paramos buvo kreipęsi kareliai, o suomiai argumentavo, esą sovietai nesilaiko taikos sutarties ir Rytų Karelijai nesuteikia autonomijos. Konfliktas pasiekė net Tautų Sąjungą, tačiau sovietai sutelkė gausias raudonarmiečių pajėgas ir sukilimą numalšino.

Taigi tuo metu semtis įkvėpimo ir idėjų Kauno vyriausybei buvo iš ko. Tačiau rizika, kad nepavyks ir kils pavojus pačiam Lietuvos Respublikos suverenitetui, buvo milžiniška. Taip pat neatmestina galimybė, kad Prancūzija ir kitos Antantės šalys galėjo ne tik pademonstruoti karinę galią, bet ir atsakyti į tai karine jėga dar pasitelkusios ir gausią Lenkijos kariuomenę. Suprantama, veikė Maskvos ir Berlyno tam tikros paramos Lietuvai saugikliai, kad šios didžiosios regiono šalys kritiniu atveju „užsistos“ Lietuvą. Tačiau 1923 m. vasario 16 d. diplomatams pasirašius susitarimą, Kaune pagrįstai buvo galima džiūgauti, kad rizika pasiteisino ir buvo atverta Lietuvos valstybės su Klaipėda, o ateityje ir su Vilniumi perspektyva. Tarpukariu kai kada lyriškai lyginta, jog Klaipėda – Lietuvos plaučiai, o Vilnius – širdis.

Apibendrinant procesus, lėmusius Klaipėdos miesto ir regiono statuso pokyčius, būtų galima pažymėti, kad Pirmasis pasaulinis karas sugriovė buvusią tarptautinę politinę sistemą; 1918 m. lapkričio 30 d. Tilžės aktas (kurio originalas – Tilžės pareiškimas – 2022 metų pabaigoje buvo ištrauktas iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus fondų į viešumą, nors suskaitmenintas LIMIS bazėje gulėjo kelerius metus, o muziejaus fonduose – keturis dešimtmečius) sustiprino Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos Respublikos prielaidas; 1919 m. birželio 28 d. Versalio taikos sutartis atvėrė galimybes tai įgyvendinti *de facto*; 1923 m. sausio 15 d. karinės operacijos (užėmimo)¹ rezultatas – perimama teritorijos kontrolė ir sudaromos sąlygos Lietuvai palankiam sprendimui *de jure*; 1923 m. vasario 16 d. tarptautinės teisės požiūriu – Lietuvai teisėtai gauti Klaipėdos kraštą, kai jį perdavė Antantė. Taigi kraštas *de facto* ir *de jure* prijungiamas prie Lietuvos Respublikos ir neginčijamai pripažįstamas jos dalimi. Papildomai būtų galima paminėti, kad 1928 m. sausio 29 d. tarp Lietuvos ir Vokietijos buvo pasirašyta sutartis sienos dalykams sutvarkyti, jos pirmame straipsnyje skelbiama, kur riba eina siena tarp šių valstybių (Nemuno vagos vidurys)². Taigi 1928 metų sutartimi Vokietija, neminėdama Klaipėdos krašto, bet pripažindama, jog Nemuno vagos vidurys yra valstybinė siena, dar kartą pakartojo tai, ką pripažino 1919 metų Versalio taikos sutartimi, t. y. atsisakė šiaurinės Rytų Prūsijos dalies – Klaipėdos krašto. Todėl bet kokios insinuacijos dėl Klaipėdos statuso, šio krašto prijungimo prie Lietuvos Respublikos lyginimas ar siejimas su Antruoju pasauliniu karu ir jo rezultatais yra tik nepagrįstos spekuliacijos *Useful Idiot* arba *Agent of Influence* dvasia, kai net bandoma 1923 metų Klaipėdos atvejį be gilesnės argumentacijos, nepagrįstai ir neatsakingai lyginti³ su 2014 metų Krymo įvykiais. Tokią interpretaciją įvairioms spekuliacijoms mestelėjo pats Rusijos Federacijos prezidentas⁴. Apskritai 1923 metais Klaipėdos krašto tolesnės priklausomybės klausimas buvo sprendžiamas ne tarp Lietuvos ir Vokietijos

¹ Vareikis V. Klaipėdos krašto užėmimas // 1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje, p. 35–40.

² Sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Vokietijos Valstybės sienos dalykams sutvarkyti // Vyriausybės žinios, 1929 m. gegužės 17 d., nr. 300, p. 26.

³ Šulcas A. Ar galima lyginti Klaipėdos sukilimo operaciją ir Krymo aneksiją? Prieiga per internetą: <https://www.atviraklaipėda.lt/2022/11/25/kuo-skiriasi-bei-kuo-panasus-klaipėdos-sukilimo-operacija-ir-krymo-aneksija/>.

⁴ Saldžiūnas V. Po Krymo taikos į Klaipėdą: ką Stalinas dovanojo lietuviams, tą galima atsiumti. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/demaskuok-po-krymo-taikos-i-klaipeda-ka-stalinas-dovanojo-lietuviams-ta-galima-atsiumti.d?id=73570048>.

(ką dažnai klaidingai pažymi įvairūs komentatoriai), o tarp Lietuvos ir Antantės šalių, pirmiausia Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos, kurių kariniai laivai ir kariai fiziškai buvo Klaipėdoje. Prancūzija šią teritoriją po Pirmojo pasaulinio karo buvo gavusi administruoti.

Šaltojo karo metais plačiai vartotas „naudingo idioto“ (angl. *Useful Idiot*) terminas apibūdinti tuos Vakarų intelektualus, visuomenės veikėjus, kurie žavėjosi komunizmu bei Sovietų Sąjunga. Mūsų amžiuje plačiau paplitusi „įtakos agento“ (angl. *Agent of Influence*) sąvoka reiškia asmenį, kuris vykdo vienokią ar kitokią veiklą, atstovauja tam tikroms idėjoms ir jas propaguoja, tačiau nėra susijęs su šalimi ar organizacija, kurios interesams *de facto* atstovauja. Šiuo atveju 1923 metų Klaipėdos ir 2014 metų Krymo įvykių bet kokie sugretinimai galimai kvestionuoja Krymo okupacijos ir aneksijos neteisėtumą, kurio nepripažįsta tarptautinė bendruomenė. Jei Krymas neteisėtai užimtas, tai tada norima sukelti abejonių ir dėl Klaipėdos priklausomybės, nors tai buvo įtvirtinta daugeliu tarptautinių sutarčių ir jokia šalis (išskyrus Trečiąjį Reichą XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje) to fakto nekvestionavo. Patys 1923 metų ir 2014 metų įvykių procesai panašumų neturi, lygiai kaip ir jų veikėjai yra labai skirtingi.

Gali kilti klausimas, o kas iš to, kad 1923 metais Prancūzijos administruotas Klaipėdos kraštas buvo prijungtas prie Lietuvos Respublikos, t. y. kokios buvo (yra) Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos Respublikos trumpalaikės ir ilgalaikės pasekmės? Trumpalaikėje perspektyvoje – tarpukariu – tai lėmė Lietuvos ir Vokietijos konfliktą. Lygiagrečiai su Lietuvos valstybe buvo ir išsigelbėjimas reaguojant į Vokietijos įvestas ekonomines sankcijas, prekybos sustabdymą XX a. ketvirtojo dešimtmečio pirmoje pusėje. Taigi turėdama uostamiestį Lietuva gana greitai savo tarptautinę prekybą perorientavo į kitas rinkas. Ilgalaikėje perspektyvoje tai lėmė Klaipėdos miesto raidą ir augimą. Pasitelksime palyginimą. Taigi kaip pasisėkė trims Rytų Prūsijos miestams per pastarąjį šimtmetį, galima pažvelgti per jų raidą ir augimo mastą. Klaipėda (dab. Lietuvos Respublika), Olštynas (dab. Lenkijos Respublika) ir Tilžė (dab. Sovetskai, Rusijos Federacija) – tai trys buvusių apskričių centrai. 1925 metais Klaipėdoje buvo 35 845 gyventojai, Olštynė – 38 105 gyventojai, o Tilžėje – 50 834 gyventojai. Beveik po šimtmečio Klaipėdoje gyvena 150 tūkstančių, miestas – regiono (apskrities) centras, Olštynė – 170 tūkstančių, dabar tai Lenkijos vaivadijos centras. Abu miestai tapo universitetiniais: Klaipėda – 1990 metais, Olštynas – 1999 metais, o universitetai abiem atvejais įsikūrė Vokietijos imperijos laikais statytuose buvusių kareivinių pastatuose – kultūros paveldas pritaikytas ir naudojamas naujoms reikmėms. Tilžėje po šimtmečio gyvena tik 39 tūkstančiai gyventojų, mieste veikia koledžas ir technikumai. Klaipėda ir Olštynas per šimtmetį išaugo daugiau nei keturis kartus, o Tilžė sumažėjo visu ketvirtadaliu. Tai tik statistika, be politinio, socialinio ir kitokio pobūdžio analizės bei vertinimo. Tačiau statistika – neatremiamas argumentas.

Rizikingas Lietuvos Respublikos vyriausybės žingsnis, žengtas 1923 metų sausį, pasiteisino. Amerikiečių istorikas Alfredas Erichas Senas (Alfred Erich Senn) rašė, kad tai „bene drąsiausias Lietuvos tarptautinis žingsnis per visą laikotarpį tarp dviejų pasaulinių karų“¹. Metant tokį iššūkį Prancūzijai ir visam Antantės blokui, galimai buvo rizikuojama pačios Lietuvos valstybės egzistencija. Pavojų Lietuvos Respublikai kėlė ir kita galima alternatyva – likti be vartų į pasaulį, be vienintelio uosto. Pagaliau suartėjimas ir sąjunga su Lenkija būtų reikšmingai pakeitę visą tolesnę Lietuvos raidą. Vargu ar žinotume apie lietuvakalbę valstybę su aukštąja kultūra, aukštuoju mokslu bei valstybės valdymu lietuviškai. Taip nenutiko ir tai svarbus argumentas 2023 metais visai Lietuvai įvairiomis formomis minėti bei švęsti Klaipėdos krašto metus.

¹Senn A. E. *The Great Powers Lithuania and the Vilna Question 1920–1928*. Leidenas, 1966, p. 108.

2022 METŲ LAISVĖS PREMIJOS LAUREATO UKRAINOS PREZIDENTO VOLODYMRO ZELENSKIO KALBA LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIME 2023 M. SAUSIO 13 D.

Mieli draugai! (*Plojimai*) Labai jums ačiū. Mieli draugai, ponas Prezidente Gitana, ponia pirmoji ledi Diana, ponia Pirmininke, ponia Ministre Pirmininke, ponia Paule Kuzmicke, aš labai dėkingas už visus žodžius. Ponai Seimo nariai, visi dalyviai, mieli Lietuvos žmonės, dėliausi galėdamas jus pasveikinti ir noriu iš karto padėkoti už tai, kad jūs nė vieną minutę neišdavėte laisvės. Ir ne tik per šias 323 žiaurias nežmoniško Rusijos karo dienas. Nuolat jaučiame jūsų palaikymą, ilgus metus, nuolatos, kai laisvos lietuvių širdys ir Lietuvos kelias į vieningą Europą įkvepia daugybę žmonių įvairiose šalyse, kurias kadaise pavergė Rusija.

Esu tikras – Lietuva yra viena iš nuoširdžiausių laisvės gynėjų ir tai yra geriausia duoklė didvyriams, nugalėjusiems imperiją tomis žiemos dienomis prieš 32 metus. Jūsų žmonės tada apsaugojo ne tik televizijos centrą ar parlamentą ir kitus pastatus, tada jūs apgynėte savo istorinį pasirinkimą. Dabar mes su jumis kartu esame pakeliui į pergalę, iki galutinės pergalės prieš tą imperiją. Rusija negalės nieko diktuoti Europos tautoms, kai šį karą užbaigsime užtikrinta pergale prieš agresorių. Prisiminkite praėjusių metų vasarį, prisiminkite Rusijos kariuomenės puolimą Kyjive ir Mariupolyje, Charkive ir Černygove, tai buvo daug daugiau, nei Rusijos bandymas užgrobti mūsų teritoriją. Kai jie atakavo mūsų miestus, jie turėjo omenyje ir kitų nepriklausomų Europos valstybių miestus. Žygiuodami į Kyjivą, jie svajojo nužygiuoti ir į Kyjivą, ir į Vilnių, ir į Varšuvą ir į Prahą, jie norėjo, kad mūsų laisvė kristų. Bet jie kris čia, dabar jie turi vis mažiau tokių svajonių, kokių turėjo anksčiau. Jie praranda galią, kuria taip gyvensi. Jie kalba tik apie tai, ar pavyks nepralaimėti, tačiau to neužtenka. Turime padaryti taip, kad niekada nebūtų net tokios galimybės nė vienam agresoriui svajoti apie ką nors tokio panašaus ir kėsintis į mūsų ir jūsų laisvę. Tai dėl to mes kovojame ir dėl to turime tokią pergalę, kurios niekada negalėsime su niekuo supainioti. Kad rusai niekada to nepamirštų, kad niekada nebūtų galima tuo manipuliuoti, agresorius turi būti nugalėtas būtent Ukrainos žemėje, į kurią jis atėjo, kad mums nereikėtų kariauti kitų Europos tautų žemėse. O šiandien, kad Rusija negautų pertraukos, nespėtų prisitaikyti ir nesugebėtų atgauti jėgų, šie metai yra lemiami. Tada, kai jūsų tauta turėjo ginti savo tautos gyvybę nuo sovietų revanšo, to nebuvo įmanoma ištempti laike, reikėjo veikti čia ir dabar, kad apsisaugotumėte. Tą ir darė jūsų žmonės. Lietuvių širdys buvo visiškai mobilizuotos ir tai buvo raktas į jūsų pergalę tuo metu.

Dabar reikia to paties – visų laisvų žmonių pasaulyje mobilizacijos. Tik taip galima įveikti tą agresiją, tą totalinį terorą, pasitelkus tą pasaulio energiją, kuri kovose neturi nusilpti. Ir aš dėkingas, kad jūs galite ir norite mums padėti. Aš esu tikras, vakar, kai mes kalbėjome su ponu Prezidentu Gitanu Lvice, kad mums reikia skubių sprendimų... (*Nutrūko garso įrašas*) Reikia naujų sankcijų. Mums reikia artilerijos, mums reikia naujų sankcijų, kurios išlaikytų nuolatinį ir neįveikiamą spaudimą valstybei agresorei ir visiems ūkio subjektams, užtikrinantiems agresijos tęstinumą. Ir mums reikia tarptautinio tribunolo, kuris leistų patraukti atsakomybėn tuos, kurių piktas protas sukelia šį nusikaltimą, šį karą. Kai revanšistai iš dabartinės Maskvos atsidurs teisingame teisme, tai bus istorinė bausmė tiems revanšistams, kurie prieš kelias kartas bandė palaužti mūsų ir jūsų laisvę.

Mieli draugai, ši diena – Laisvės gynėjų diena. Tai tie metai, kai verta priminti, kad laisvė yra gyva, kai gyva jos apsaugos idėja, kai yra žmonių, pasiruošusių už tai kovoti. Ir tai ne tik retorika, o realūs veiksmai. Lietuvos veiksmai, Ukraina mato, yra nuolatiniai. Veiksmai, padedantys mums išlaisvinti miestus ir kaimus iš Rusijos okupacijos. Veiksmai, padedantys apsaugoti savo žmones nuo rusiškų raketų ir bombų.

Ypač noriu padėkoti tau, Gitanai, ir visai Lietuvai. Ačiū jums, kad aprūpinate mus oro gynybos technika nuo pirmos dienos iki šių dienų, ir už tuos veiksmus, priartinančius visišką mūsų valstybės integraciją į jungtines laisvos ir taikios Europos institucijas. Ačiū, draugai. Mes tikimės NATO *sumito* Vilniuje ir žinome, kad jis gali būti lemtingas visai mūsų euroatlantinei bendruomenei. Mes padarysime viską, kad *sumitas* toks ir būtų, ir padarysime kartu. Tegu istoriją visada kuria laisvi žmonės. Ačiū jums, draugai, ačiū jums už tą garbingą premiją, kuri yra suteikta ir visiems ukrainiečiams, kariaujantiems už laisvę. Aš tikiu, kad mes nugalėsime. Žinau, kad nugalėsime.¹

Slava Ukraini! (Atsakas iš salės: „Herojam slava!“) (Plojimai)

*Iš Sausio 13-osios – Laisvės gynėjų dienos minėjimo
ir Laisvės premijos įteikimo ceremonijos stenogramos*

Volodymyras Zelenskis. Olgos Posaškovas nuotrauka. Lietuvos Respublikos Seimo archyvas

¹ Kalba sakyta nuotoliniu būdu.

PRISTATYMAI**DOKUMENTINIS PASAKOJIMAS
APIE KLAIPĖDOS PRIJUNGIMĄ PRIE
LIETUVOS****1923-IEJI: KLAIPĖDOS PRIJUNGIMAS PRIE LIETUVOS. DALYVIAI IR JŲ
LIUDIJIMAI. KLAIPĖDA, KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS, 2023**

Minint Klaipėdos krašto metus Klaipėdos mokslininkai pradžiugino solidžiu dokumentiniu leidiniu, skirtu Klaipėdos krašto prijungimui prie Lietuvos. Leidinio sudarytojas Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto direktorius Vasilijus Safronovas. Prie jos rengimo prisidėjo universiteto tyrinėtojai Vygantas Vareikis, Silva Pocytė, Laima Kuprienė, Vytautas Jokubauskas, Renata Rachmanovaitė ir Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus istorikė Zita Genienė.

Klaipėdos krašto ir visos Lietuvos likimą XX amžiaus pradžioje lėmę įvykiai parodyti platesniame kontekste. Skaitytojams pateikiami ne tik Lietuvos, bet ir Jungtinės Karalystės, Lenkijos, Prancūzijos, Šveicarijos, Vokietijos saugyklose aptikti dokumentai, iliustruojantys šių valstybių bei įvairių įvykiuose dalyvavusių veikėjų požiūrį į Lietuvos Respublikos pradėtą ir galiausiai laimėtą agitacinę, diplomatinę ir karinę kampaniją dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos.

Solidi prieš šimtmetį Lietuvoje, Klaipėdos krašte ir aplink juos vykusių istorinių peripetijų knyga bei iki šiol neviešinti dokumentai atvers dar daugiau šiuos įvykius gaubusių paslapčių. Rengiant knygą patikslinti šio istorinio įvykio faktai, nemažai duomenų dienos šviesą išvydo pirmą kartą. Pirmosios knygos dalies pagrindą sudaro ataskaitos, raportai, netrukus po įvykių rašyti atsiminimai, to meto spaudos publikacijos. Apie 1923-ųjų peripetijas liudija karininkai ir diplomatai, žvalgai ir politikai, visuomenininkai ir administracijos pareigūnai, to meto politikos ekspertai. Visa tai papildyta išsamiais įvardais ir istorikų komentarais.

Ypatinga knygos antroji dalis, kurioje pirmą kartą skelbiamas istoriniu tyrimu pagrįstas, maksimaliai baigtinis žmonių, tarnavusių Ypatingo paskyrimo rinktinėje ir Klaipėdos krašto 1-ajame savanorių pulke, sąrašas. Tai tam tikras skolos grąžinimą tiems, kurie ilgus metus buvo neįvardyti. Šioje dalyje pateikiama susisteminta informacija, pagrįsta Lietuvos archyviniais dokumentais, apie kiekvieną karinės jėgos, kurios veiksmai 1923 metais lėmė Klaipėdos prijungimą prie Lietuvos, dalyvį.

Beveik 600 puslapių knygos tiražas – 500 egzempliorių. Iliustracijoms panaudoti Lietuvos muziejų, bibliotekų ir privačių kolekcininkų, taip pat užsienio saugyklų saugomi archyviniai vaizdai. Knyga jau buvo pristatyta Klaipėdos visuomenei, susidomėjimo sulaukė ir Vilniaus knygų mugėje.

Klaipėdos krašto metų programoje tai pagrindinis Lietuvoje leidžiamas Klaipėdos krašto metams skirtas akademinis leidinys.

Algimantas Jankauskas